

fb cd 2057

DE ETHIEK

VAN

ULRICH ZWINGLI,

DOOR

DR. HERMAN BAVINCK.

KAMPEN,
G. PH. ZALSMAN.
1880.

INHOUD.

	Bladz.
INLEIDING.....	1

HOOFDSTUK I.

De zonde	9
----------------	---

HOOFDSTUK II.

De zedelijke natuur des menschen.....	20
---------------------------------------	----

HOOFDSTUK III.

De grondslag van het Christelijk leven: de verkiezing...	34
--	----

HOOFDSTUK IV.

De bron van het Christelijk leven: het geloof.....	47
--	----

HOOFDSTUK V.

De aanvang en de strijd van het Christelijk leven.....	61
--	----

HOOFDSTUK VI.

Het richtsnoer van het Christelijk leven: de wet en het voorbeeld van Christus.	75
---	----

HOOFDSTUK VII.

Het voorrecht van het Christelijk leven: de vrijheid	89
---	----

HOOFDSTUK VIII.

Het Christelijk leven in den individu	105
---	-----

HOOFDSTUK IX.

Het Christelijk en het burgerlijk leven	122
---	-----

HOOFDSTUK X.

Het Christelijk leven in de maatschappij	134
--	-----

Slotwoord	172
-----------------	-----

INLEIDING.

De wetenschap, welke de beschrijving van het zedelijk leven zich ten doel stelt, geniet in den tegenwoordigen tijd een vroeger ongekenden bloei. Kant sprak de autonomie uit van den zedelijken mensch en legde daarmee den grondslag der philosophische Moraal. En Schleiermacher, wiens machtige invloed op het geheele gebied der theologische wetenschap merkbaar is, gaf ook aan de theologische Moraal eene nieuwe richting en eene hoogere vlucht. Beide, zoowel de theologische als de philosophische Ethiek, die elkander het recht van bestaan niet kunnen betwisten, zoolang rede en openbaring onverzoend en de mensch en de christen twee zijn, werden sedert den krachtigen stoot, van die beide wijsgeeren uitgegaan, ontelbare malen en met bijzondere voorliefde behandeld. Deze buitengewone gunst, welke der Ethiek ten deele valt, hangt samen met geheel de richting van onzen tijd en vindt daarin hare verklaring.

Terwijl een algemeene afkeer, althans onverschilligheid jegens het dogme niet te miskennen valt, kan daarentegen al wat met 's menschen zedelijke natuur en leven in verband staat, op ongeveinsde belangstelling rekenen.

Niet slechts op hen die meer of minder buiten het theologisch gebied staan, maar ook op de theologen zelfen is dit van toepassing. De Dogmatiek daalde in eere, naarmate de Ethiek in achting rees, en deze laatste begint altijd meer gene te beheerschen. Alles schijnt er op te wijzen, dat het dogme eerst dan weer spreken zal tot het bewustzijn van onzen tijd, als het in zijne ethische waarde en kracht gezien en de levenswaarheid weer ervaren wordt, die daarin verborgen ligt. Over deze richting des tijds moge men in oordeel verschillen, den algemeenen weerzin tegen al het dogmatische betreuren of niet, de bloei, waarin de wetenschap van het zedelijk leven zich verheugen mag en de algemeene belangstelling in ethische vraagstukken kan niet anders dan een bepaald gunstig en verblijdend verschijnsel heeten. Ook ondanks al wat er in de klachten over gemis van zedelijke idealen, over het bederf onzer sociale toestanden, over ondermijning van de zedelijke grondslagen van Huisgezin en Staat en Maatschappij rechtvaardigs en billijks is gelegen; de ernst, waarmee men naar oplossing der problemen zoekt, de diepgevoelde overtuiging, dat het hierin om niets minder gaat dan de edelste goederen van den mensch, geven tegelijk belofte en waarborg eener betere toekomst, ook al is men nu nog in menig opzicht verre van de oplossing gevonden te hebben verwijderd.

De voorkeur, waarmede men de Ethiek behandelt, komt vanzelf ook de beoefening harer geschiedenis ten goede. Deze heeft niet slechts geschiedkundig belang, maar kan, door opneming van de historische lijn, de verwarring verminderen, die er in de behandeling der Ethiek veelszins heerscht, haar begrip en methode ons duidelijker maken, en haar inhoud verrijken. Vooral van de Hervorming

en de verschillende Hervormers de ethische beginselen in het licht te stellen, kan niet alleen eene bijdrage leveren voor de Geschiedenis der Christelijke Ethiek, maar tegelijk ook zijn nut hebben voor de Ethiek van dezen tijd. De Reformatie was eene Hervorming des levens en der zeden. Daarom was ze van zoo groote beteekenis en had ze zoo diep-ingrijpenden invloed, wijl ze een geweldigen omkeer bracht in geheel het godsdienstig en zedelijk leven zelf, en dus ook in de beschouwing daarvan. Zij plaatste den mensch in eene gansch andere verhouding tot God en wijzigde daardoor ook de verhouding der menschen onderling. Zij schiep eene nieuwe Ethiek, ook al werd deze niet aanstonds door de Hervormers als afzonderlijke wetenschap beoefend. Want ze sprak beginselen uit, die de Moraal der R.-Katholieke Kerk omverwierpen en het zedelijk leven van een geheel ander gezichtspunt deden beschouwen.

De R.-Katholieke Moraal droeg een wettelijk karakter en leed onder al de nadeelige gevolgen, die daaruit altijd en overal voortvloeien. Niet op de gezindheid, maar op de uiterlijke daden werd gelet. De eenheid des christelijken levens ging in de veelheid der voorgeschreven goede werken te loor. Het zedelijk ideaal werd door de onderscheiding van hoogere en lagere deugden verontreinigd en door eene eindelooze casuïstiek, die de grenzen van het goede en kwade uitwischte, voor elk pasklaar gemaakt. Al hetwelk zijn diepsten grond had in het pelagiaansch systeem, dat het godsdienstig en zedelijk leven losmaakte van God en van de wet, die God aan dat leven naar zijn onderscheiden aard gesteld heeft, en aan onzedelijke willekeur prijs gaf.

Daartegen verhief de Hervorming hare stem en stelde

zij beginselen, die op elk punt met de heerschende beschouwing in strijd kwamen. De atomistische opvatting van het zedelijk leven, het wettelijk karakter der Roomsche Moraal werd verworpen en het geloof als de eenige bron van alle ware zedelijkheid erkend. Het zedelijk ideaal herkreëg zijne rechten en werd gehuldigd als eene macht boven ons, waarmee niet te schikken of te plooiën viel, maar welker strenge eisch voor allen zonder onderscheid in gelijke mate van kracht was. Het zedelijk leven werd in zijn eigenlijk karakter gehandhaafd, en zoowel van het gebied des verstands, waar redeneering geldt, als van dat der natuur, waar dwang heerscht, onderscheiden. Het pelagianisme werd vervangen door de belijdenis van Gods Verkiezing.

Nu is er tegen de Hervorming in het algemeen, voor zoover ze van deze belijdenis uitging, en inzonderheid tegen de Gereformeerde Kerk geen gewoner beschuldiging dan deze, dat ze door haar leer der Praedestinatie het zedelijk leven miskent en zelfs dreigt te vernietigen. Maar die aanklacht wordt door nader onderzoek ten stelligste weersproken. Reeds dit apologetische belang zou eene studie over de Ethiek der Hervormers aantrekkelijk maken en van gewicht doen zijn. Maar dat is toch ondergeschikt aan dit andere, dat ze ons de Hervormers doet kennen van eene zijde, die tot dusverre veelal verborgen bleef. Het meest toch zijn ons de Hervormers als dogmatici, als mannen van de theorie en van het denken bekend. Uiteenzetting hunner ethische beginselen toont ons hen ook als zulken, wien het boven alles te doen was om een heilig leven te kweeken, vruchtbaar in goede werken. Eerst wanneer de Hervorming ook van haar ethische zijde gekend wordt, zal kunnen begrepen worden, van wat zegen

zij was voor het leven des enkelen en het leven der volken.

Het verwondert dan ook niet, dat de Hervormers in onzen tijd dikwerf van die zijde beschouwd worden. Behalve van Melanchton en zijne school, wier beteekenis voor de Ethiek meermalen in het licht werd gesteld, verscheen er eene afzonderlijke studie over de Ethiek van Luther van de hand van Prof. Luthardt.¹⁾ De Ethiek van Calvijn werd door Lobstein behandeld.²⁾

Wat bepaald de Gereformeerde Kerk aangaat, in de Studien und Kritiken³⁾ werd ons door A. Schweizer een zaakrijk en tamelijk volledig overzicht van den ontwikkelingsgang der Gereformeerde Ethiek gegeven. Over de Ethiek van den beroemden Saumürschen theoloog, Mozes Amyraldus, daarom zoo van belang, wijl hij de historische methode op haar toepast, zag eene dissertatie van A. Drost het licht.⁴⁾

Eene behandeling van de Ethiek van Huldreich Zwingli bleef tot dusverre achterwege. Zelfs in het algemeen dagteekent de echt-wetenschappelijke waardeering van dezen Hervormer nog niet van vele jaren. Het beeld, dat vooral van Luthersche zijde van hem geteekend wordt, is dan ook dikwerf van dien aard, dat het niet sterk tot nadere kennismaking uitlokt, Het verwerpend oordeel, door

¹⁾ *Die Ethik Luthers in ihren Grundzügen. Dargestellt von D. Chr. Ernst Luthardt. 2e Auflage. Leipzig 1875.*

²⁾ *Die Ethik Calvins in ihren Grundzügen entworfen. Ein Beitrag zur Geschichte der Christlichen Ethik von P. Lobstein, Strassburg 1877.*

³⁾ *Jaargang 1850. pag. 5 vlg. 188 vlg. 524 vlg.*

⁴⁾ *A. Drost. Specimen Ethico-theologicum de Moyse Amyraldo, ethices christianae doctore. Amstelodami 1859.*

Luther over hem uitgesproken, wordt door vele zijner volgelingen, o. a. door Stahl nog, tot op dezen dag toe, met meer of minder heftigheid herhaald. De eerste, meer juiste en getrouwe teekening is ook niet aan theologen maar aan historici als Ranke en Bluntschli te danken. En eerst op hun voetspoor is men begonnen hem recht te laten wedervaren en heeft men opgehouden hem uit de hoogte te veroordeelen.

Ik heb mij voorgenomen, de ethische beginselen van dezen Zurichischen Hervormer, benevens de voornaamste toepassingen, die hij daarvan maakte, in het licht te stellen. Er is genoeg, dat tot zulk een onderzoek uitnoodigen kan en ook belooft, dat het niet geheel vruchteloos zijn zal. Hoewel vervangen en in de schaduw gesteld door Calvijn, Zwingli is en blijft de eerste, die zij het dan op verre na niet met de denkkraft van den Geneefschcn Hervormer de beginselen uitsprak en de lijnen aanwees der Gereformeerde theologie. Toch ligt zijne groote beteekenis niet zoozeer op het gebied der theologische geleerdheid, als veelmeer op dat des praktischen, maatschappelijken levens. In eene of andere richting geniaal ontwikkeld was Zwingli niet. Hij mist de diepgemoedelijke natuur van Luther zoowel als de geesteskraft van Calvijn. Zijne eigenaardigheid bestaat juist in het gemis van een of andere eminente eigenschap, in het ronde en harmonisch gevormde van heel zijne persoonlijkheid. Hij is religieus en ethisch, theoloog en humanist, Evangeliedienaar en burger. Dit maakt eene uiteenzetting van Zwingli's ethische beginselen belangrijk. Maar tegelijk ook moeilijk. Het religieuze en ethische is bij hem zoo nauw verbonden en saamgeweven, dat scheiding van beide vele bezwaren meebrengt. Hij heeft zich

dit zelf bovendien nooit ten doel gesteld. Zelfs eene schets der Christelijke Moraal, zooals wij die nog bij Calvijn in het derde Boek van zijne Institutie Cap. 6—10 vinden, zoekt men bij hem tevergeefs. De ethische stof ligt door al zijne werken, vooral in zijne commentaren op sommige Bijbelboeken verspreid. Op strenge scheiding van het dogmatische en ethische heb ik me dan ook niet toegelegd, te minder, wijl Zwingli's theologisch systeem weinig algemeen bekend is en daarenboven in velerlei opzicht iets zoo eigenaardigs heeft, dat kennis daarvan ook voor het begrijpen zijner ethische beginselen niet kan gemist worden. Dit heeft me er ook toe geleid, om Zwingli dikwerf zelf te laten spreken; wat daardoor aan de helderheid der expositie ontbreken mocht, wordt door betere kennismaking met den Hervormer zelven vergoed.

Wat de indeeling der ethische stof betreft, Lobstein noemt het terecht onhistorisch, de door Schleiermacher ingevoerde verdeeling der Ethiek in »Güter-, Tugend- und Pflichtenlehre" op die van Calvijn toe te passen. Datzelfde geldt dus ook aangaande Zwingli's Ethiek. Eene indeeling moet aan de stof zelve ontleend worden, Daar de Moraal echter nooit opzettelijk en ook volstrekt niet volledig door Zwingli behandeld is, is eene geschikte indeeling te vinden niet zonder moeilijkheden. Wij meenen het best te slagen, wanneer we ons uitgangspunt nemen in de door Zwingli telkens uitgesproken gedachte van de *vita christiana*, gelijk ook Lobstein van daaruit de ethische stof bij Calvijn rangschikt. Zooals bekend is, neemt Zwingli tegenover de philosophische Moraal eene veel minder vijandige houding aan dan de Hervormer van Genève. Zelfs wordt aan deze, vooral aan die der Stoa, door hem veel ontleend en tot verrijking zijner ethische

beschouwingen gebezigd. Dit zal natuurlijk niet mogen ontbreken en daarom ter geschikter plaatse moeten aangewezen en opgenomen worden.

Aldus meer op volledigheid dan op onberispelijkheid van indeeling bedacht, meenen we niets wezenlijks te vergeten, wanneer we, na bij wijze van inleiding

- I. Zwingli's Leer der zonde, en
- II. De zedelijke natuur des menschen in dien toestand der zonde,
beschouwd te hebben, vervolgens behandelen:
- III. Den grondslag van het Christelijk leven: de verkiezing.
- IV. De bron van het Christelijk leven: het geloof.
- V. Den aanvang en den strijd des Christelijken levens.
- VI. Het richtsnoer des Christelijken levens: de wet en het voorbeeld van Christus.
- VII. Het voorrecht van het Christelijk leven: de vrijheid.
- VIII. Het Christelijk leven in den individu.
- IX. Het Christelijk en het burgerlijk leven.
- X. Het Christelijk leven in de maatschappij.

HOOFDSTUK I.

DE ZONDE.

De beschouwing, welke men heeft van de zonde, is voor het begrip dat men zich vormt van de Ethiek van overwegend belang. Met of buiten haar rekenend, zal deze laatste eene geheel andere gedaante verkrijgen. De beperking toch van wat men zonde acht is eene uitbreiding van wat men voor zedelijk houdt; wat aan het gebied van het onheilige ontnomen wordt, wordt aan dat van het heilige toegevoegd. Dit zou reeds in eene uiteenzetting van Zwingli's ethische beginselen de beschouwing van zijne leer der zonde voldoende kunnen rechtvaardigen; maar deze wordt bepaald noodzakelijk door de eigenaardige opvatting, welke Zwingli van het wezen der zonde heeft, en die geheel zijne theologie beheerscht. Het spreekt echter van zelf, dat ze hier slechts in zooverre behandeld wordt, als het voor het doel, dat wij ons voorstellen, noodig is.

De mensch neemt bij Zwingli in de rij der schepselen eene zeer hooge plaats in. Hij is het hoofd en het doel der schepping; deze bestaat om hem en ten zijnen nutte. Wie den mensch uit de wereld wegneemt, maakt alles ledig en waardeloos, »omnia visibilia viduat, turpat et conspurcat." De mensch is voor de wereld, wat God is voor den mensch. Op de plaats, die hij in de schepping innemen moest, is 's menschen wezen volkomen aangelegd. Ter eener zijde aan alle schepselen op aarde verwant door

zijn lichaam, dat uit het stof genomen is maar toch in schoonheid van vorm alle andere overtreft, gaat hij door zijnen geest boven alle schepselen uit en is van die zijde geschapen, om God te kennen, te genieten en in Zijne gemeenschap te leven. Lichaam en ziel, vleesch en geest, deze beide maken door hun samenvoeging den mensch tot mensch en geven hem zijne eigene plaats tusschen de zuiver geestelijke en de alleen dierlijke wezens in. Maar de verbinding van die beide, welke juist het wezen des menschen uitmaakt, is tevens zijn ongeluk. Want beide, vleesch en geest, staan van nature tegen elkander over; van huis uit zijn ze vijandig. Verschillend in oorsprong, loopen ze ook verder in aanleg, richting, begeerte verre uiteen. En in hunne vereeniging in den mensch verliezen beide hun oorspronkelijk karakter niet; zij behouden elk hun eigene natuur en moeten die behouden, »ut homo peculiaris species permaneat." Zoo is de mensch dus »nulli rei similior, quam si luti massam rivulo clarissimo et purissimo imponas." ¹⁾

De geest zoekt het hoogere, eert God, mint de waarheid, maar het lichaam bedenkt altijd dat des vleesches is. En het vleesch is zelfzuchtig van nature, het zoekt eigen bevrediging, heeft uitteraard geene kennis van God; het leeft alleen voor zichzelf, bekommert zich om niets buiten zichzelf; egoïsme is het karakter des vleesches, zonder hetwelk het ophoudt vleesch te zijn. Anders dan als zelfzuchtig kan Zwingli het vleesch zich niet denken.

¹⁾ Caput IV van het *Anamnema de Providentia Dei*. In de uitgave van Zwingli's complete werken door Schuler en Schult-hess, Zurich 1829—1842 met het Supplement van 1861, samen 9 deelen, deel IV pag. 98 vlg. Deze uitgave wordt in het vervolg altijd geciteerd. cf. I, 211 III, 200. VI, 1 pag. 636. 662.

Ook vóór den zondeval droeg het dat karakter; de zonde schijnt dus in 's menschen natuur gegrond te zijn en de val slechts haar eerste openbaring te wezen. Zeller meent, dat dit eigenlijk Zwingli's gedachte was en dat de consequentie van zijn streng volgehouden determinisme hem daartoe dwong. ¹⁾ Hiermee is dan natuurlijk de afleiding der zonde uit Adams val in strijd. Toch doet Zwingli dit menigmaal en denkt er niet aan, dien val te loochenen; hij schijnt dus den strijd dezer beide theorieën over den oorsprong der zonde, hoewel die toch inderdaad voor de hand ligt, niet bemerkt te hebben. Nergens stelt hij althans eene poging in het werk, om beide overeen te brengen.

Daarnaast gaat echter nog eene andere tegenstelling in Zwingli's systeem. Hoe duidelijk hij ook hier en daar uitspreekt, dat de zonde haar oorsprong en haar zetel heeft in het lichaam, in het vleesch des menschen, toch gaat de zonde hem daarin niet op. Zeller heeft dit te veel uit het oog verloren, hoewel Zwingli het duidelijk genoeg zegt. Het zou reeds daaruit kunnen worden afgeleid, dat Zwingli askese bestrijdt, de zondeloosheid van Jezus in weerwil van zijn »*invita caro*» vasthoudt, en aan den val der Engelen zoowel als aan de opstanding des vleesches blijft gelooven. Maar Zwingli zegt het met duidelijke woorden, dat hij onder vleesch nog iets meer dan het lichaam verstaat. Sprekende over Rom. 7 : 18 zegt hij in zijn commentaar over den waren en valschen godsdienst, zijn voornaamste dogmatisch werk: Paulus

¹⁾ *Das theologische System Zwingli's, dargestellt von Dr. Eduard Zeller. Tübingen 1853. Besonderer Abdruck aus Jahrgang 1853 der theologischen Jahrbücher. pag. 63 vlg.*

spreekt hier niet »de ea carne, quam cum camelis habemus communem; alioqui quid praeclari dixisset in carne nostra cadaverosa nihil boni esse, quod caecis etiam patet; sed de *toto homine*, qui utut ex anima corporeque rebus natura diversis compactus est, caro tamen appellatur quod pro ingenio suo nihil quam carnale mortiferumque cogitet." ¹⁾ En elders: de geheele mensch is niets dan vleesch, indien hij aan zichzelf overgelaten wordt; en nog duidelijker in zijn commentaar op 1 Cor.: »homo, quatenus dei spiritu renatus non est, non solum corpore caro est, sed et anima." ²⁾ De zonde is dus eigenschap der geheele menschelijke natuur; dat in het vleesch als materie niets goeds woont dat spreekt voor Zwingli vanzelf; daarom is het juist vleesch. Maar dat de zonde den geheelen mensch beheerscht, ook naar zijne geestelijke zijde, dat het zelfzuchtig karakter dat aan het vleesch van nature eigen is, daar past en thuis behoort, de levensrichting geworden is van den geheelen mensch, dat schijnt voor Zwingli het wezen der zonde te bepalen. Zeker moet hier, wijl Zwingli zelf er zich nergens opzettelijk over uitlaat, bescheiden gesproken worden; maar als hij in dienzelfden Commentarius de vera et falsa religione zegt: »Adam ut primum ad se conversus fuit, *totus* in carnem degeneravit," ³⁾ dan schijnt de onderstelling toch niet gewaagd, dat volgens Zwingli de zelfzucht, vroeger alleen heerschend in het vleesch en tot het gebied daarvan door de macht des geestes beperkt, door den val over heel de menschelijke

¹⁾ III, 169. 207.

²⁾ VI, 2. pag. 141. cf pag. 100. 203. 284. VI, 1. pag. 684.

³⁾ III, 196 cf. p. 168 *abdicat deus hominem quod caro factus sit totus*. p. 209 *carnaliter vivere est totum carnis imperio addictum ac alienum a spiritu esse*.

natuur zich heeft uitgebreid. Maar ook al heeft Zwingli zich zoo het verband gedacht tusschen deze beide theorieën over den oorsprong der zonde, zijne anthropologie blijft dualistisch; vleesch en geest blijven onverzoend naast elkander staan; tot eene hoogere eenheid komt het bij hem niet. Hij kent het vleesch alleen, zooals het in den feitelijken toestand des menschen zich voordoet, als zelfzuchtig en zondig. Zijne anthropologie heeft meer overeenkomst met die van Plato en Seneca, dan met die van Paulus.

Op dezelfde wijze als genen laat hij zich uit over het verband van ziel en lichaam. Woordelijk neemt hij soms hunne beschouwing over. Het lichaam, zegt ook Zwingli, is de kooi der ziel, en heeft op zichzelf geene waarde, maar ontleent zijne beteekenis aan de ziel. ¹⁾ Deze komt echter eerst tot hare bestemming, wanneer ze van het lichaam ontslagen is." »Anima ergastulo corporis liberata, in potiore locum recipitur, in praestantiorum lucem, quam qua hic est fruita. Quemadmodum ex utero matris, ex tenebris in lucem editur, sic animus e corpore dum exit in aeternam lucem et requiem generatur." ²⁾ Het lichaam is traag en biedt weerstand; eerst door den geest wordt het in beweging gebracht. Want deze is waak-

¹⁾ Corpus et quidquid est corporeum, caveae simile est. Cur caveam pretiosam dicimus? propter avem nimirum, quae in ea alitur et canit. Anima avi similis est. Avis si evolat, abjicitur cavea in angulum aliquem et negligitur, at avis non negligitur sed diligenter curatur. Stulti sunt qui plus laboris caveae quam avi impendunt. Stulti ergo, qui corpus magis curant quam animum. Stultus est, qui caveam auro obducit aut variis ornat coloribus, philomelam interim fame perire sinit. VI, 1. pag. 584.

²⁾ VI, 1. pag. 652.

zaam en werkzaam, vlug en licht als het vuur, dat daarom edeler is dan andere elementen, wijl het met den geest zoo groote overeenkomst heeft. De ziel is altijd vol kracht, en houdt met werken niet op, zelfs niet terwijl ze in het lichaam als in een kerker is opgesloten. Van deze beschouwing uit komt Zwingli ook op tegen de psychopannychie der Wederdoopers. De ziel kan niet sterven noch slapen, integendeel »anima liberata a corpore crasso multo est agilior celeriorque." ¹⁾

De invloed der Platonische en Stoische philosophie is hier en in Zwingli's geheele anthropologie duidelijk merkbaar; en we zullen gelegenheid hebben dien ook elders nog aan te wijzen. Zwingli was zich van dien invloed zelf volkomen bewust. Merkwaardig is het oordeel, dat hij eens ter loops over de Stoa uitsprak: »haec secta Christianae doctrinae proxima." ²⁾ Alleen daarom kon de invloed dier school zoo groot op Zwingli zijn, wijl hij zelf in veel opzichten zich met haar philosophie verwant voelde; en er bestond misschien evenveel reden toe, om Zwingli's systeem uit dat van Seneca te verklaren, dan gelijk Sigwart gepoogd heeft uit dat van Picus, den vorst van Mirandola. ³⁾

De invloed der Stoa is bij Zwingli ook duidelijk te bespeuren in zijne leer over de *Affecten*. Evenals voor haar, zijn ze ook hem hartstochten, neigingen die de maat

¹⁾ VI, 1. pag. 366. pag. 358 neemt Zwingli den zin van Chrysippus over: sus animal est immundum et coeno gaudens, et si vita careret, putrefieret statim. Anima ergo ei pro sale est.

²⁾ V, pag. 69.

³⁾ Ulrich Zwingli. *Der Charakter seiner Theologie mit besonderer Rücksicht auf Picus von Mirandola, dargestellt von Christoph Sigwart. Stuttgart und Hamburg 1855.*

te buiten gaan. Door de verbinding der ziel met het lichaam zijn ze van zelf gegeven. »Anima in corpore impuro est adeoque affectibus obruta." Zelfs schijnt het eene enkele maal, dat Zwingli uit die affecten de zonde affeidt, en daardoor er ook toe komt om te leeren dat alle affecten verkeerd zijn. Het is het doel van Christus, als hij zelfs de begeerlijkheid enz. verbiedt, te toonen »affectus esse peccata mortalia coram deo legemque dei cor purum et vacuum affectibus requirere." ¹⁾ Maar evenals de Stoa, zag ook Zwingli zich genoodzaakt, de strengheid dier stelling te laten varen. Elders zegt hij beter en meer Christelijk, dat sommige affecten goed zijn, indien ze maar staan onder de leiding des geloofs. »Sic moderandi sunt affectus, ut neque magis aequo eis indulgeamus, neque eos penitus abjiciamus sed in eis aliorum necessitatem et miseriam discamus sentire." En hij weerspreekt de boven aangehaalde plaats waar hij de affecten veroorzaakt laat worden door de opsluiting der ziel in het lichaam, als hij ter andere plaatse zegt, dat er goede affecten zijn, waarmee de mensch door God is geschapen maar dat ze door de zonde verontreinigd en verkeerd geworden zijn. En de Christen komt weer volkomen voor den Stoischen wijsgeer aan het woord, in den zin: affectus pravi hinc sunt quod in peccatis omnes concepti et nati sumus." ²⁾ Hiermee gaat Zwingli boven de Stoa uit en overwint ze. Dat hij zich in zoo menig opzicht aan haar verwant gevoelde, door vele harer beschouwingen zich beheerschen liet en haar leer over de affecten ten deele

¹⁾ VI, 1 pag. 326. 636. 227. VI, 2 pag. 103. Voor de Stoische philosophie vergelijkte men: Zeller, *die Philosophie der Griechen* III. 1. pag. 1--340, over de *Affecten*: aldaar pag. 207 vlg.

²⁾ V, pag. 191, 192. VI, 1, pag. 227. VI, 2 pag. 11.

overnam, daarvan lag de oorzaak in zijn krachtig streven naar volkomen reinheid des harten en des levens, in den ernst, waarmee hij niet slechts de zondige daad, maar ook de verkeerde gezindheid bestreed.

Tusschen goeden en kwaden bestaat geen geleidelijke overgang, maar is eene breede kloof. Wie eens, ook nog zoo gering, gezondigd heeft, komt in het getal der zondaren. Die ééne zonde toch sluit alle andere in zich. »Qui invidus est, male loquitur, cogitat malum, laedit proximum in summa iniquus est et injurius. Si in unico dumtaxat vitio sibi indulget, actum est de justitia. Quemadmodum mulier impudens, quae fronte posita se uni dumtaxat prostituit, etiamsi alios non admittat, inhonesta tamen est, cor est impurum et corruptum, quemadmodum totus homo aegrotus dicitur etiamsi digito tantum laboret.” Door aanhaling van een zin van Cicero waarin deze zelfde gedachte uitgesproken wordt, wijst Zwingli ons aan dat hij de absolute tegenstelling van goed en kwaad niet slechts aan het Christendom maar ook aan de Stoa ontleend had. Ook deze kende, gelijk men weet, slechts twee streng gescheiden klassen van menschen, wijzen en dwazen.¹⁾

Uitgaande van de stelling, dat schuldig staat, wie de begeerte tot zondigen heeft, ook al openbaart hij die niet in eene zondige daad, laat Zwingli de vraag zich voorwerpen: »Si sic res habet ut aequè sit peccatum si affectus premitur et si erumpit, erumpam ego et adulterium opere explebo.” En hij beantwoordt die aldus: »absit, nam

¹⁾ VI, 1. pag. 313. 436. VI, 2. pag. 260. De woorden van Cicero Parad. 3 : 1 zijn: in quo peccat quis, id potest aliud alio maius esse aut minus, ipsum quidem peccare, quoque te verteris unum est enz. cf. *Zeller Philos. der Griechen* III, 1. pag. 230 vlg.

minus est quum ignis accensus intus opprimatur et extinguitur quam si erumpens omnia vastet et devoret; at nihilominus ignem intus esse aut fuisse, etiamsi non erumpat, inficiari nemo sanus potest." Hoewel tusschen goed en kwaad geen overgang is, tusschen de zonden zelve bestaat onderscheid. Er is verschil tusschen wie alleen zondigt in zijn hart en wie die zondige gedachte of begeerte ook in daden openbaart; »at interim scintilla in corde tuo latet, ex qua ignis alterius erupit." Er zijn graden in de zonden; de eene is zwaarder dan de andere. Daarom zijn er ook verschillende straffen; en niemand wordt in eens de slechtste. ¹⁾

Bij die erkenning van verschil in de zonden onderling laat Zwingli echter niet na, het geheele bederf der menschelijke natuur op het sterkst te doen uitkomen. De Erfzonde, hoewel geene schuld, wijl deze eene eigen daad en overtreding van een goddelijk gebod onderstelt, wordt door hem streng en ernstig opgevat. Zij is geene eigenlijke zonde, maar eene »misera conditio", waarin wij geboren worden evenals kinderen van iemand, die de slavernij zich waardig gemaakt heeft, zelve ook slaven zijn. Wij worden niet in onschuld geboren, om later zelf tusschen goed en kwaad te kiezen; van het begin van ons bestaan af zijn wij zondaren. De erfzonde is de bron aller andere zonden, zij is eene geneigdheid tot zondigen, gelijk het de aard van den wolf is, schapen te verscheuren. Zij bestaat daarin »dass wir von der göttlichen art abfällig und verwildet worden und zu der vihischen geneigt sind." ²⁾

¹⁾ VI, 1. pag. 227. 231. 225 VI, 2. pag. 18. 268.

²⁾ III, 627 vlg. *de peccato originali declaratio*. II, 1. pag. 287 vlg.

In dat »vihisch'' wordt volkomen uitgedrukt, waarin voor Zwingli het karakter der zonde gelegen is. De zonde als opstand tegen God, als schuld treedt bij hem op den achtergrond. De val van Adam mist den ontzaglijken ernst en de ontzettende beteekenis, welke deze b.v. bij Calvijn bezit. Het dierlijke, het zinnelijke is het, wat Zwingli allereerst in de zonde opmerkt; haar daemonisch karakter verliest hij bijna geheel uit het oog. Daaruit is te verklaren, dat hij op zoo menige plaats ook den oorsprong der zonde in de zinlijkheid zoekt, en zooals b.v. in het vierde hoofdstuk van zijn Anamnema den val ter verklaring schijnt te kunnen missen. De macht der zonde is het bovenal die Zwingli gevoelt en die hem neerdrukt. Haar schuld had hij, althans voor zoover wij de geschiedenis van zijn innerlijk leven kunnen nagaan, nimmer in die mate als Luther leeren kennen. Natuurlijk mag dit niet in absoluten zin verstaan worden. Ook Zwingli kent de schuld der zonde wel. Maar de beschouwing van de zonde als macht is de heerschende. Niet slechts de Erfzonde, die uitsluitend een gebrek, eene »Brest'' is, ook de zonde, die daaruit voortvloeiend, de eigene daad des menschen is, wordt dikwerf door hem onder het beeld eener ziekte voorgesteld. En in dien zin, neen, dan is voor Zwingli de zonde geen kleinigheid.

De donkere schilderij, die hij telkens ophangt van het schrikkelijk zedenbederf dat in alle standen, vorst en volk en priesters, heerscht, ¹⁾ toont duidelijk dat hij niet slechts voor de zonde in haar groven, maar ook in haar fijnen vorm een open oog had. Om haar heerschappij over heel het menschelijk geslacht en over den geheelen

¹⁾ I, 16. 34. 103. 120 vlg. III, 38. 46. V, 13 etc.

mensch te doen uitkomen, zijn geen woorden hem te sterk. Al wat we doen is door de zonde besmet. Al 's menschen woorden, gedachten, daden, overleggingen en plannen zijn verdorven en verkeerd. Heel zijne natuur is niet slechts tot het kwade geneigd maar zelve onrein en boos. Wij zijn allen door en door »pravi, vani, inutiles"; kwade boomen die geen goede vruchten voortbrengen kunnen. Goede werken kunnen door niemand worden volbracht. Al schijnen ze uiterlijk zoo, innerlijk kunnen ze den toets niet doorstaan. Aalmoes geven b.v. is een goed werk, maar indien wij het uit onszelfen doen en in eigen kracht, dan kan het niet goed zijn. Wij geven dan altijd uit eigenliefde, uit zucht naar roem of uit vrees voor straf, of wij geven niet genoeg of met smart. »Breviter, tot imminent vitia huic tam indubitato operi, ut neminem sperandum sit id ipsum digne posse efficere." En dit geldt van het aalmoesgeven niet alleen, maar van alle andere goede werken. Al doen we iets goeds, dan doen wij het toch ten slotte nog daarom, dat, het *ons* goed of nuttig toeschijnt, niet omdat het goed is in de oogen van God. *Zelfzucht*, de oorzaak van Adams val, is het wezen van elke zonde, zij verontreinigt al onze gedachten en daden. »Philautiae et privati commodi studio infesta sunt omnia. Quisque sibi deus est." ¹⁾

¹⁾ I, 235. 245. 555. III, 96. 168. 174. 183. 631. VI, 1. 313. 519.

HOOFDSTUK II.

DE ZEDELIJKE NATUUR DES MENSCHEN.

In weerwil van de volstreckte heerschappij, welke de zonde heeft over heel het menschelijk geslacht en over den geheelen mensch, doet de verhouding, waarin Zwingli den geest plaatst tot het vleesch, toch reeds vermoeden dat de zedelijke natuur des menschen in de zonde niet geheel ondergaat. Want daar de geest van nature Gode verwant is en met het vleesch eene scherpe tegenstelling vormt, zoo kan de zelfzucht, die het onafscheidelijk karakter des vleesch is, toch nooit zóó de heerschende richting worden van den geest, dat deze zijne oorspronkelijke natuur ten eenenmale verliest. Ook in zijne verbinding met het lichaam behoudt de geest toch altijd iets van zijn eigen aard en wezen. Hij blijft Gode verwant, want hij is tot de kennis en de gemeenschap van God bestemd.¹⁾ Het beeld Gods, waarmee de mensch geschapen is, en dat niet op het lichaam, maar alleen op de ziel betrekking heeft, gaat nimmer geheel verloren. Het is met de natuur des menschen zelve gegeven. Want gelijk de dieren daarin hunne verwantschap toonen met den mensch, dat zij tot hem opzien en op zijne woorden letten, zoo komt het beeld Gods in ons menschen vooral daarin uit, »quod acie mentis nostrae in deum respicimus et verba illius cum reverentia quadam observamus." Daarin ligt het

¹⁾ *Anamn. de provid.* IV, 99. 100. cf. *Zeller, das theol. System Zwingli's* pag. 67.

bewijs van 's menschen verwantschap met God, en de verklaring, waarom een verlangen naar Hem allen menschen is ingeschapen en eene begeerte naar het eeuwige leven door allen gekoesterd wordt.²⁾ Dat beeld Gods, hetwelk daartoe in den mensch geschapen is, »ut ad creatorem et archetypum suum quam proxime accedat eique conjugatur," is door de zonde niet verloren gegaan of vernietigd, maar bedorven, bezoedeld, verontreinigd. Het heeft zijne ware, zuivere gedaante verloren; verdonkerd is het, niet uitgebluscht. »Haec lucernula densissimis tenebris obfusa et oblitterata est, non tamen omnino extincta," Het behoeft bij de bekeering niet op nieuw geschapen, maar alleen hersteld te worden, en zijne vroegere gedaante te herkrijgen. Ook na de zonde blijft het en openbaart het zich in de vreeze Gods, die in alle menschen, ook de goddeloosten, nog woont en in het verlangen naar het eeuwige leven, dat bij allen gevonden wordt. En indien sommigen, zooals Nero en Sardanapalus en Heliogabalus en dergelijken, »porci potius quam homines," geheel in den stroom van het zinlijk genot verzonken dat verlangen naar de eeuwige zaligheid niet koesterden, dan ondervonden ze toch de vrees voor de eeuwige straf.

²⁾ *De claritate et certitudine verbi dei* I, 69 vlg. pag. 71: si hominem cum plantis conferas, reperies nihil omnino in plantis esse, quod aliquem respectum vel ad hominem vel ad verba ipsius habeat. Tanta est enim inter naturam plantarum vel stirpium naturamque hominis differentia, ut nulla cognatio inter illas appareat. Quodsi vero brutorum animalium naturam consideraveris, mox illa aliquam hominis rationem, quamvis exiguum habere deprehenderis. — — — Simili igitur modo societatem habet nobis dicere licet qui non rationis modo societatem habet cum deo, verum etiam mentem animumque suum in deum et verba ipsius intendit.

Hunne schandelijke daden zelve strekken daarvoor ten bewijs; teekenen zijn het van vertwijfeling en wanhoop, omdat zij de verdoemenis reeds dragende in hun geweten, anderer vrede en rust en geluk benijden en hun die door hunne gruwelijke daden trachten te ontrooven. Alle stervelingen, Joden of Heidenen, die de verlichting des H. Geestes en de ware Godskennis missen, getuigen door hunne gedachte aan de hemelsche en eeuwige dingen voor een hooger en beter leven dan dit aardsche geschapen te zijn. Ook in den slechtste en den wreedste komt nog de gedachte soms op: »o, si nulli essent inferi, o si nulla esset post hanc vita." ¹⁾

Er blijft dus altijd iets over in den mensch, dat tegen de zonde protesteert; de zedelijke natuur des menschen verliest nooit al hare rechten. Door geen der Hervormers is deze zoo nadrukkelijk gehandhaafd als door Zwingli. Het geweten blijft den mensch steeds aan zijne plichten herinneren en verheft zijne stem tegen het kwade. »Nemo peccat cuius conscientia non reclamet." Nooit zonk iemand zoo ver weg, dat de stem des gewetens zich niet meer liet hooren. »Et in impiissimis et sceleratissimis hominibus imago Dei se prodit et peccatis reclamatur ac quantum quidem potest renititur ac repugnat." ²⁾ Duidelijk komt die handhaving van 's menschen zedelijke natuur vooral uit in de woorden die Zwingli in zijn Anamnema uitspreekt: »Non dubium est ne tricongium quidem illum Torquatum vino unquam sic obrutum fuisse, nec cerebellis stuthionum sic sepultum Heliogabalum, nec

¹⁾ I, 74. 75. 72. III, 115. VI, 1. pag. 241. 242. 281. 282. 553.

²⁾ VI, 1. pag. 242. cf. V, 14. et in sceleratissimis est peccati conscientia sed affectibus obcaecati non sentiunt.

scortis matronis atque pathicis adeo impudenter abusum Neronem, Dionysium aut Phalaridem non tam immaniter hausisse humanum cruorem, urbes agros regiones provincias ac regna nunquam sic excidisse dirum Hannibalem, ut non quisque istorum et ipsorum similes, voluptate aliquando fessi, huiusmodi aliquid secum locuti sint: tu vero quis? aut quid hic? quem finem invenies? an isti non sunt homines? cur nunc doles? quam exanguis et elumbis es? quid, si quisque pro libidine alteri facere pergat, futurum est? Nunquam ita opprimitur animus ut sui perpetuo obliviscatur; nunquam carnis fastu ac tyrannide sic deiecitur, ut ab admonendo quantumvis sero desistat, ut e diverso spiritus miti parenti, summa fide ac indulgentia liberos prosequenti par sit." ¹⁾

Maar het wezen en de aard van 's menschen geest niet alleen, ook het karakter der zonde zelve laat niet toe, dat de mensch zijne zedelijke natuur geheel verliest. Het is, gelijk Spörri zegt, eene der diepste gedachten van Zwingli, dat het goede door zich zelf gedrongen wordt zich te openbaren, terwijl het kwade elke openbaring schuwt, wjl het door volkomene openbaring zich zelf vernietigt. ²⁾ In en door zichzelf kan het kwade niet bestaan; het vindt zijn bestaan slechts aan het goede. Het laatste goede in het kwade is nog altijd dit, dat het zich schaamt en te verbergen zoekt achter den schijn van het goede. »Ultimum bonum in malo est erubescere et pudere malumque dissimulare." Eenig bewustzijn van goed en kwaad blijft den mensch, ook den diepst gezonkene, bij. Het kwade zelf brengt bij hem die het doet,

¹⁾ IV. 100.

²⁾ *Zwingli-studien von Dr. Hermann Spörri. Leipzig, 1866.* pag. 5.

de bewustheid, het gevoel en de onrust, dat het kwaad is, mede. Daarom, wanneer de boozen hunne misdaden plegen onder den schijn van het goede, in het kleed der deugd, dan brengen ze daarmee aan het goede de hulde, die het kwade daaraan altijd brengen moet en leggen getuigenis af, dat zij in hunne conscientie van de meerderheid van het goede en van hunne eigene goddeloosheid overtuigd zijn.³⁾

Op de vraag, hoe het eeuwig leven te verkrijgen is, zal elk dan ook antwoorden, »virtute, bonis operibus, justitia, innocentia, vitiorum fuga," ook al moet hij erkennen, dat hij geene van al die deugden bezit. Ondanks zichzelf is het kwade gedwongen, de meerderheid en de innerlijke macht en schoonheid van het goede te erkennen. Ja, de zonde zelve is slechts aanlokkelijk doordat ze zich hult in het kleed der deugd. In haar eigen gedaante biedt zij niets behoorlijks aan. »Nihil amatur ab hominibus, nihil desideratur, quod non bonum esse non cogitur," Daarom, alwat waar is en goed vindt in het diepst van het menschelijk gemoed steun en bevestiging; elk mensch begeert daarnaar, hoewel sommigen, die Satan gevangen houdt en in wier gemoed volkomen duisternis heerscht,

³⁾ VI, 1. 288. Tantaе authoritatis et reverentiae justitiam et veritatem esse sciunt impii, ut non dubitent suas imposturas sub illarum veste et specie perrupturas. Atque sic nolentes etiam contra se veritati et justitiae testimonium ferunt impii, suis ipsorum conscientiiis convicti et condemnati. VI, 1. 372. 646. 662. cf. IV, 100, 101. Caro non tantum spiritui oggannit sed illius opus per calumniam ludibriumque imitatur. Vitae innocentia et puritate demerendum esse numen admonet animus; caro nitida veste. Prodigus est domicilii quoque sui, sanguinis scilicet, animus pro domino; caro purpuram, cui sese involvit, hoc fungi officio dictat. — — — aemulatrix caro spiritus est simia. cf. Epist. VII, 344.

er weerstand aan bieden. Want God »mentibus humanis veritatis, aequi justique et quidquid est divini veritatem insevit, tametsi igniculus ille in quibusdam bestiis potius quam hominibus affectibus adobrutus sit. Quodsi insita illa veritatis imago amabilem et venerandam veritatis faciem incipiat rursus contemplari et vocem eius audire ab omnibus reciperetur veritas, ab omnibus summo in pretio esset habita." En hoewel Zwingli erkent, dat sommigen zoo slecht zijn dat zij de waarheid en het goede opzettelijk en met alle kracht bestrijden, toch »honestatis et veritatis ratio semper locum invenit in communi sensu hominum." ¹⁾

Deze uiteenzetting bewijst, hoe Zwingli ook in dit opzicht de richting der Gereformeerde theologie aanwees en 's menschen zedelijke natuur handhaafde. Alleen werd ze door hem nog sterker dan door latere Gereformeerden geaccentueerd. ²⁾ Niet slechts een verlangen naar God en naar het eeuwige leven, maar ook eenig bewustzijn van goed en kwaad, een natuurlijke zin voor waarheid en deugd wordt aan den mensch, ook in den toestand der zonde, toegekend. Zwingli stelt zich dan ook tegenover de philosophische Moraal in eene geheel andere verhouding dan Luther en Calvijn. Terwijl dezen tusschen de philosophische en de Christelijke Moraal enkel verschil en strijd zien, zoo in principe en methode als in inhoud, ³⁾ staat Zwingli tegen gene vriendelijk over en neemt de philosophische

¹⁾ VI, 1. 553. 554. 629. 664. 665.

²⁾ cf. Scholten, *Leer der Herv. Kerk*. 4e uitg. I, pag. 212. 282. 288. 308.

³⁾ Lobstein, *Die Ethik Calvins*. pag. 7 vlg.

Luthardt, *Die Ethik Luthers*, 2e Auflage, Leipzig 1875. pag. 14 vlg.

Ethiek in de Christelijke op. En als Calvijn, erkennend dat b.v. Plato toch eenig bewustzijn van goed en kwaad, en eenige »Ahnung" der waarheid had, niettemin opmerkt, dat dit hem nog te minder verontschuldigbaar maakt, dan gaat Zwingli een geheel anderen kant uit, erkent onvoorwaardelijk ook in de Heidenen alwat hij waar en goed acht en verontschuldigt hen te meer, naarmate zij hooger stonden. Het diepe verschil tusschen beide Hervormers ligt hierin, dat Calvijn het zedelijke beperkt tot het Christelijke, Zwingli het Christelijke uitbreidt tot het zedelijke. Kon echter, ook volgens Zwingli, uit den zelfzuchtigen mensch, al had hij eenige kennis van God en het goede overgehouden, niets goeds voortkomen, dan lag het voor de hand, de waarheid en de deugden der Heidenen aan eene inwendige openbaring Gods toe te schrijven, op wiens immanentie en alwerkzaamheid ook buitendien door hem zoo groote nadruk gelegd werd.

Alle waarheid en alle kracht ten goede, die Zwingli bij de Heidenen opmerkt, wordt door hem aan de werking van Gods Geest toegeschreven. Het beeld Gods, dat den mensch ingeschapen werd, maar door de zonde verdorven, slechts door de kracht des H. Geestes kan hersteld worden, is hetzelfde als wat de Heidenen het »*jus naturae*" noemen. Dit natuurrecht, dat tot inhoud heeft de wet: wat gij wilt dat u geschiedt, doe dat aan anderen, is een eeuwig verbond, geschreven in de tafelen van ons hart en waaruit alle andere rechten en wetten voortvloeien. Deze wet der natuur, die duidelijker uitgedrukt is in de twee geboden: heb God lief boven al en den naaste als uzelf, is niets anders dan »*vera religio, cognitio scilicet cultus et metus numinis supremi.*" ¹⁾ Maar deze

¹⁾ I, 373. V, 7. 679. VI, 1. pag. 242—244. 407. 408.

»lex naturae" is niet, zooals de naam zou doen denken, eene vrucht van het verstand en de rede en de wijsheid der menschen, want deze zelfzuchtig van aard zoeken en dienen en leven alleen voor den mensch zelven en kunnen geene wet voortbrengen, die juist het omgekeerde gebiedt. Dat ze in het *hart* des menschen geschreven is, bewijst het tegendeel: »nemo enim in cor scribere potest nisi solus Deus." Zij bevat den wil van God en is »nihil aliud nisi divini spiritus ductus." Daarom mag ze ook niet gemeten worden naar den maatstaf, dien wij gebruiken, noch haar inhoud naar de inspraak onzer verdorvene natuur worden verklaard. Want wij denken en doen niets goeds, stellen onszelfen tot maat van alles, verheffen ons boven anderen en offeren alles aan ons eigen belang op. »Hoc observandum est, hanc legem non ab ullo homine sed a Deo esse metiendam." Om die reden kan ze ook alleen door den geloovige goed worden verstaan, want evenals de wet zelve, is ook haar kennis uit God. Dat wij allen broeders zijn, niet onszelfen maar anderen toebehooren, en al het onze ten dienste van anderen ons gegeven is, dat leert ons God alleen. Al dragen dan de Heidenen ook kennis van die wet, zij hebben die niet uit zichzelf geput, maar hoewel zij het zelve niet wisten, uit den Geest van God, die hen inwendig verlichtte. »Quum vero Gentes fidem in verum deum non habuerint et tamen legem naturae intellexerint, ex deo hoc venisse, certissimum est. Tametsi ego paucos fuisse crediderim qui legem naturae cognoverint, attamen si quidem fuerunt, multos eam simulasse et magnifice de ea locutos esse." ¹⁾

¹⁾ I, 371—373. 556. VI, 1. 243. 244.

Door de inwendige openbaring los te maken van en uit te breiden tot over de grenzen der uitwendige, wordt het Zwingli mogelijk, het goede dat hij in de Heidenwereld opmerkt, volkomen te erkennen en daarmee zijne eigene ethische beschouwingen te verrijken. Dikwerf haalt hij Heidensche schrijvers, vooral Plato en Seneca, met instemming aan; hunne geschriften stelt hij, voor zooverre zij waarheid bevatten, met den Bijbel als heilig op ééne lijn. Want wij hebben niet te vragen, door wien maar wat er gezegd wordt. Alle waarheid is uit God, door wien ook uitgesproken. »Qui veritatem loquitur, ex Deo loquitur, etiam ethnicus." Al wat waar is en heilig en onberispelijk, is goddelijk en van den H. Geest, »etiamsi quis inter beluas habitaret." Daar is geene heide zoodor, was de stelregel, dien hij zelf in beoefening bracht, of men vindt er nog wel eene goede plant. Bij de rechtzinnigen zie ik op het onkruid, bij de dwalenden op de zaden van het goede; overal vind ik van het een en het ander. De waarheid is overal verspreid en niemand bezit ze geheel. Daarom, wat door Heidenen goeds en waars gezegd is, »accipiamus et in gloriam Dei nostri convertamus et spoliis Aegyptiorum templum Dei veri ornemus." Goddelijk is het wat Cicero soms zegt en Cato Maior, of liever Gods Geest door hen. Seneca heet een »sanctissimus vir," wiens geloof bewondering verdient, en die niet alleen »diserte," maar ook »religiose" spreekt. En zoo van iemand, dan kan van Pindarus gezegd worden, dat hij bezat »pectus veri, sancti honestique studiosissimum et incorruptissimum" en niets gezegd heeft, dan wat »doctum, amoenum, sanctum" is. Zelfs al noemt hij vele goden, toch gelooft hij, zegt Zwingli, slechts ééne God, gelijk immers ook door het Hebr. meervoudige Elo-

him maar één God aangeduid wordt. Zaden Zijner kennis zijn door God, hoe spaarzaam ook, ook onder de Heidenen gestrooid. Kennis van het goede en ware deugds-betrachting wordt ook bij hen gevonden. Calvijn kon zoo gunstig oordeel niet uitspreken over de deugden der Heidenen, wijl hij er het religieus karakter in miste. Bij Zwingli echter treedt het religieuze voor het ethische op den achtergrond. In een brief aan Ambrosius Blaurer laat hij het Christelijke geheel in het ethische opgaan, maakt het van de historie los en zegt, daar bepaaldelijk van den Magistraat: »Si christianus non sit pius, ethnico deterior est; et ethnicus si piam mentem domi foveat christianus est, etiamsi Christum ignoret.¹⁾

Het was eene stoute poging, die Zwingli waagde, om de diepere eenheid van Humanisme en Christendom, zooals hij ze in zijn persoon op de schoonste wijze verbond, ook voor de Ethiek vast te houden. Hij ging daarbij op eigenaardige wijze te werk. Terwijl latere Gereformeerde theologen die hetzelfde probleem ter oplossing zich voorstelden, zooals b.v. Bartholomeus Keckermann²⁾ de eenheid van beide daardoor zochten te handhaven, dat zij in de deugden der Heidenen wel ware maar onvolkomene deugden zagen, die door het Christendom moesten volmaakt worden, en dus tusschen rede en openbaring een

¹⁾ IV, 89. 93. 95. 161. VI, 1, pag. 243. 814. V, 265. III, 171. 172. 633. VIII, 179.

²⁾ Zie over hem *Stud. und Krit.* 1850 pag. 45. Schweizer zegt aangaande hem, pag. 49: Es scheint Keckermann nicht ferne zu sein von der Schleiermacher'schen Unterscheidung des vom Christenthum vorgefundenen und des von ihm selbst erst erzeugten Ethischen, welche beide wie in der Dogmatik sich als articuli mixti und puri zusammen verarbeiten lassen.

gradueel verschil aannamen, tracht Zwingli beide daardoor overeen te brengen, dat hij ze beide aan openbaring, aan de werking van Gods Geest toeschreef, en uit ééne zelfde bron afleidde. Calvijn kon zulk eene poging niet wagen, wjl hij de in- en uitwendige openbaring ten nauwste verbond en in het algemeen de objectiviteit van het Christendom en zijne instellingen zoo sterk mogelijk zocht te handhaven. Maar Zwingli scheidt beide; Gods Geest is en werkt overal en is van al het uitwendige volkomen onafhankelijk; en Hij alleen is de Auteur van alle zedelijk leven, zoowel buiten als binnen de grenzen van het Christendom.

De philosophische moraal wordt dus opgenomen in de Christelijke; of, beter uitgedrukt, deze wordt zoo uitgebreid dat ze ook gene omvatten kan. Het sterkst komt dit uit, waar Zwingli ook aan sommige Heidenen de eeuwige zaligheid toekent.

Indien zij, vraagt Zwingli, door hunne daden toonen, dat het werk der wet in hunne harten geschreven is, waarom zouden we dan niet uit de vruchten tot den boom besluiten en gelooven, dat God hun dit gegeven heeft? »Si legis opus faciunt Gentiles, quod in cordibus eorum scripsit Deus, jam et isti salvi fiunt." Maar zij verkrijgen de zaligheid niet om hunne werken, maar wjl die werken vrucht en bewijs zijn des geloofs, en dit op zijne beurt weer vrucht der verkiezing. Beide, de verkiezing en het geloof, welke den grondslag en de bron van het Christelijk leven uitmaken, zijn ook de voorwaarden van alle zedelijk leven buiten het Christendom. Van deze hangt ook alleen des menschen zaligheid af. Wjl ons echter onbekend is, of iemand verkoren is of niet, en het geloof iets zoo innerlijks is, dat de waarheid en oprechtheid er

van door ons niet kan beoordeeld worden, zoo hebben wij ten slotte op iemands daden te letten, en daarin de vruchten te zien van wat er woont in zijn hart. De werken zijn teeken en bewijs der verkiezing. Wij weten niet wat geloof er in iemands hart, ook in de harten der Heidenen, wonen kan. Zelfs de noodzakelijkheid van Christus wordt door Zwingli geenszins verzwakt, noch Zijne eer Hem ontroofd. Integendeel, de zaligheid der Heidenen vermeerderd Zijne glorie. Want vast staat, dat niemand met zijne gerechtigheid voor God kan bestaan. Die God dan verkoren heeft uit hen, die Christus niet kennen, heeft Hij tegelijk voor alle eeuwigheid bepaald alleen door Zijnen Zoon zalig te maken. ¹⁾

Vandaar, dat de Gereformeerde theologen over het algemeen zeiden, dat Zwingli's dwaling in het toekennen der zaligheid aan de Heidenen meer bestond »in facto quam in jure.” ²⁾ Bovendien, de zedelijke verdorvenheid der Heidenen werd door Zwingli volstrekt niet ontkend; hun zucht naar roem, hun hoogmoed, zelfzucht en afgoderij werden dikwerf door hem met donkere kleuren geteekend. Het goede en ware, dat hij bij enkelen hunner opmerkte, bleef toch altijd, gelijk hij zelf zegt, een »*gemma, margarita in stercore*,” die dan nog aan de goddelijke genade toegeschreven en uit 's menschen eigen kracht niet afgeleid wordt.

¹⁾ Epist. VII, 550. III, 428 vlg. 633 vlg. 573. IV. 65. 123. II, 1. 292. VI, 2. 69. *Impium est, si eos ab electione excludamus, quos signis fide et perfidia deprehendere non possumus, intra eam sint nec ne.* III, 428.

) B. v. Franc. Turretinus, *Compendium theologiae conscriptum a Ryssenio* pag. 261. Ruchat, *Histoire de la réformation de la Suisse* V, pag. 531 oordeelde »que Zwingle n'a péché en cela tout au plus que par un excès de charité.”

In hoeverre nu door Zwingli, wanneer hij al het ware en goede der Heidenen aan openbaring toeschreef, daarbij bepaald aan eene *bovennatuurlijke* werking Gods gedacht werd, is moeilijk te beslissen. Uitdrukkingen als boven aangehaald werden: »qui veritatem loquitur ex Deo loquitur; Deus mentibus humanis veritatis aequi justique et quidquid est divini veritatem inest» enz. geven den indruk, dat Zwingli daaronder slechts de gewone, natuurlijke openbaring in rede en geweten verstaat. Ook Calvijn zeide: quum omnis veritas a Deo sit, si quid scite et vere ab impiis dictum est, non debet repudiari quia a Deo est profectum." ¹⁾ Al deze uitdrukkingen in den strengst mogelijken zin op te vatten, en met Sigwart ²⁾ te beweren, dat er van eene natuurlijke Godskennis bij Zwingli geene sprake is, wordt ons door zijne beschouwing van den geest des menschen en van het karakter der zonde verboden. Maar daar staan andere uitspraken tegenover, die ons dwingen, bepaald aan eene supranatureele openbaring en werking van Gods Geest te denken. Hoewel dus de zedelijke natuur des menschen ook in den toestand der zonde beslist gehandhaafd wordt, en den mensch altijd een geweten overblijft, dat tegen de zonde protesteert, eene philosophische moraal kan daarop toch niet gebouwd worden. Wanneer Zwingli al het waarlijk goede toeschrijft aan de werking van den H. Geest, kan er van eene eigenlijke philosophische ethiek geene sprake zijn; ze mist dan eene vaste basis, en heeft geen eigen beginsel en methode. Alle zedelijk leven is één en komt

¹⁾ Comm. in Tit. 1 : 12. Ik dank deze plaats aan Dr. Cramer. *De Schriftbeschouwing van Calvijn*, pag. 120, waar echter bij vergissing staat Tit. 2 : 12.

²⁾ *Ulrich Zwingli*, pag. 97.

uit ééne bron, nl. Gods Geest. Er is daarom slechts ééne Ethiek, nl. de Christelijke. En haar Christelijk karakter heeft Zwingli voor hen, die buiten de grenzen van het Christendom stonden, daardoor zoeken te handhaven, dat hij de Verkiezing en het Geloof ook in hen werken liet.

HOOFDSTUK III.

DE GRONDSLAG VAN HET CHRISTELIJK LEVEN:

DE VERKIEZING.

Ondanks alle verschil en strijd, stemden alle Hervormers, Luther zoowel als Zwingli en Calvijn, daarin overeen, dat zij voor het godsdienstig en zedelijk leven den grondslag legden in de eeuwige Verkiezing Gods. Dit was geene toevallige overeenkomst, maar had in het wezen van hun Hervorming zijn grond. Zonder die belijdenis ware de Reformatie eenvoudig onmogelijk geweest; zij alleen bood het standpunt aan, van waaruit met goed gevolg hervorming van de leer en het leven der Roomsche Kerk kon ondernomen worden ¹⁾.

Zwingli was het in den aanvang met deze belijdenis niet eens geweest, en had zich beter in de leer van Thomas Aquinas kunnen vinden; eerst toen hij van de philosophische systemen tot de Schrift zich wendde, werd hij van haar waarheid overtuigd ²⁾. Dit toont, dat de

¹⁾ Cf. *Schweizer, die protestantischen Centraldogmen*, I, pag. 93. In der That ist die Prädestinationslehre als der innerste Wahrheitskern betrachtet worden, bis zu welchem man entschieden zurückgehen müsse, um die in pelagianischem Selbstvertrauen wurzelnden Missbräuche gründlich zu überwinden.

²⁾ *Anamnema*, IV, pag. 113 zegt Zwingli: Thomae Aquinatis (modo recte meminimus eius philosophiae) de praedestinatione sententia talis fuit: Deum quum universa videat, antequam fiant, hominem praedestinare tum scilicet, quum per sapientiam viderit qualis futurus sit. Quae mihi sententia ut olim scholas colenti placuit, ita illas deserenti et divinorum oraculorum puritati adhaerenti maxime displicuit.

leer der Verkiezing bij Zwingli, evenmin als bij Calvijn, aan metaphysische speculatie, maar aan werkelijk religieuse motieven haar oorsprong dankt. In zijn Anamnema van het jaar 1530, waarin hij de praedestinatie wijsgeerig ontwikkelt en uit het Godsbegrip afleidt, keert hij toch ten slotte tot de practische beteekenis der Providentia voor het leven terug. »Providentiam recte agnovisse piis ac Deum reverentibus maximum est adversus prospera et adversa praesentissimumque antidotum. Opes enim si contingant, forma, valetudo, bona, liberi, honores ac providentiae beneficio data agnoscamus: iam quae oro menti quum respiratio tum sedulitas adfertur? Illa quum videt ista quoque quae ad corpus pertinent a numine dari utque frui eis liceat, ista vero quum nunquam non satis cavet ne illiberaliter dispenset quae tam liberaliter accepit. Ex illa grati animi sensus, ex ista custodia nascitur et vivendi honestissima ratio." In tegenspoed daarentegen is ze bron van rijken troost. »Quum enim quae fortunae bona vocare solemus, cernimus sic jactari et variari, ut certo in loco nesciant consistere, nisi mente capti simus omnem operam admovebimus, ut tamen ipsi firmi maneamus neque cum eis jactari nos patiamur; non secus quam quum adversus procellam post promontorium aliquod navis impellitur, accingitur et ancorae ejiciuntur" ¹⁾). Deze providentia nu, die zoo practische beteekenis heeft, staat met de praedestinatie in het innigste verband; deze wordt uit gene geboren. »Praedestinatio imo est ipsa providentia" ²⁾).

Toch springt het religieus belang van Zwingli's leer der Verkiezing ons niet zoo duidelijk in het oog als bij Calvijn. Het determinisme wordt door hem zoo wijsgeerig

¹⁾ IV, 141. ²⁾ III, 282. 283.

ontwikkeld en zoo streng volgehouden, dat het zijn zedelijke waarde en karakter dreigt te verliezen; het Gods-begrip schijnt soms van zijn ethischen inhoud beroofd; het onderscheid der zedelijke en der physische wereld niet altijd gehandhaafd, en het verschil in de wijze waarop God in gene en in deze werkt wel eens uit het oog verloren te worden. De mensch is toch, volgens Zwingli, tegenover God gelijk alle andere schepselen volstrekt passief, een »opus Dei," Zijn orgaan en instrument, en evenals »opus argentarii non malleo, non incudi, non denique cuicunque instrumento tribuitur," zoo mag ook niets aan den mensch worden toegeschreven. God is de ééne en eenige oorzaak van alles. De »causae secundae," welke door de Gereformeerde theologen altijd werden gehandhaafd, worden door Zwingli ontkend. »Reliqua omnia (buiten God) non magis sunt vere causae quam legatus domini sui dominus est, scalprum ant malleus artificis poculi causa est." Zij heeten slechts »causae" in overdrachtelijken zin. Zelfs aarzelt Zwingli niet, God den auteur der zonde te noemen, hoewel deze niet voor Hem, maar wel voor den mensch zonde is. »Quod deus operatur per hominem homini vitio vertitur, non etiam deo." Want God staat boven de wet, en is van alle affecten en alle zonde vrij ¹⁾.

De invloed der Stoa, evenals die van Picus van Mirandola, is hier en in geheel Zwingli's determinisme niet te miskennen ²⁾ en was oorzaak dat zelfs meermalen de onrechtvaardige beschuldiging van pantheïsme tegen hem ingebracht werd. Ondanks het onbevredigende, dat er

¹⁾ III, 98. IV, 95. 96. 104. 112.

²⁾ Cf. Scholten, *Leer der Herv. Kerk.* 4e uitgave. I, 143. II, 398—404. 602—604. Schweizer, *Centraldogmen* I, 94.

misschien voor ons in dit determinisme gelegen is, werd Zwingli's Anamnema door bijna allen geprezen. Luther zelf, die het te Marburg gehoord had, liet er geen afkeurend woord over uit; zijne eigene voorstelling die hij in zijn werk tegen Erasmus gegeven had, verschilde trouwens van die van Zwingli in geen enkel wezenlijk punt. Alleen Calvijn schreef Jan. 1552 in een brief aan Zwingli's opvolger te Zurich, Bullinger: »Zwinglii libellus de providentia tam duris paradoxis refertus est, ut longissime ab ea, quam adhibui moderatione distet" ¹⁾.

Naar het schijnt, heeft Zwingli zelf het onbevredigende in zijne leer der praedestinatie gevoeld. In zijnen commentaar op den brief van Jacobus, van het jaar 1531, dus na het Anamnema, lezen we ten minste: »de providentia Dei satis alibi diximus; illud hic observemus, in Deum, tametsi omnia agat in omnibus, culpam nullam esse rejiciendam sed in affectus carnis nostrae pravos et perversos ut in causas propinquiores. Utcunque enim a Deo omnia fiant, malorum tamen auctor nullo pacto dici nec potest nec debet, qui justus est in omnibus viis suis et sanctus in omnibus operibus suis, qui diligit justitiam et aequitatem — — quidquid ergo divina bonitas agit non potest non esse optimum. In nobis vero est quod bona Dei dona vitiat et mala reddit."

Dit bewijst nu in geen deele, dat Zwingli zijn Anamnema herroepen wil, maar wel, dat men geen recht heeft, om met Sigwart in zijne leer der praedestinatie slechts

¹⁾ De stemming echter, waarin Calvijn verkeerde, toen hij dezen brief schreef, was niet bijzonder geschikt, om hem in elk opzicht tegenover Zwingli rechtvaardig te doen zijn. Cf. *Stähelin, Leben Calvins* II, pag. 133. 134. *Schweizer, Centraldogmen* I, pag. 224.

eene theoretische consequentie te zien, die hoewel noodzakelijk in zijn systeem, aan zijn reformatorisch bewustzijn vreemd was.

Ook bij Zwingli had de verkiezing eene religieuse beteekenis, en was de achtergrond van zijne leer des geloofs ¹⁾. Zij komt dan ook niet slechts, gelijk Sigwart beweert ²⁾, in zijne geschriften na 1526 voor, maar ook reeds in zijne »*Explanatio Articulorum*» van het jaar 1523, waar tevens reeds een ethisch bezwaar, tegen haar ingebracht, weerlegd wordt. ³⁾ Hoezeer echter de geloovige eerst in de belijdenis van Gods eeuwige verkiezing tot rust en zekerheid komt, de bedenkingen die er van het standpunt der ethiek tegen kunnen ingebracht worden, zijn niet van gewicht ontbloot; en Zwingli, wiens geheele streven op bevordering van het zedelijk leven gericht was, kon ze allermintst over het hoofd zien. En toch, indien wij uitvoerige weerlegging van die bedenkingen verwachten, worden we teleurgesteld. Groot is de oogst hier niet. Opzettelijk bespreekt hij ze nooit; slechts bij gelegenheid en als in het voorbijgaan brengt hij ze ter sprake, en dan nog legt hij ze spoedig ter zijde.

Een eerste bezwaar tegen de leer der prædestinatie ligt daarin, dat zij den mensch alle kracht tot handelen ontnemt, en hem geheel lijdelijk maakt. Indien toch,

¹⁾ Auch die Prädestinationslehre ist nur ein Reflex der religiösen Erfahrung, und die theologische Ableitung derselben aus der göttlichen Güte und Gerechtigkeit ist nicht ihre Quelle, sondern nur ihre nachträgliche Rechtfertigung. Zeller, *das theol. System Zwingli's* pag. 49.

²⁾ U. Zwingli pag. 108 vlg. ³⁾ Breedvoeriger is dit tegen Sigwart aangetoond door Zeller in de *theologische Jahrbücher von Dr. Baur und Dr. Zeller*, 1857 pag. 28 vlg.

zoo luidt het bezwaar, God alles in allen werkt, wordt elke verplichting voor den mensch opgeheven en het doen van goede werken in den wortel afgesneden; ik behoef dan niets te doen, den bedroefde niet te troosten, den verdrukte niet op te beuren, den arme geene hulp te bieden. »Curet haec omnia Deus." Zoo spreken, geeft Zwingli hierop ten antwoord, is Gods Voorzienigheid tot een voorwendsel maken voor onze traagheid en vergeten, dat de Goddelijke werkzaamheid den mensch zijne kracht niet ontnemt, maar ze verhoogt en tot grooter activiteit brengt. Waar Gods Geest is, is voortdurende betrachtning van het goede. »Qui spiritu Dei sunt praediti, consulunt, adcurrunt, opem ferunt, semper aliquid pro salute proximorum faciunt, semper volunt prodesse et benefacere, nusquam cessant, impigri sunt in omni bono opere, quin semper anxie metuentes ne minus faciant quam debeant. Spiritus Dei perpetuo operatur in piis, similis molae in monte positae quae venti impulsu movetur. Meminerimus nos esse instrumenta divinae operationis, quibus Deus ad haec utitur quae vult effecta." En juist daaraan, dat God alles doet, en de mensch een instrument is in Zijne hand, ontleent Zwingli recht en reden, om tot volle krachtsinspanning en tot volbrenging van wat God door ons doen wil aan te sporen ³⁾).

Maar ook met de opmerking dezer treffende waarheid is de mond der tegensprekers nog niet tot zwijgen gebracht. Aan de eerste tegenwerping knoopt zich weldra eene tweede van nog grooter gewicht. De leer der praedestinatie zal niet slechts lijdelijkheid bevorderen en elke aansporing tot het doen van goede werken vruchteloos

³⁾ VI, 1. 215.

maken, maar zij zal, erger nog, aanleiding en prikkel wezen tot het bedrijven van allerlei ongerechtigheid. Aan Gods besluit is toch niets te veranderen. Het staat vast, onafhankelijk van mijne daden. »Si sum electus, possum peccare ut latro; si non sum electus, etiamsi multa bona fecero, nihil proderit, moriar enim et damnabor." Of ik berouw heb of niet, goed of kwaad ben, het blijft er toch hetzelfde om. Daarom, laten we niets goeds doen en afwachten wat God door ons als Zijne instrumenten doen zal, of liever nog, laten we onze lusten inwilligen en leven naar het goeddunken van ons hart, »credentes nimirum, eam de nobis divinae providentiae esse sententiam quae talia a nobis designari velit" ¹⁾.

Tegen wie deze bedenking in het midden brengen, is Zwingli minder vriendelijk. Die zoo spreken, bewijzen daarmee toch, dat zij of niet verkoren zijn of nog geen geloof en kennis van God hebben. »Qui enim Dei cognitionem habent, sciunt vitam esse componendam ad nutum Dei; qui vero fidem, sciunt se esse electos. Electi autem qui hoc sciunt non possunt non videre, quaecunque lex vetat ab eis abstinendum esse." Wie waarlijk in God gelooft, zegt Zwingli terecht, kan zulke goddelooze bedenkingen niet opwerpen. Een goede boom kan geen kwade vruchten voortbengen. Evenmin als eene goede en eerbare vrouw kan verdragen, dat er onwaardige dingen van haar man verhaald worden, kan ook een geloofige het goedsmoeds dulden, dat van God uitgesproken wordt, wat met Zijne ongeschonden gerechtigheid en Zijn heiligen wil in strijd is. De bedenking zelve der tegenstanders is bewijs van hunne goddeloosheid. Zij komen

¹⁾ I, 25. 295. IV, 140. VI, 1. 339.

er toe, God tot auteur der zonde te maken en over de onrechtvaardigheid hunner verdoemenis te klagen. Onverbrekelijke kanon is en moet blijven, dat alles door God bestuurd wordt, anders ware God niet God. Die nu zeggen: »libidini igitur indulgebo; quidquid enim egero, Deo auctore fit," getuigen daardoor, wiens schapen zij zijn. Want aangenomen, het is door Gods ordening dat deze een moordenaar en gene een echtbreker is, het geschiedt door Zijne goedheid, dat wie vaten Zijns toorns zijn zullen, dit daarin openbaren, dat zij zonder berouw en boete aan allerlei booze daden zich overgeven. Zeggen zij dus, »Dei providentia se esse proditores ac homicidas," goed, wij zeggen het met hen, maar voegen er bij, dat zij door diezelfde Voorzienigheid tot eeuwige straffen bestemd zijn. Zij vergeten dus, dat God niet alleen den moordenaar maar ook zijne straf voorziet (*praevidet*, Zwingli kiest hier eene zachtere uitdrukking), hetwelk een bewijs is, dat Hij de zonde niet wil. Sterker spreekt Zwingli ditzelfde nog in zijn Anamnema uit: »movenet Deus latronem ad occidendum," ja, maar nu mag men niet ter halverwege blijven staan, maar moet voortgaan en zeggen: »movenet latronem ut et judicem in latronem moveat et concitet, quo exemplum fiat et mundo innotescat scelerata mens quae hactenus latuerat. Breviter: impellit Deus ut occideret sed aequè impellit judicem ut percussorem justitiae mactet ¹⁾).

Op deze wijze wordt de bovengenoemde bedenking door Zwingli teruggewezen. De aanleiding tot zondigen, door sommigen aan de leer der verkiezing ontleend, *onderstelt* in dezulken eene mate van boosheid, die van die leer nooit gevolg kan zijn en hen alle recht om zulke tegen-

¹⁾ IV, 113. VI, 1 339. VIII, 21. I, 25.

werpen te maken, doet verbeuren. De leer der verkiezing wordt dan tot rechtvaardiging van hunne boosheid misbruikt, maar kan er geen oorzaak van wezen. Te minder, omdat ook in degenen, die tot zondigen gedetermineerd zijn, de verbroken orde weer door de straf, die dan óók bepaald is, hersteld wordt.

Alleen rijst de vraag, of God nog het recht heeft om ons te straffen, wanneer wij niets goeds doen, daar Hij zelf toch alles, ook het kwade, in en door ons doet. Zwingli handhaaft dat recht en tracht het te verdedigen door een beroep op de verschillende verhouding, waarin God en waarin de mensch tot de wet staat. God staat boven de wet, wyl Hij vrij is van affecten, en kan dus niet zondigen ook al drijft Hij den mensch aan, tot wat voor hem zonde is. Maar deze, onder de wet staande, zondigt tegen haar en wordt dus ook rechtvaardig gestraft ¹⁾. Door kwade vruchten voort te brengen bewijst de mensch dat hij een kwade boom is en wordt dus met recht en naar verdienste uitgehouwen en in het vuur geworpen ²⁾.

Maar dat toegegeven, dan rijst toch ten slotte nog de laatste en diepste vraag in ons op, die Zwingli ook zelf te berde brengt: daar ik uit eigen kracht niet goed kan zijn, maar God het is, die al het goede doet, waarom maakt Hij mij dan niet goed, of althans veroordeelt mij niet?" »quum Dei providentia cuncta fiant, cur non

¹⁾ Zwingli meent daarom nog niet, dat de wet, welke God gegeven heeft, slechts een willekeurigen inhoud heeft. Integendeel, wat voor ons wet is, is voor Hem natuur, ingenium. En God, schijnbaar in strijd handelend met de wet, handelt inderdaad daarmee overeenkomstig, gelijk een rechter die niet uit affecten, maar juist op grond van de wet, iemand laat ter dood brengen. IV, 102. 104.

²⁾ I, 294. VI, 1 635, 636.

efficit, ut qui in cognitione ejus errant ac subinde illiberaliter coactique omnia faciunt, clarius illustrentur, quo cum perspicacibus videant, quod maxime spectandum est? En Zwingli geeft ten antwoord: »Cur te bonum non reddat Deus, ipsum interroga! ego enim non fui ei a consiliis." Maar dit heb ik van Paulus geleerd, dat een pottebakker macht heeft, om uit hetzelfde leem een vat te maken ter eere en een ander ter oneere. Zoo handelt God met ons, ongeschonden Zijne rechtvaardigheid, en beschikt over ons naar Zijnen heiligen wil ¹⁾).

Dat is het slotwoord en was het eerste tegelijk; punt van uitgang en van terugkeer beide; stelling en tevens laatste bewijs. Het kan niet ontkend worden, dat Zwingli de bezwaren, van het standpunt der ethiek tegen de leer der verkiezing ingebracht, goed gevoelt en de kwesties helder stelt. Hij schroomt niet, ze alle, zij het dan ook slechts kortelijk, te noemen en zoo mogelijk te weerleggen. Dat het hem evenmin als Luther of Calvijn gelukt is om het verband tusschen prædestinatie en 's menschen zelfwerkzaamheid, dit moeilijkste misschien van alle problemen, duidelijk te maken, behoeft niet te verwonderen. Maar men leide er niet uit af, dat Zwingli daarom aan de waarheid van de leer der verkiezing ook maar eenigermate zou twijfelen; zoo iets valt hem zelfs niet in de gedachte. In 1527 schreef hij aan Fridolinus Fontejus, die hem om inlichting gevraagd had: Mijn kanon is: »utcunq̃ue mortales de Deo rebusque invisilibus arbitrentur et contendant, vincere tamen oportet eam sententiam quae divina providentia gubernari atque disponi omnia adserit; providentiam enim

¹⁾ 1, 294. III, 284.

si tollas, bonitatem cum sapientia sustulisti; quibus sublati, iam non est summum bonum Deus, imo juxta impiorum temeritatem non est Deus" ¹⁾). In al die plaatsen der Schrift, waarin aan onze krachten iets schijnt toegeschreven te worden, spreekt God op menschelijke wijze. »Tam familiaris est Deus, ut suis quod suum ipsius est tribuat" ²⁾). Maar wel begreep Zwingli, dat door onverstand en boosheid misbruik van deze leer kon gemaakt worden. Nadat hij aan Fontejus zijn kanon uitgelegd had, voegt hij er waarschuwend aan toe: »sed heus tu, caste ista ad populum et rarius etiam; ut enim pauci sunt vere pii, sic pauci ad altitudinem hujus intelligentiae perveniunt" ³⁾). Dat alles door Gods Voorzienigheid bestuurd wordt, is eene leer alleen voor vrome menschen. Zelf nam Zwingli deze waarschuwing trouw ter harte. Zijne geschriften leveren daarvoor het bewijs. In zijne practische, in het Duitsch geschreven, reformatorische geschriften komt ze hoogst zelden voor. In zooverre heeft Sigwart gelijk, maar niet als hij daaruit afleidt, dat de leer der praedestinatie bij Zwingli pas gevonden wordt, »als er durch Streitigkeiten innerhalb des Protestantismus genöthigt, sein System theoretisch vervollständigt und abgrenzt" ⁴⁾). Veeleer wordt de verkiesing door Zwingli overal in zijne werken ondersteld, hoewel niet dikwerf uitgesproken of ontwikkeld, zij vormt van zijn geheele systeem den verborgen, echter niet telkens weer blootgelegden grondslag. Zij moest dus door ons, die eene uiteenzetting hebben te geven van zijne ethische beginselen,

¹⁾ VIII, 21.

²⁾ VIII, 22. 669. IV, 62. 124.

³⁾ VIII, 21.

⁴⁾ Sigwart, *Ulrich Zwingli* pag. 108.

het allereerst behandeld worden. Dat Zwingli er betrekkelijk zoo weinig over spreekt, had, zooals we zagen, een praktisch doel. Hij zocht meer in voorzichtige en tijdige behandeling van de leer der verkiezing, dan in breedvoerige weerlegging van de tegen haar ingebrachte bedenkingen zijne kracht.

Hoe weinig vrees echter Zwingli, wat hem zelf betreft, daarvoor koestert, dat de leer der praedestinatie schadelijk zal zijn voor het zedelijk leven, en van hoe geringe beteekenis de tegen haar geopperde bezwaren voor hem zelf moesten zijn, blijkt uit zijne geschriften het best. Hij houdt niet op te vermanen, aan te dringen, misbruiken te keer te gaan, tot hervorming des levens en der zeden aan te sporen. En zijne persoonlijkheid zelf toont ons het nimmer wankelend Godsvertrouwen en de volkomenste zelfovergave gepaard met de hoogste activiteit en de krachtigste energie. Het was zijn innigste overtuiging, wat hij in zijn epiloog van de uitgave van Pindarus door Coeporinus, die zijne gezondheid verwaarloosd had, zoo schoon neerschreef; »*debent boni studiosique tum juvenes, tum adolescentes valetudinem curare, neque istos audire qui divinam providentiam ludos faciunt quum dicunt: si ille volet ut vivam, vivam pullis non edentibus* (ook bij slechte voorteekenen). *Nam et quum valetudinem curas, Deo curas, Dei ordinatione curas*”¹⁾. Het geloof dat God alles werkt verlamt niet, maar staalt de wilskracht des menschen. Zijne roeping wordt daardoor in het minst niet opgeheven, zijne werkzaamheid volstrekt niet aan banden gelegd. Dat God alles bestuurt, kan geene lijdelijkheid bevorderen, het werken is 's menschen natuur. »*Homo ad laborem conditus est, ut avis ad volatum.*”

¹⁾ IV, 163.

Al doet God alles, de mensch werkt en moet werken; zelfs zij toonen dat, »qui nihil faciunt quam seortari, libidinari.” Gelijk de landman er niet aan denkt, van ploegen, eggen, zaaien af te laten, ook al weet hij dat de geheele oogst mislukt, als God niet wil, zoo zijn ook wij tot arbeiden geroepen, al hangt alle vrucht van onzen arbeid van God af. »Sic hominem condidit Deus ut perpetuo agat et conetur quae recta et divina sunt, perpetuoque sit sollicitus et sedulus nec tamen plus efficiet quam velit Deus” ¹⁾.

Hoeveel bezwaren er dan ook tegen deze leer werden ingebracht ²⁾, Zwingli en Calvijn waren voor haar schadelijken invloed op het leven zóó weinig bezorgd, dat zij daarin veeleer den waarborg van alle godsdienstig en zedelijk leven zagen. En het werk der Reformatie zelf toont, naar de opmerking van Schweizer, dat de praedestinatatie en de alwerkzaamheid Gods den wil en de zedelijke kracht der Hervormers veel meer gesterkt dan verzwakt heeft.

¹⁾ VI, 1. 308. 269. 271. 272. 611.

²⁾ Ook zelfs door vrienden der Hervorming. Myconius b.v. sprak ze al uit in een brief aan Zwingli, VII, 177. Ongelukkig is Zwingli's antwoord daarop ons niet bewaard. Cf. den brief van Joh. Conhard, bepaald over het Anamnema en Zwingli's antwoord, VIII, 588. 639.

³⁾ Schweizer, *die Glaubenslehre der Evang. Reform. Kirche*, I, pag. 74.

HOOFDSTUK IV. DE BRON VAN HET CHRISTELIJK LEVEN:

HET GELOOF.

In geen leerstuk komt Zwingli's eigenaardigheid mischien meer uit, en treedt de enge verbinding van het religieuse en ethische helderder aan het licht, dan in zijne leer des geloofs. Deze vormt het hart van zijne theologie en van zijne ethiek. In bepaling van het wezen des geloofs komt hij met de beide andere Hervormers overeen. Ook hem is dit gelegen in kennis van en vertrouwen op God. De Godskennis is het voorrecht van den mensch, zonder hetwelk hij niets verschilt van het dier. »Adime homini rerum divinarum cognitionem et curam! iam humanarum peritia et cura non eximent a beluis; nam et beluae quaeque sui suorumque curam habent, ut sese, quemadmodum Tullius inquit, corpus vitamque tueantur. Si ergo homo nihil amplius videt, curat et sperat, iam nihil distat a beluis humanarum rerum cura" ¹⁾). Daarom ziet Zwingli in den godsdienst de herstelling en de bevrediging van den mensch, datgene, waardoor hij eerst waarlijk weer mensch wordt. Deze »religio vel potius pietas" nam na den val een aanvang, toen God den wegvlochtenden Adam weer tot zich terugriep, en bestaat in een onwankelbaar vertrouwen op God ²⁾). Terwijl het eigenlijk karakter der

¹⁾ IV, 106.

²⁾ III, 173. Ea adhaesio qua homo deo utpote solo bono, quod solum aerumnas nostras sarcire, mala omnia avertere, aut in gloriam suam suorumque usum convertere scit et potest inconcussa fide eoque parentis loco utitur pietas est, religio est. pag. 175.

zonde daarin gelegen is, dat de mensch evenals het dier zich zelven zoekt en alleen voor zich zelven leeft, is het geloof juist een breken met dat beginsel der zelfzucht en een zich verlaten op God alleen. Ieder oogenblik keert deze gedachte bij Zwingli terug. Standvastig op God te vertrouwen, alle hoop op Hem te stellen, van Hem alleen af te hangen, geheel aan Hem zich over te geven, Hem alleen te dienen, met uitsluiting van elk ander schepsel, wat dan ook, voor Hem te leven, naar Zijn stem en woord alleen te hooren, in Zijn wil het richtsnoer des levens te erkennen, dat is waarachtig geloof, dat ware vroomheid. En het onderscheid tusschen waren en valschen godsdienst bestaat eenig en alleen daarin, dat hier »alii fidentur quam deo." Met den godsdienst, de »pietas" tusschen God en mensch, is het zedelijk leven tegelijk gegeven. »Ut enim, qui sic animati sunt deo tanquam parente utuntur, ita e diverso solliciti ac sine intermissione relegunt, tractant et considerant, quibus ei rationibus placeant, quibus demereantur. Pietas ergo illic certo esse cognoscitur ubi studium est iuxta voluntatem dei vivendi" ¹⁾. Het godsdienstig en het zedelijk leven staan dus in het nauwste verband. Het eene is ondenkbaar zonder het andere. Onafhankelijke moraal is voor Zwingli eene ongerijmdheid. Ook de deugden der Heidenen zijn hem, gelijk wij vroeger zagen, vruchten des geloofs.

Maar niet alleen is er geen zedelijk leven bestaanbaar buiten het geloof, maar — en daar legt Zwingli nog wel zooveel nadruk op — een godsdienstig leven zonder een zedelijk leven is nog veel meer onmogelijk. Het geloof openbaart en moet zich openbaren in de goede werken. Het religieuze ontvouwt zijn volle wezen eerst in het

¹⁾ III, 175. 179.

ethische. Het innig verband, dat tusschen beide bestaat, de innerlijke noodzakelijkheid, waarmee Zwingli de goede werken uit het geloof laat geboren worden, vindt ten deele zijne verklaring in de belijdenis van Gods eeuwige verkiezing. Zoo verre is het er van daan, dat het zedelijk leven door die belijdenis vernietigd wordt, dat het veeleer door haar wordt gewekt en versterkt. De energie, die de Gereformeerden hebben aan den dag gelegd op het gebied des zedelijken levens, moet juist uit hunne leer der prædestinatie worden afgeleid ¹⁾. Want het geloof is dan niet iets dat op zichzelf staat en als het ware op zichzelf voltooid is, maar wordt naar beide zijden bepaald en vormt slechts ééne schakel in de keten der besluiten, welke God uitvoert. Het wordt voorafgegaan door de verkiezing, en deze, niet het geloof, maakt zalig. Wanneer dit dan toch, zegt Zwingli, aan het geloof toegeschreven wordt, »posteriori tribuitur quod prioris est" ²⁾. Maar evenals de verkiezing zich bevestigt in het geloof, zoo vindt het geloof op zijne beurt zijn teeken en zegel eerst in het leven, in de goede werken. Opdat zijne echtheid blijke, moet het in een christelijken wandel zich openbaren en daardoor gewaarmerkt worden. »Electi fide testantur se esse electos a Deo ad vitam aeternam et filios se esse Dei; operibus autem, maxime caritatis testantur se fidem habere verbo Dei et vere credere. Ubi-cunque ergo opera fidem ornant signum est fidem esse veram et salutem certam; ubi vero opera desunt nec fides per caritatem efficax est, abjicitur homo" ³⁾. Het geloof

¹⁾ Cf. Zeller, *das theol. System Zwingli's* pag. 17.

²⁾ IV, 124. VI, 1. 340.

³⁾ VI, 1. 364. 391. cf. pag. 212, fides non verbis tantum aut externa specie sed operibus bonis vera esse dignoscitur.

is slechts voor hem die het bezit, teeken der verkiezing. Alle anderen kunnen haar werkelijkheid alleen zien in iemands goede werken. Het geloof is het middel waardoor de verkiezing zich realiseert in het leven. »Signum electionis est Deum amare ac metuere" ¹⁾.

Het geloof ontvangt zoo vanzelf een innerlijken drang, om zich naar buiten te openbaren en zijne waarheid in het leven te bevestigen. Het wordt eene macht, die geheel 's menschen persoonlijkheid beheerscht, en zelfs Staat en Maatschappij te hervormen zoekt. De historie der Gereformeerde Kerk toont de waarheid van deze bewering aan. Maar vooral bij den Zurichsehen Hervormer staat deze beschouwing van het geloof op den voorgrond, en moet bij hem nog uit eene andere oorzaak worden verklaard.

Op eene geheel andere wijze dan Luther was Zwingli tot het werk der Hervorming gekomen. Toestanden als deze doorleefd had, kende hij niet. Aan innerlijke zielservaringen was hij over het algemeen niet rijk. Zijn geestelijk leven was veel gelijkmatiger en kende de angstige slingeringen niet, waarin dat van Luther dikwerf verkeerde. Bovenal bleef hem dat diepgaand schuld bewustzijn vreemd, dat den monnik te Erfart neergedrukt had. Niet de schuld, maar de macht der zonde was het, die Zwingli gevoeld had. En dat heeft nu voor de leer des geloofs onmiddellijk ten gevolge, dat Zwingli het niet zoo zeer beschouwt, gelijk het den mensch rechtvaardigt voor God, maar zooals het als heiligende, vernieuwende kracht zich bewijst in het leven. Over de rechtvaardiging des geloofs spreekt Zwingli dan ook zelden. Van een quietisme, dat bij de vergiffenis der zonden staan

¹⁾ VII, 550.

blijft en tegen het werken, het openbaren van het geloof in het veelzijdige leven haast vijandig overstaat, weet Zwingli niets. Bij hem is het geloof niet iets negatiefs, maar een positieve macht, een beginsel; geen »vis receptiva" alleen, maar bovenal eene »vis operativa," die niet rusten kan, maar altijd door de liefde is werkende. Met deze door en door ethische opvatting van het geloof levert Zwingli voor de ethiek eene niet te versmaden winst, en gelukt het hem, om beter dan Luther en Calvijn, die altijd uitgingen van het rechtvaardigend geloof, het psychologisch verband van geloof en werken ons duidelijk te maken.

Dit verband wordt door Zwingli ons allereerst zoo aangetoond, dat het geloof het middel is, om God in ons op te nemen, die dan in en door ons het goede doet. Waar geloof is, daar is God. »Fidem habere idem est ac Deum habere." Het geloof doet God wonen in ons, maakt Hem tegenwoordig, niet naturaliter, zooals de Lutheranen dat zeiden van Christus in het Avondmaal, maar »gratia, bonitate ac favore." God doet dan al het goede in ons. De geloovige is geheel passief, is en weet zich orgaan en instrument, waardoor God werkt en erkent, dat hij zelf en al wat hij doet Gods werk is. Alle werken des Christens zijn dus dan alleen goed, wanneer God ze doet door hem; indien en voor zooverre zij uit hem zelve zijn, kunnen zij niet goed wezen. Want God alleen is goed, »das ursprünglich gut," »summum bonum," en van al het goede is Hij de eene en eenige bron. De mensch en al zijne woorden en daden zijn slechts goed door de gemeenschap met Hem. Indien Hij door het geloof in onze harten woont, bestaat er dus ook geen gevaar, dat deze leer des geloofs de menschen zorgeloos maakt. »Ubicun-

que vera fides est, illic est Deus quoque; ubi vero Deus est, non est periculum leves reddi et dissolutos homines, nam is fons est omnis boni". Dan eerst zullen goede werken gezien worden, want »ubi Deus est, ibi est continua et indefessa omnium bonorum actio" ¹⁾.

God of de Heilige Geest of ook wel Christus ²⁾ is dus de auteur van het zedelijk leven. De mensch is daarentegen geheel passief; het geloof is hier nog bloot receptief, en in zóó ver slechts bron der goede werken, als het bestaat in een dulden, toelaten dat God in ons werke. ³⁾ Zoo onmiddellijk wordt dat zijn en werken Gods in den mensch door Zwingli opgevat, dat daarin duidelijk een mystieke trek valt op te merken. Deze komt ook nog daarin uit, dat hij dikwerf dezelfde fout begaat als de middeleeuwsche Mystieken, Richard, Bernhard, Bonaventura enz. en in de tegenstelling van het eindige en oneindige staan blijft ⁴⁾. De egoiteit van den mensch geldt dan als egoïsme en kan slechts verwonnen worden door volkomen vereeniging met God. Ook Zwingli had deze fout slechts geheel kunnen vermijden, wanneer hij niet in 't quantitatieve, zooals hij soms doet, maar altijd in het

¹⁾ I, 209. 212. 325. 295. III, 475.

²⁾ I, 207. 212. 216 vlg. 226. 233. 568. III, 97. 115. Wanneer Ebrard, *Das Dogma vom heiligen Abendmahl*, II, pag. 85 zegt: »der Glauben ist bei Zwingli nichts anders als das *Leben Christi* in uns, als die Totalität der Heilsaneignung," dan kan hij zich daarvoor op verscheidene uitspraken van Zwingli beroepen, maar drukt zich toch veel te sterk uit.

³⁾ VI, 1. 629. De Schriftgeleerde vraagt: quid faciam? Quasi vero in actione et non potius in passione sit sita salus, hoc est, ut nos subdamur manui Dei et patiamur, quod ipse in nos agit.

⁴⁾ Cf. Dörner, Art. Ethik, in Herzog's Real-Encyclopädie.

qualitatieve, in de zonde en haar schuld de oorzaak had gezocht van de scheiding van God en mensch ¹⁾).

Maar dit mystisch element in het geloof verleidde Zwingli niet, om uit de wereld zich terug te trekken en aan een leven van contemplatie zich te wijden. Voor deze eenzijdigheid der mystiek werd Zwingli door de harmonische vorming zijner persoonlijkheid behoed. Integendeel, de bewustheid der volkomene vereeniging met God werd bij hem juist prikkel tot inspanning van alle menschelijke kracht, en tot hervorming van het geheele leven. Vandaar, dat het geloof bij Zwingli ook niet in het receptieve opgaat; dat is slechts de eene zijde er van. Het lijdelijke in het geloof is tegelijk de hoogste daad; als volkomene breuke met het beginsel der zelfzucht, wordt het tevens aanvang en principe van een nieuw leven.

Met alle kracht komt Zwingli er daarom tegen op, dat het geloof iets bloot verstandelijks zou zijn. Neen, het is zoo maar geen meening of inbeelding, die alleen in 's menschen brein bestaat, geen ongegrond vermoeden, geen klank, geen theorie buiten het leven om, maar eene »res," eene werkelijkheid, eene »substantialis et viva virtus in animo hominis latitans," eene vaste, zekere ervaring, »qua homo intra se infallibilem de Deo et ad Deum

¹⁾ De tegenstelling tusschen God en mensch wordt door Zwingli het sterkst gespannen, als hij in zijn *Commentarius de vera et falsa religione* zegt: quid deus sit, tam ex nobis ipsis ignoramus, quam ignorat scarabeus quid sit homo. Imo divinum hoc infinitum et aeternum longe magis ab homine distat quam homo a scarabeo, quod creaturarum quarumlibet inter se comparatio rectius constet, quam si quamlibet creatori conferas. Et caduca omnia sibi mutuo viciniora et agnitiora sunt, quam divino aeterno interminato, quantumvis in eis imagines divini illius et vestigia, ut vocant, invenias. III, 157.

in quem speratur, sententiam fiduciamque sentit". Kracht is het en een nieuw leven ¹⁾. Elke scholastische onderscheiding van geloof en werken is daarmee vervallen. Beide staan niet vijandig tegenover elkaar. De werken zijn de vruchten des geloofs, liggen in kiem, in potentie daarin reeds opgesloten; en het geloof moet ze voortbrengen, anders is het dood, en geen geloof ²⁾. Zwingli is dan ook zoo angstig niet als Luther, om beide uit elkander te houden; de verhouding, waarin hij de drie Christelijke deugden tot elkander stelt, toont dit duidelijk aan.

Niet slechts werkt het geloof door de liefde en openbaart zich daarin, gelijk het vuur in het licht en de warmte. Maar geloof, hoop en liefde »idem sunt diversis licet rationibus." Zij volgen alleen op elkaar »intellectus ordine," zijn slechts drie door logische onderscheiding. Het wezen van al deze drie deugden is »pietas in Deum, quae alia atque alia nomina habet ab incremento." Het vertrouwen onzes harten op God wordt naar zijne verschillende zijden nu eens geloof, dan hoop, dan weer

¹⁾ I, 577. III, 230. 346.

²⁾ Zoo minachtend als Luther dacht over den Brief van Jakobus, zoozeer voelde Zwingli er zich door aangetrokken. In zijn commentaar op dien brief zegt hij: *Jacobus quum fidem justificare negat, non de vera illa viva et efficaci perque caritatem operante fide intelligit, cui in scripturis justificatio et salus tribuitur, sed eam quam iactant quidam, quae non fides (tametsi eam ita appellent) est, sed potius opinio taxat et reprobatur, quam et idcirco mortuam fidem appellat quod caritate (quae vera vita est) careat.* VI, 2. 271, cf. *justificatur homo ex fide absque operibus, non quod fides justificans sit sine operibus, hoc enim impossibile est, sed quod justificatio solius fidei est non operum.* VI, 1. 348. In zooverre werken vruchten zijn des geloofs, kan er van gezegd worden, dat zij noodzakelijk zijn ter zaligheid.

liefde genoemd. Zij worden dikwijls verwisseld en de eene voor de andere genomen; »nisi quaelibet harum virtutum sit altera, plane nihil est, nedum virtus''¹⁾). Toch is er Zwingli ver van af, ook maar eenige verdienste der goede werken te leeren; en daarom niet alleen ontzegt hij hun die, wijl de mensch als zondaar geen goede werken doen kan, maar ook omdat hij als schepsel, alles wat hij is en doet, aan God te danken heeft.

Als zulk eene werkzame kracht nu, oefent het op hem, die het bezit, den grootsten invloed. Wijl het geen meening is, maar eene diepe, innerlijke ervaring des harten maakt het den mensch zelven goed. Niet zóó slechts, dat het hem en zijne werken aangenaam maakt in de oogen van God, doordat het geloof de gerechtigheid van Christus aanneemt, zooals Luther en Calvijn leeren. Want de toerekening, die in de Gereformeerde theologie zoo groote plaats bekleedt, is een begrip, dat Zwingli volstrekt niet ontkent, maar welks kracht en beteekenis hij toch niet gevoelt. Maar het geloof maakt den mensch zelven en zijne werken goed, heiligt en reinigt hem, althans in beginsel. Het heeft een vernieuwende kracht. »Cum Dei filius nos a peccati morte liberavit, ac nos id firmiter credimus, fieri non potest, ut non admirabili metamorphosi in alios homines transfiguremur." Het geloof is eene nieuwe geboorte, eene geboorte uit God, en wie kinderen Gods zijn, zondigen niet, maar hebben den aard van kinderen, en betrachten den wil hun Vaders. »Fides Dei patris naturam imitatur." Wie gelooven, leggen zich daar zoo op toe, dat zij niet slechts wat tegen, maar ook wat zonder Gods wil geschiedt, verwerpen. Het zedelijke draagt dus geen heteronoom karakter meer, maar is het eigen wezen des

¹⁾ VI, 2. 227. 272. 175. III, 286.

menschen geworden door het geloof. Alle dienen om loon, zelfs om de eeuwige zaligheid, vervalt. Vrijwillig, uit eigen beweging, naar zijne innerlijke natuur volbrengt de geloovige wat God gebiedt. Wie in Christus gelooven, »certi sunt se filios Dei esse, exercent ea opera, quae Deus praescrispsit et mandavit, non ut mercenarii sed ut filii liberi et ingenui, qui ad voluntatem patris omnia suscipiunt et faciunt, de praemio nihil solliciti" ¹⁾).

Door deze verandering van den mensch zélven, worden nu ook de werken goed, die hij volbrengt. Evenals Luther, zeide ook Zwingli: »opera quantacunque sint, hominem bonum non faciunt, sed si bonus est, opera bona facit" ²⁾). Het geloof nu is eene »mentis mutatio," en vervult daar door de eerste voorwaarde, welke tot het doen van een goed werk noodig is, nl. de goede gezindheid. Deze bepaalt de zedelijke waarde eener handeling. »Qui mentem bene formatam et recte institutam habet, facile domum, familiam et res omnes gubernat ac disponit. In religione fides est quae mentem format, qua recte instituta, externa et interna omnia recte cadunt." Het geloof is de onmisbare voorwaarde van een goed werk. »Fides in mente humana est, perinde atque consilium in rebus gerendis." En evenals eene daad zonder overleg onbezonnen is en alle waarde mist, zoo is ook alwat wij doen goddeloos en onnut, indien het geloof ontbreekt, en niets dan huichlarij. Zelfs in het natuurlijke is dat waar. Ook wij menschen letten in elk werk meer op de »fides" dan op het werk zelf. »Si Majestati tuae, o Rex, schreef Zwingli in zijne *Fidei Christianae Expositio* aan Frans I, quispiam opus

¹⁾ III, 128. I, 561. 118. 119. 347. IV, 61. 63. 151. VI, 1. 304.

²⁾ VIII, 181.

magnum faciat at non ex fide, an non protinus dicis te gratiam illi qui fecerit non debere, quod ex animo non fecerit. Quin potius, quidquid tibi faciat aliquis absque fide, protinus sentis aliquam perfidiam latere, ut is qui opus facit absque fide, semper deprehendatur in aliqua esse perfidia, ut sui non tui commodi causa fecisse videas." Het geloof moet de bron van elk werk zijn. Dan is het Gode aangenaam, maar anders is »perfidiosum quicquid fit et subinde non tantum ingratum sed etiam abominabile Deo" ¹⁾).

Zetelend in het hart, spreidt het geloof van daar zich uit, en is het vormend beginsel van al 's menschen vermogens en daden. Het is een licht voor het verstand, een rust en vast vertrouwen voor het gemoed, eene kracht voor den wil. Het is eene macht in het leven, »totam vitam et omnes vitae actiones recte format." Het geloof is bij Zwingli in één woord, de harmonie van 's menschen persoonlijkheid, waardoor deze zich eerst volkomen ontvouwen en aan haar bestemming beantwoorden kan. Wat de gezondheid is voor het lichaam, dat is het geloof voor de ziel. »Fides Christiana res est, quae in animo creditum sentitur, sicut valetudo in corpore." Al wordt dan ook alle verdienste aan onze werken ontzegd, en al heeft Christus voor alle zonden voldaan, er bestaat niet het minste gevaar, dat dit de geloovigen zorgeloos maken of hun ijver zal doen verslappen. Wie dit beweren, bewijzen daarmee hun eigen ongelooft. »Nam si scirent fides quale donum dei sit, quam efficax virtus quamque indefessa actio, non contemnerent quod non habent." Wie de smart der ziekte gevoeld heeft en hersteld is ge-

¹⁾ IV, 61. VI, 1. 604. 666. 391.

worden, zal niet meer zeggen: »iterum dolebo, hoc est iterum peccabo. Sic qui ad hunc modum exultant, quum Christum audiunt pro omnium commissis solvisse: peccabimus, nam gratis omnia condonantur per Christum, nunquam senserunt peccati dolorem. Nam si sensissent unquam, omni studio caverent ne qua fieret ut reciderent" ¹⁾. Een slecht leven is altijd bewijs van volkomen gemis of zeker van gebrek aan geloof.

Die innerlijke noodzakelijkheid, waarmee de goede werken uit het geloof voortvloeien, wordt door Zwingli herhaaldelijk en met alle kracht betoogd. Een goede boom moet goede vruchten voortbrengen. »Spiritus et virtus Dei non cessat, entelechia enim est perpetua. Quomodo ergo cessaret arbor, in qua haec divina virtus est, quae ipsam bonam facit, ad bona sollicitat. Vita ergo pii hominis nihil aliud est, nisi perpetua quaedam et indefessa boni operatio, quam Deus incipit, ducit et absolvit." Het geloof kan zoo min zonder werken zijn, als het vuur zonder warmte en licht. Waar het geloof is, daar is het werk meteen; »fides enim cum spiritus divini sit afflatus, quomodo potest quiescere aut in otio desiderare, quum spiritus ille iugis sit actio et operatio. ²⁾ De werken komen zoo aan het geloof niet van buiten toe, maar vloeien er onmiddellijk uit voort; zij zijn de entelechie des geloofs. Beide staan tot elkaar in verhouding als leven en levensuiting.

¹⁾ I, 326. 561. III, 198. 199. IV, 62. Qui crus fregit et medicum nactus est felicem, qui deluxatum membrum recte instituit non sic cogitat: beatus es quod talem invenisti medicum, crebro crus franges. Nam medicus iste omnia potest; sed per omnem vitam, quocunque incidit, quocunque vertitur, circumspicit ac cavet ne crus iterum frangat.

²⁾ I, 295. 564. IV, 63. VI, 1. 349.

Zwingli is onuitputtelijk in beelden, om die activiteit en innerlijke kracht des geloofs aan te duiden. Het is een hemelsch licht, dat de duisternissen verdrijft, het verstand verlicht en aantoonst wat God behaagt, »*si non singula speciatim, omnia tamen in genere.*» Ook in de grootste gevaren staat het vast en onbewegelijk, omdat het het oog alleen gericht houdt op God. Het is het oog der ziel, en zooals het lichaam zonder oog niets ziet, zoo tast, wie het geloof mist, in den blinde rond, en doet niets goeds. Het is een goede leermeester, die altijd tegenwoordig is, en aanwijst wat goed en kwaad is, wat gedaan en wat vermeden moet worden. Een trouwe wachter, die altijd op zijn post is, steeds op alles acht geeft en nimmer van waarschuwen en vermanen aflat. Een vertrouwbare gids in het leven, die niet bedriegt maar veilig leidt, en voorschrijft wat geoorloofd is, »*quemadmodum medicus aegroto adstans dicit: hoc non ede, vel de hoc non tantum ede.*» En dan vooral dit schoone beeld: »*fides gubernator est, qui clavum tenet, omnia vincit, novit quidem imbecillitatem nostram, non tamen cessat sed in finem usque laborat et perseverat, orat, vigilat, nusquam socors, nusquam cessans et vilibus instrumentis ac fractis adportum indefesso cursu contendit*» ¹⁾).

Wie door dat geloof zich laat leiden, dwaalt en zondigt niet, maar reinigt zichzelf »*et plus cavet peccata, quam si mille legibus exhiberetur.*» En hoe grooter dat geloof in ons wordt, des te meerdere en grootere werken doen wij. Want evenals in de zonde, zijn er ook graden in het geloof. Het zaad des geloofs, in het hart des menschen gestrooid groeit allengs op, niet door onze maar door de kracht Gods, »*vel nobis dormientibus,*» en naarmate het

¹⁾ VI, 1. 604. 238. 226. 315. VI, 2, 235.

grooter wordt, nemen de goede werken toe. »Nam quo maior est in te fides, hoc maior in te est Deus; quo magis augecit in te Deus, hoc plus perpetrat in te bonorum operum" ¹⁾).

Dit is Zwingli's beschouwing van het geloof als bron van het Christelijk leven. Onbevredigend is ze zeker niet. Door geen der Hervormers is de ethische kracht van het geloof zoo duidelijk aangetoond als door Zwingli. Zijne opvatting vult die der andere Reformatoren op eene uitstekende wijze aan. Het dogmatische en gedeeltelijk nog scholastische in hunne beschouwing vindt in die van den Zurichschen Hervormer zijne ethische aanvulling en ten deele ook correctief. Zoo tegen Zwingli eenig bezwaar moest ingebracht worden, dan zou het dit zijn, dat hij bij zijne beschouwing van het geloof de werkelijkheid uit het oog heeft verloren, die inderdaad van zulk eene macht des geloofs ons weinig te aanschouwen geeft.

Helder treedt hier het koene, vertrouwensvolle idealisme van Zwingli aan het licht. Groot zij de macht der zonde, maar oneindig grooter nog is de macht des geloofs. Voor de almachtige werking van Gods Geest verdwijnen alle tegenstellingen en is niets eindigs en zondigs bestand. Zóó zelfstandig is het geloof, dat het niets buiten zich behoeft, geen uitwendigen drang of prikkel noodig heeft; het is afhankelijk van God alleen, en daarom even krachtig en werkzaam als Hij. Het is God zelf in het hart der geloovigen. Zwingli vereenigt in zich de beschouwing van Paulus en van Jacobus. Evenzeer als hij overtuigd was van de waarheid, dat alwat niet uit het geloof geschiedt, zonde is, liet hij die andere stelling tot haar recht komen, dat het geloof zonder de werken dood is.

¹⁾ VI, 1. 489. VI. 2. 235. I, 296.

HOOFDSTUK V.

DE AANVANG EN DE STRIJD DES CHRISTELIJKEN LEVENS.

In zijn empirischen, zelfzuchtigen toestand tot het goede onbekwaam, moet de mensch alle vertrouwen op zichzelf laten varen, zichzelf afsterven en verloochenen. Bestaat het geloof bij Zwingli in een volkomen zich verlaten op God en een hooren naar Zijn woord alleen, dit geloof kan in den mensch niet ontstaan, tenzij voorafgegaan van een afzien van zichzelf. Het Christelijk leven sluit in zijn ontstaan en ontwikkeling eene breuke met het vroegere, zelfzuchtige leven, een innig berouw over het zondig verleden, en eene de zonde uitbannende, reinigende handeling in zich. Het geloof is in zijn geboorte en wasdom door de poenitentia bepaald; iedere uitbreiding van het nieuwe leven gaat van een afkeer tegen het vroegere verzel.

Het is eene eigenaardige, reeds vroeger door ons aangewezen, gedachte van Zwingli, dat hij de hypocrisie in den aard der zonde gegrond acht. De zonde schuwt haar eigen openbaring, wijl die tegelijk haar vernietiging ware, en hult zich in den schijn van het goede. Daarin ziet Zwingli ook de reden, waarom er zoo weinig oprecht berouw en ware boete gevonden wordt. De mensch heeft door de zonde niet slechts de kennis van God, maar ook van zichzelf verloren. Hij verbergt zich voor zichzelf en verheelt zijne ziekte." *Morbus ignorat se ipsum quod morbus sit opinaturque licere quidquid libet.*" Wij

doen allen als »mulieres invenustae et deformes, quae se subinde comant ac ornant, ne deformitas earum adpareat.” De mensch is een dubbelwezen geworden. Het innerlijke en het uiterlijke is bij hem in volkomen strijd. Onwaarheid is een alle menschen aanklevend gebrek, de grootste en algemeenste zonde. In de huichlarij, die zich met den schijn van vroomheid siert en altijd verder van God ons afrekt, zag Zwingli den »atrocissimus hostis generis humani,” een diep en ingeworteld kwaad, de schadelijkste aller zonden, de aan God meest gehate, de voor het Christelijk leven verderfelijste. Zij vindt overal goedkeuring en verblindt allen, wijl niemand ziet op het hart en ieder met het uiterlijke zich tevreden stelt. Door de zonde is elk mensch een hypocriet. »Omnes videri volumus alii quam sumus et quales sumus videri nolumus.” Vandaar dat er zoo weinig geloof is. Niemand kent of wil of kan zichzelf kennen. »Nemo etenim in sese descendere tentat, nemo”¹⁾.

En toch is deze zelfkennis noodig, opdat er ware boete geboren worde. Opdat iemand berouw hebbe over zijne zonden, moet hij ze als zoodanig kennen. »Nisi cognitio antecedit, abiectio sui nulla sequitur.” Daartoe komt de mensch niet uit zichzelf; want in plaats van zich te veroordeelen, prijst en roemt hij zichzelf, en stelt zich en anderen met den schijn der deugd

¹⁾ III. 166. 204. IV, 101. I, 7. 332. 483. 672. VI 1. 218. 233. 372. 644. Evenals van de huichlarij, had Zwingli ook een diepen afkeer van de leugen. Beide zijn in zekeren zin gelijk. »Nam hypocrita quid aliud in corde gerit, aliud loquitur ore et specie praefert. Quid vero hoc aliud est quam mentiri.” Leugen was de eerste zonde. Zwingli zag in haar nog erger kwaad dan in diefstal, ja dan »scelus quantumvis sordidum, foedum et illiberale.” V, 679. 680. VI, 1. 331. 663. III, 480.

tevreden. Zoo heeft dan de mensch God noodig zoowel om zichzelf als om Hem te leeren kennen. »Virtute Dei fieri oportet, ut homo se agnoscat" ¹⁾). Indien wij nu verder vragen, door welk middel God deze zelfkennis en de daarop volgende boete in den mensch doet ontstaan, dan lijdt het geen twijfel, of Zwingli dacht zich oorspronkelijk deze bewerkt door de wet. Door haar, die den heiligen wil Gods ons openbaart, leeren we onze zonden en ons onvermogen om aan haar eisch te voldoen, kennen. En daaruit volgt dan: »ut miser homo de se et operibus suis desperare coactus quum nullam in his salutem latere conspiciat ad solam elementissimi Dei gratiam recurrere se totum illi commendet; ut primum enim huc perventum est, homo gratiae divinae est particeps. Primum morbus indicandus, tunc demum salus praedicanda erit" ²⁾). De kennis der zonde gaat dus aan de kennis der genade vooraf, het schuld bewustzijn is het begin der bekeering. Het wanhopen aan zichzelf en aan eigen kracht doet uitzien naar het aangeboden heil.

Maar evenals Calvijn in zijne leer der poenitentia eene belangrijke wijziging bracht ³⁾, valt eene dergelijke ook bij Zwingli op te merken. Terwijl in sommige uitspraken de boete aan het geloof voorafgaande wordt gedacht, zijn er andere, waarin beide als in elkaar begrepen worden beschouwd. Tusschen boete en geloof bestaat dan dezelfde verhouding als die welke Zwingli, gelijk wij later zien zullen, aannam tusschen Wet en Evangelie. Wel blijft de

¹⁾ III, 166. 182. 192.

²⁾ I, 325. 568. 667. III, 174. 175. Cf. III, 420. *discimus per legem damnationem nostram; per eam enim concludimur in peccatum et tenemur ad poenam.*

³⁾ *Lobstein*, pag. 63.

zelfkennis en de poenitentia bij Zwingli zoowel als bij Calvijn door de wet »vermittelt.” »Poenitentia hic nascitur ubi homo sibi ipsi displicet cum se ipsum agnoscit. Hoc autem per legem fieri necesse est, per legem enim cognitio peccati.” Maar de wet kan alleen hen tot ware boete brengen en verschrikken die op God reeds vertrouwen; de ongeloofigen verachten haar. »Lex Dei eum terret qui hunc Deum suum esse confitetur cuius legem audit, creditque hanc ipsam legem a Deo esse¹⁾.

Wie God als Wetgever erkent, gelooft in Hem reeds als in den God zijns heils. De poenitentia wordt dus voorafgegaan door het geloof en valt reeds in zijn aanvang geheel binnen het Christelijk leven. »Fides tunc nascitur quum homo sibi desperare incipit ac soli Deo fidendum esse videre. Absoluta vero est, quum se homo totum abjecit et ante solam Dei misericordiam projecit sed hoc pacto ut de ipsa propter Christum pro nobis impensum nihil diffidat”²⁾. Maar terwijl nu Calvijn zijne latere, gewijzigde beschouwing van de poenitentia voortaan streng vasthoudt, is dit met Zwingli niet het geval. Beide beschouwingen komen b.v. in zijnen Commentaar naast elkander voor. Zoo zegt hij ter eener zijde: »Christus qui est ipsa gratia tunc recte et docetur et cognoscitur, cum culpa perspecta didicimus, ipsa intercedente, nobis viam in coelum ascendendi oclusam esse”³⁾. Maar ter andere zijde spreekt hij het even duidelijk uit, dat

¹⁾ III, 616. Fides legis est fundamentum. Fides nisi adsit, frustra legis cantilenam canes. 617 fidem nunquam non praeedicabimus et legem propter tardos nunquam omitemus sed ita ut gratiae Dei sit quidquid agitur, non virium humanarum.

²⁾ III, 230.

³⁾ III, 180. 194. 199. V, 488. VI, 1. 5.

de mensch buiten Gods genade evenmin zichzelf als God kan kennen. Voor beide is het geloof noodig; »tam necessaria est fides ad sui cognitionem quam ad Dei." Als Christus in zijnen naam bekeering en vergeving der zonde laat prediken, dan bedoelt hij dat de mensch dit alleen verkrijgen kan door zijne kracht. »Per Christum ergo confit ut vitae pristinae nos poeniteat." En Zwingli komt zelfs met kracht tegen de Wederdoopers op, die de oude dwaling weer invoeren, dat de poenitentia aan de vergeving der zonden moet voorafgaan, en zegt: »poenitere ex animo et vere nemo potest nisi agnoscat Christum. Oportet enim ex cognitione Dei nasci meta-noian." De prediking van het Evangelie moet voorafgaan; »hinc enim nascitur displicentia et dolor peccati et amor justi et recti" ¹⁾. Hier wordt de poenitentia zelfs niet meer door de wet bewerkt, maar heeft alleen het Evangelie tot onderstelling en voorwaarde. Elders heet de poenitentia dan ook »altera pars Evangelii" en wordt soms voor het geheele Evangelie genomen ²⁾.

Deze geheele voorstelling van de poenitentia toont klaar en helder aan, hoe weinig het Zwingli om fijne begrip-bepaling en logische onderscheiding van het werk der bekeering te doen was ³⁾. Zooveel blijkt er duidelijk uit, dat hij zich de beide zijden der bekeering, poenitentia en fides, onafscheidelijk verbonden dacht; in de werkelijkheid altijd saamgaande en in elkaar begrepen, verschillen ze slechts door het gezichtspunt, van waaruit de bekeering

¹⁾ III, 170. 192. VI, 1. 485. cf. IV, 117: Soli isti poenitentiam egerunt quos Spiritus intrinsecus illustrabat ut Christum esse salvatorem cognoscerent et pater trahebat ut ad illum venirent et amplecterentur.

²⁾ III, 199. VI, 1. 210. 485. VI, 2. 60.

³⁾ Cf. Zeller, *das theol. System Zwingli's*, pag. 169.

beschouwd wordt. De zelfkennis en de Godskennis zijn één en geschieden tegelijk. »Cognitionem Dei hominibus ingerere aliud nihil est quam homines in sui ipsorum cognitionem inducere. Haec enim *simul* fiunt. Ubi Deus non illucet, insaniunt homines et in omnia scelera dilabuntur. Ubi sese abjicit homo, illic est Dei cognitio" ¹⁾). Ook ondanks de elders gevonden voorstelling, dat de contritio aan de fides voorafgaat, blijkt het voldoende, dat Zwingli veel meer op beider eenheid, dan met Luther en Melanchton op beider onderscheid den nadruk legt en ook hier de Gereformeerde gedachte heeft aangegeven, dat de mensch zelfs in den allereersten aanvang der bekeering, bij de intrede in het »foedus gratiae" volkomen van God afhankelijk is.

Deze poenitentia nu is voor allen noodzakelijk. Want Gods voornemen is niet om de wereld te verlossen en daarna in haar boosheid te laten volharden. Dan immers ware het beter nooit een Verlosser gezonden te hebben, en nimmer den mensch te hebben bevrijd, »quem mox ac liberatus esset passurus fuisset pristinis in vitiis sordescere." Maar den mensch vernieuwen en heiligen, dat is het doel Gods. En daarom is poenitentia noodig, welke bestaat in een prijsgeven van het vroegere, zelfzuchtige leven. Van zoo diepingrijpende werking, heeft ze dan ook niets uitstaande met die geveinsde en gedwongene smart, welke op bevel van den priester geoefend wordt en niets dan huichelarij is, wijl er geene zelfkennis mee gepaard gaat. Maar zij is zulk eene, »qua se homo in se recipit ac omnia diligenter explorat, qua quaeque ratione faciat, qua

¹⁾ VI, 1. 626. 629. cf. III. 175. exponit Deus hominem sibi — — quo fit ut de se penitus desperet sed *simul* exponit liberalitatis suae sinus et amplitudinem.

celet, simulet, dissimulet; quod ubi citra fraudem fecerit huc abigitur, ut prae morbi magnitudine de iustitia saluteque sua desperet, non aliter quam quum quis letali vulnere accepto atram sempiternamque noctem assidue expectat." Zij leert dat heel het leven ten eenenmale veranderd moet worden en doet, naarmate ze dieper gaat, des te meer aan ons zelve en aan onze eigene gerechtigheid wanhopig ¹⁾.

De poenitentia heeft hier dus een engeren zin en wordt tot de negatieve zijde der bekeering, de »mortificatio veteris hominis" beperkt. Maar gelijk zij, hoewel eigenlijk slechts »altera pars Evangelii," ook wel het geheele Evangelie aanduidt, zoo geeft Zwingli haar soms ook een ruimer begrip en verstaat er dan door het nieuwe leven zelf. In den eisch der bekeering is de hoofdsom der Christelijke leer vervat. »Qui poenitent, evangelium recipiunt et amplexantur. Poenitentia, id est, nova vita" ²⁾.

De geheele poenitentia, zoo in enger als ruimer zin, is alleen mogelijk in de gemeenschap van Christus, gelijk omgekeerd wie Christus aannemen wil, een nieuw leven beginnen moet. »Nova vita non venit donec Christus agnoscitur et recipitur. Christum induisse est novam vitam vivere. Qui volunt esse Christi, posita vita veteri, novam inchoent necesse est; Christiana enim vita regeneratio quaedam et nova vita est. Qui Christo fidunt, novi homines facti sunt" ³⁾.

Op de vraag, waarin die verandering bestaat en wat er in den mensch vernieuwd wordt, geeft Zwingli ten antwoord, dat 's menschen geest, vroeger God niet ken-

¹⁾ III, 192. 199.

²⁾ VI, 1. 210. 213.

³⁾ VI. 1. 213. 485. III, 192. 200. I, 568.

nende, Hem nu leert kennen ¹⁾. Hij is een nieuw mensch, die er zich altijd op toelegt om in de kennis van God toe te nemen, waardoor hij dan tevens dagelijks meer en meer vernieuwd wordt. En hij heet nieuw, »non quod vel nuper conditus sit, vel non ab initio homini impressus, sed quod omni tempore ceu recens aliquod opus purius clariusque enitescit'' ²⁾. Alle menschelijke vermogens en krachten blijven dus intact; alleen krijgt alles in den mensch bij de bekeering eene andere richting en wordt toegekeerd naar God. Het leven voor ons zelven wordt veranderd in een leven voor God. En wijl de zonde slechts in haar waren aard behoeft geopenbaard te worden en van den schijn van het goede ontdaan, om door den mensch verafschuw te worden, zoo is de bekeering voornamelijk »instauratio mentis, illuminatio''. Voor alles komt het dus aan op de kennis van God. Zij is voor den enkelen mensch en voor de maatschappij »omnis iustitiae initium.'' Wie hem kent, bemint Hem. »Cognitio Dei caritatem secum vehit'' ³⁾.

Dat wil niet zeggen, dat de bekeering bij Zwingli slechts bestaat in een omkeer in verstandelijke overtuiging; zijne

¹⁾ Qui Christo fidunt novi homines facti sunt. Quomodo? an posito pristino corpore novum induere corpus? Minime sed manet pristinum corpus. Manet ergo hereditarius simul morbus? Manet. Quid ergo est quod in ea instauratur? *Mens*. Quo pacto? Isto quod prius erat Dei ignara; ubi autem Dei ignoratio est illic nihil quam caro, peccatum, existimatio sui est. Postea vero quam Deus agnoscitur, iam perspicit homo se intus et in cute cognitumque abiecit... Quum igitur per illuminationem coelestis gratiae mens Deum agnoscit, iam novus homo factus est. III, 210. VI, 1. 746. VI, 2. 203.

²⁾ 74.

³⁾ VI, 1. 629.

leer des geloofs, dat juist zetelt in het hart, en de nadruk dien hij altijd op het innerlijke, op de gezindheid, legt weerspreekt dit ten stelligste. Maar wel komt daarin uit, dat Zwingli ervaringen als een Augustinus en Luther gemaakt hadden, niet kende en dus ook de bekeering voor zijn bewustzijn niet die radikale omkeer was, dien genen er in zagen. De tegenstelling van het oude en van het nieuwe leven, althans in zijn aanvang, is veel minder scherp, de overgang veel geleidelijker. Vandaar, dat nadere verklaringen over het ontstaan der poenitentia in den enkele bij Zwingli geheel ontbreken; eene beschrijving van de genesis des nieuwen levens tracht hij nergens te geven, de aanvang er van laat zich niet aanwijzen. Van elke methodistische opvatting der bekeering is Zwingli zoo ver mogelijk verwijderd. In het begin klein en bijna niet waarneembaar, krijgt zij haar beteekenis eerst in haar verdere ontwikkeling, als ze zich in een nieuw leven openbaart. En dan in den voortgang, wordt de tegenstelling tusschen het oude en nieuwe leven scherp en zichtbaar. Den aanvang van dat nieuwe leven te beschrijven, daartoe had Zwingli te minder reden, naarmate hij de heiliging en de verlossing van de heerschappij der zonde meer op den voorgrond stelde. Dan toch wordt de hoofdvraag, niet hoe dat nieuwe leven in zijn eersten, zwakken aanvang geweest is, maar hoe het in den dagelijkschen strijd tegen de zonde zich als eene kracht openbaart. Als altijd stelt Zwingli zich ook hier midden in het werkelijk leven; wat daar verder van verwijderd is, valt te meer buiten zijn gezichtskring.

De poenitentia is echter niet op eenmaal afgelopen. Zij blijft een heel het Christelijk leven door, al het zondige afstootend, reinigend element. Want de Christen wordt niet

in eens volmaakt. Het vleesch behoudt zijn eigen aard en blijft strijden tegen den geest. Zoolang hij op aarde is en dit lichaam omdraagt, kan de geloovige niet vrij van zonden zijn. Het vleesch houdt niet op, zijne eigen kwade vruchten voort te brengen. »Corpus ingenium suum servat, etiamsi mens per coelestem spiritum immutata sit." Niet als ware in dat lichaam zelf de diepste oorzaak gelegen, dat de geloovige niet tot de volmaaktheid komt. Deze ligt in de ordening Gods. Het was Zijne bedoeling niet, ons op eens te volmaken. »Sic nos sanctos facit Deus, ut interim tamen homines maneamus, erremus et peccemus." De zonden, waartegen de geloovigen moeten blijven strijden, worden een opvoedingsmiddel, om hen te oefenen en nederig te houden, en om hen te leeren, altijd meer op God te vertrouwen en tot Hem de toevlucht te nemen, »Placuit Domino ut fideles reliquiis peccatorum et affectuum exercerentur, ut corpus subigeretur quemadmodum si quis asinum gravissimo aliquo onere oneret et per viam lutulentam et coenosam agat. Hic non est standum asino nec cadendum etiam: quod si cadit mox surgendum est et progrediendum, Sic homo ad laborem et pugnam natus est." Het leven des Christens is een voortdurende strijd ¹⁾.

Toch is er tusschen ongelooovigen en geloovigen een groot verschil. Want hoewel het vleesch nooit zonder zonde is, het hart der geloovigen blijft zijn hoop en vertrouwen vestigen op God; ook als zij vallen, staan zij altijd weer op door de kracht des geloofs. Ja, dikwerf zegt Zwingli, dat de geloovigen niet meer zondigen en

¹⁾ I, 209. 211. 313. 557, 569. III, 206—213. VI, 1. 314. VI, 2. 103. VII, 143.

verklaart dit aldus, dat zij er zeker van zijn, dat Christus hunne gerechtigheid is en de zonden hun niet meer toegerekend worden. Zelfs werken deze hun ten goede mee. Niet in dien zin, dat ze geduld mogen worden maar om hen te verootmoedigen en hun zwakheid te doen gevoelen, »ne innocentia sua ut putant elati cadant in laqueum diaboli¹⁾). Geene zonde kan veroordeelen dan alleen die van ongeloof. Maar tot overwinning van het vleesch komt het in dit leven nooit. Het blijft steeds vijandig staan tegenover den geest; beide worden op aarde niet verzoend. De levendigheid waarmede de strijd des Christens door Zwingli geteekend wordt, toont hoe hier voor hem het zwaartepunt ligt. Het vurig idealisme komt met de macht der werkelijkheid in conflict. Het geloof, hoe krachtig ook door Zwingli geschilderd, blijkt inderdaad tot doordringing van het geheele leven des menschen niet bij machte. Het vleesch gaat altijd voort zijne heerschappij te doen gevoelen en hoewel het den geest nooit geheel verwint, toch bewerkt het, dat de geloovigen niet doen kunnen datgene, wat zij willen.

Bovendien wordt de strijd des Christens nog door de *Verzoeking* verzaard. Dikwijls spreekt Zwingli daarover niet, en dan nog slechts in zeer algemeene termen. Bij die welke uit het vleesch voortkomen, wijken die van Satan en ook de dagelijksche beproevingen terug. Naar aanleiding van de verzoeking van Christus, tot wien ze van buiten kwam, wijl hij geen »radix tentationum" in zichzelf had, zegt hij: »nos vero non solum a Satana foris nos impetente tentamur sed in sinu affectus et tentationum fomenta gerimus. Accedit vero de foris Satan

¹⁾ I, 210. 212. 563. 564. III, 128. 211. 426. IV, 151.

et scintillam sepultam excitat ac si quis folle ignem pene extinctum reaccendat aut sulphure adhibito reviviscere faciat." Dan is overwinning in eigen kracht onmogelijk en de hulp des Geestes noodig, die ons de overwinning schenkt door Christus ¹⁾. De duivel verzoekt voornamelijk door middel van het vleesch. Het is bekend, hoe deze bij Zwingli veel minder voorkomt dan bij Luther. Want Zwingli meende, gelijk hij aan Luther schreef, dat hij overwonnen en geoordeeld is. Indien de duivel nog de wereld beheerscht, waar blijft dan, dat alles door Gods Voorzienigheid bestuurd wordt? Ook Satan toch vermag niets zonder Gods wil.

Wat de verzoeken betreft, deze worden door Zwingli in twee soorten onderscheiden. De eene »quum rebus adversis homines explorat Deus, ut piorum tum imbecillitas tum fides emicet et spectatior fiat non solum aliis sed sibi ipsis quoque; malorum ex adverso impietas, quam vel impudenter negant vel falsa religionis specie celant, palam fiat, simulque puniatur." De andere, »quum satanae suggestionibus et carnis affectibus tentantur tentationibusque non raro succumbunt, ubi alii ad mortem aeternam sic cadunt ut nunquam resurgant, alii post casum humiliores et cautiores redduntur" ²⁾. Dit komt op de gewone onderscheiding neer, dat de *beproevingen* van God zijn, maar de *verzoeken* aan Satan en aan ons vleesch moeten worden toegeschreven. Beide dienen, om de geloovigen altijd meer van zichzelf te doen afzien en alleen op God hun vertrouwen te doen vestigen. Dat is het doel van alwat God den geloovigen toezendt. Hoe dikwijls Zwingli ook zegt, dat aan de verzoeken weer-

¹⁾ VI, 1. 214. 288. 297. 376. 495. 510. ²⁾ VI, 2. 253.

stand geboden moet worden, zoozeer staat hem toch telkens de werkelijkheid, de macht der zonde, de heerschappij des vleesches voor oogen, dat hij een krachtig weerstand bieden bijna niet mogelijk, en den val der geloovigen haast van zelf sprekend acht. Daarom zegt hij het zoo herhaaldelijk, dat al die zonden en al die verzoekingten ten doel hebben om ons nederig te maken, en voor verheffing en steunen op eigen kracht te bewaren. De strijd tusschen vleesch en geest is een strijd op leven en dood; aan verzoening kan geen oogenblik worden gedacht; eene eenigszins vrije verhouding tegenover het vleesch is volstrekt onmogelijk. Het zevende Hoofdstuk van den Brief aan de Romeinen wordt door Zwingli telkens weder aangehaald en verklaard. Daarin vond hij zijne eigene ervaring beschreven. Dat is in onzen Hervormer zoo eigenaardig, dat hij, hoe idealistisch in zijne beschouwing ook, toch nimmer aan ijdele bespiegelingen zich overgeeft, maar telkens tot de werkelijkheid terugkeert. Zoo de aanvang des christelijken levens door hem niet nauwkeurig wordt beschreven, den strijd des nieuwen levens teekent hij des te uitvoeriger. Het was zijne eigene zielservaring, die het hem herhaaldelijk deed uitspreken: »*vita christiana est pugna et militia perpetua. Vivere in hac vita nihil est quam Sisyphi saxum volvere.*»

Doordat dus de geloovige hier op aarde nooit vrij van zonden wordt, is voortdurende boete noodig. De »*poenitentia magna*» zet in de »*poenitentia quotidiana*» zich voort. Beide worden door Zwingli niet onderscheiden. De poenitentia is ééne en strekt over het geheele leven des Christens zich uit. Het Christelijk leven is niets dan »*perpetua poenitentia et quotidiana carnis mortificatio.*» Indien wij vallen en zondigen, moeten wij niet wanhopen

maar opstaan door de kracht des geloofs en door voortdurende boete onze onreinheid afwasschen. »Patet ergo poenitentiam esse non modo cognitionem sui et abnegationem sed abnegati custodiam quoque ut sit perpetuo quod speres dum in spe ambules, nec desit quod metuas, nempe lapsum peccati." Altijd is deze poenitentia noodig, »quando enim est ut non peccemus?" ieder oogenblik moet er gewaakt worden om niet in vroegere zonden te vallen; ieder oogenblik moeten wij vernieuwd worden. Dat kan alleen in de gemeenschap met Christus, en eigenlijk niet de boete, maar alleen het geloof in Christus wascht onze zonden af ¹⁾.

In aanvang en voortgang is de bekeering een werk des H. Geestes. Hoe daartegenover nu de mensch zich verhoudt en welk het verband is tusschen de Goddelijke werkzaamheid en des menschen daad in de bekeering, wordt door Zwingli nergens besproken; eene poging ter verklaring zelfs niet beproefd. De stelling dat al het goede ook in de bekeering van God komt, laat hij onverzoend naast die van 's menschen plicht en verantwoordelijkheid staan. En zelf hield hij niet op, om zich voortdurend met de ernstigste vermaningen tot de gewetens der menschen te richten en den eisch der bekeering hun voor te houden.

¹⁾ III, 201, 210. 212. V, 73. VI, 1. 333.

HOOFDSTUK IV.

HET RICHTSNOER DES CHRISTELIJKEN LEVENS:

DE WET EN HET VOORBEELD VAN CHRISTUS.

Hoewel den mensch ook onder de heerschappij der zonde een geweten, een zedelijk bewustzijn bijblijft; voldoende om hem te leeren wat goed en kwaad is, is dit niet. Eene volledige plichtenleer kan daaruit niet worden gebouwd. Den regel zijner handelingen vindt de mensch niet in zichzelf, maar alleen in den wil van God, tot wiens gemeenschap hij is geschapen. Openbaring, hetzij dan in- of uitwendige, eener wet is voor den mensch noodzakelijk, om te weten wat goed en kwaad is, en zelfs om mensch te blijven, want zonder die kennis is de mensch gelijk aan een dier. Indien God geen wet gegeven had, ware dit bewijs, »quod simul cum bestiis interiremus." In zijn Anamnema tracht Zwingli aan te toonen, dat eene wet te hebben tot het wezen des menschen behoort. Exlex leven mag de mensch niet, want die geen wet heeft, kent ook Gods wil niet en ware dus niet geschapen, om Hem te kennen en te genieten. De wet nu is bij Zwingli in algemeenen zin niets dan de gebondenheid des menschen aan God. Het dier heeft geene wet en handelt naar zijne lusten. Maar niet alzoo de mensch, die eene hoogere bestemming heeft, nl. de gemeenschap met God, en daarom ook voor al zijne daden aan God verantwoordelijk is. Wanneer er nu geene zonde ware, dan zou de wet niets zijn dan 's menschen zedelijke natuur zelve; dan de »lex naturae," die wel geopen-

baard heet, in zooverre ze immers ook van God afkomstig is, maar tevens in 's menschen hart geschreven en zijn eigen wezen is. »*Donec innocenter vivunt homines, innocentia pro lege est, ad quam omnes respiciunt.*» In dien staat der onschuld leefde de mensch »*sine lege scripta, tametsi non sine lege.*» Maar de zonde, die 's menschen zedelijke natuur wel niet vernietigd maar toch verdorven heeft, maakt het noodzakelijk, indien ten minste de bestemming des menschen bereikt en Gods plan met den mensch verwezenlijkt zal worden, dat God op nieuw zijn wil openbaart, en den mensch eene wet geve, opdat hij wete wat goed en kwaad is, wat gedaan en wat vermeden moet worden. Deze uitwendige, geschrevene wet komt in inhoud met de »*lex naturae,*» welke de mensch oorspronkelijk bezat en ook door God nog in 't hart van sommige Heidenen geschreven wordt, geheel overeen. De wet is de Godskennis des menschen zelve, maar die in den toestand der zonde buiten en als wet tegenover hem staat ¹⁾.

Dit weinige toont al dadelijk, hoe de wet voor Zwingli een geheel ander karakter draagt dan voor Luther. Deze ziet in haar slechts haar veroordeelende werking, dat is haar eenige eigenschap. Maar Zwingli beschouwt ze van eene geheel andere zijde. Voor hem is zij een gave Gods, die den mensch in den toestand der zonde opbeurt, hem zijne hoogere bestemming herinnert en niet toelaat dat hij geheel in den stroom der zelfzucht verzinke. Door haar wilde God den geest, dien hij ge-

¹⁾ *De provid.* Cap. IV. VI, 1. 588, 636. Per legem statuit Deus homini voluntatem suam significare — — ita ut lex sit ipsa Dei cognitio qua scitur esse Dominus et Moderator rerum omnium IV, 107.

schapen had, »ad se revocare et reducere." Hij gaf daarin den mensch een regel om naar te leven en zich naar te vormen. De verhouding tusschen Wet en Evangelie wordt dientengevolge geheel anders door Zwingli dan door Luther bepaald. Terwijl deze tusschen beide eene tegenstelling ziet als van licht en duisternis en ze zóó ver van elkander scheidt als hemel en aarde, verbindt Zwingli beide zoo nauw mogelijk, zelfs op gevaar af, van het onderscheid uit het oog te verliezen. Het Evangelie is eene verklaring der wet, de wet een onvoltooid Evangelie. Evenzeer als het Evangelie is ook de wet eene openbaring van Gods genade en verheugt elk die God bemint. Gelijk het Evangelie niet enkel belofte is maar ook geboden en verboden bevat, en dus ook een wet kan genoemd worden, zoo is omgekeerd de wet niets dan een Evangelie, eene goede tijding van God, waardoor Hij ons zijn wil openbaart. Wij noemen haar slechts wet omdat zij ons vleesch tot een last is. Maar op zichzelf is zij wijs en heilig en goed, eene blijde boodschap ¹⁾). Herhaaldelijk en met nadruk protesteert Zwingli er tegen, dat men van de wet zegt, dat zij veroordeelt, verschrikt, doodt, toorn wekt enz., tenzij men deze uitdrukkingen oneigenlijk bedoele. De wet is veeleer eene oorzaak van blijdschap dan van smart. Zij is er een bewijs van, »quod Deus hominem aeternum vult beare." Want wij menschen, die niet als de Engelen zonder affecten zijn en niet in het eeuwig licht van God wandelen, wij hebben hier op aarde eene wet noodig om te weten wat goed en kwaad is. Hoe zouden wij ons dan niet verblijden,

1) I, 281 vlg. 323, 556.

als God ons zijn wil openbaart ¹⁾. Die uitdrukkingen zijn dan ook slechts waar in dien zin, »ac si quis lumen deformium hominum coetui inferat atque illi dicant: ne importato lucernam, ea enim nos omnes deformes reddit. Hic certe lux eos deformes facere nequit sed spectabilem reddit deformitatem. Sic non magis damnat hic lex quam isthic lux, sed proditur ad legem humana foeditas'' ²⁾.

Grooter beteekenis heeft de wet daarin, dat zij om der overtredingen wil gesteld is, en wel zoo, dat zij de overtredingen niet slechts als zoodanig kennen doet, maar die ook verhoedt en tegengaat. »Lex in hoc data est, ne transgrediamur, ne contra Deum quid designemus'' ³⁾. Hoe Zwingli dit bedoelt, wordt in zijn Anamnema ons opgehelderd. De geest des menschen heeft de hulp der wet noodig om in den strijd tegen de wet des vleesches te blijven bestaan en niet geheel en al door deze wet te worden beheerscht. »Ne spiritus si contumax caro sine legis metu et ferretur et rebellaret, ad beluas deficeret ac degeneraret, lex est custos adhibita cui spiritus perpetuo consentit ejusque partes sequitur, caro perpetuo resistit et insidiatur.'' Zwingli meent daarmee niet, dat de wet ons kan zalig maken; elders toch zegt hij meermalen, dat zij ons geen kracht geeft om haar te vervullen, deze geeft Christus alleen. Maar zij oefent toch een heiligenden invloed op allen, die God kennen. En dat doet zij daardoor, dat ze ons niet slechts Gods wil openbaart. en dus

¹⁾ IV, 103. Si credit rex aut imperator sententiam suam, consilium et ingenium decurioni aut tribuno, quomodo ille non exilit et gestit prae laetitia?

²⁾ IV, 103. I, 324. VI, 2. 260.

³⁾ I, 281. 382. cf. III, 283. Lex hac causa est posita quod affectus nostri modum excedebant.

over onze bestemming ons inlicht, maar bovenal dat ze God zelf, zijn eigen wezen, ons meedeelt. Zij leert ons — en daarin blijkt de innige verwantschap van Wet en Evangelie — dat datgene wat God van ons eischt tevens zijn eigen aard en natuur is, »non tantum quod Deus is sit, quem amare supra universa debeamus, verum etiam illum natura amare, non modo hominem sed cunctas creaturas suas.” En in zooverre is de wet niet maar een »index peccati”, maar verblijdt en sterkt zij allen, die in God gelooven. »Quatenus numinis ingenium voluntas ac natura est lex, mirum in modum reficit quidquid Dei cognitionem habet (utcumque caro et quae Dei notitiam nullam habent ex auditu ac contemplatione legis nihil voluptatis aut commodi capiant) claritate enim sua purgatas hominum mentes ad se trahit afficit et transformat”. Op den achtergrond der wet ligt het Evangelie. Wie alleen de letter der wet leest, wordt door haar verschrikt en begint haar te haten; »qui vero penitus introspicit et purgata mente in autorem legis fertur, amorem Dei erga se considerat et expendit, hic Spiritum libertatis et filiorum concipit quo fretus omnem metum excutit et cum fiducia clamat: Abba pater” ¹⁾).

Uit zulk eene beschouwing der wet volgt, dat zij ook voor het Christelijk leven haar beteekenis behoudt. Ja, dan eerst krijgt ze haar ware beteekenis, wijl alleen de geloovige haar recht kan verstaan en op haar juiste waarde schatten. Zwingli zegt herhaaldelijk, dat de wet ook voor den Christen van kracht blijft. Als »perpetua Dei voluntas”, als uitdrukking van Gods eigen wezen, kan zij niet afgeschaft worden. God is de bron van al het goede en al

¹⁾ IV, 105. VI, 2. 261.

wat hij beveelt is goed en mag niet veranderd worden ¹⁾. Door Christus is alleen haar *vloek*, niet haar *inhoud* afgeschaft. De geloovige blijft aan haar gebonden, en is evenmin van haar betrachting ontslagen, als een dief, die van de straf vrijgekocht is, daardoor vrijheid ontvangt om nu voortaan de wet te overtreden ²⁾.

Maar in weerwil dat Zwingli zegt dat alleen de vloek der wet afgeschaft is, soms gaat hij toch verder en beweert dit zelfde ook van de wet zelve. Hoewel hij in de beschouwing der wet veel meer met Calvijn dan met Luther overeenstemde, wijkt hij niettemin van den eersten af, als deze daarin, dat de wet den geloovige altijd beter Gods wil doet kennen en tot het goede aanspoort, juist haar »*præcipuus usus*» zag, en nadert Luther, volgens wien »*das Gesetz mit dem Frommen nichts zu schaffen hat.*» Maar Zwingli kwam tot deze stelling, langs geheel anderen weg dan Luther. Deze, wijl hij de wet slechts kende van haar veroordeelende zijde. Zwingli, omdat hij het geloof als zoo spontane en tot het goede aansporende kracht in den Christen opvatte, dat elke uiterlijke wet onnoodig was. Voor den ongeloovige blijft echter ook volgens Zwingli de wet altijd gelden. Ook al zegt zulk een, dat de wet door Christus afgeschaft is, dat hij *exlex* en alles hem geoorloofd is, hij bewijst daarmee slechts zijn

¹⁾ De ceremoniële wetten onder Israël waren volgens Zwingli eigenlijk niet goed, nl. als wetten; »*bonae vero fuerunt quatenus omnes creaturae sunt bonae. Lex vero tunc bona est quum eos qui sub lege sunt et qui legem servant perficit et bonos reddit. Hoc pacto ceremoniae nen fuerunt bonae.*» Van haar geldt Ezechiël 20: 25. Waren zij wezenlijk goed geweest, dan hadden ze ook nooit kunnen afgeschaft worden. I, 322. 326.

²⁾ I, 231. 325. 568.

ongeloof en zijne onvrijheid, »*conscientiam ejus ferit Spiritus Dei et irrequietam reddit ut sese accuset intus, utcunque se speciosum foris simulet.*” Maar voor den geloovige is zij afgeschaft. Want deze heeft in Christus een anderen Leidsman gekregen, die ieder ander overbodig maakt. »*Christus est ei ratio, consilium, justitia, innocentia et tota salus. Christus est ei lex, hunc unum observat, solus Christus eum ducit, ut alio duce opus non sit*”¹⁾. Gods Geest schrijft zelf in 't hart des geloovigen den regel des levens voor; of de wet iets gebiedt of verbiedt, dit verschrikt den geloovige niet, die reeds door den zijn verstand verlichtenden Geest des Heeren weet wat God van hem eischt. Ja, om juister te spreken, de wet is den geloovige nooit gegeven. Evenals God zelf geen wet noodig heeft, zoo ook hij niet, »*qui Deum in sese habitantem sentit, hujus enim ductu et ratione totus dirigitur.*” De geloovige is dus niet in dien zin vrij van de wet, dat hij niet behoeft te doen wat zij gebiedt. De wet is en blijft Gods wil en onveranderlijk. Maar de geloovige volbrengt haar geboden nu vanzelf, uit eigen beweging, met vreugde en zonder eenigen dwang. »*Qui amat, libere omnia facit etiam gravissima.*” En de liefde is de vervulling der wet. »*At ea ubi accensa est, non spectatur lex, tam abest ut metuatur, sed vehit in omnibus et ad omnia caritas*”²⁾. Toch begreep Zwingli volkomen goed, dat er altijd bleven, die door den prikkel der wet tot het goede moesten aangespoord worden. »*Sunt enim et inter milites qui metu excitantur ut stationem servant, sicut contra qui animi fortitudine. Sic qui fide*

¹⁾ I, 233.

²⁾ I, 232. 569. III, 205. VI, 2. 98.

exstimulantur, fortium similesunt, qui lege, meticulosorum." Daarom mag de wet niet weggelaten of verwaarloosd, maar moet gepredikt worden, »sed hac ratione, ut studium ejus quod lex jubet ex fide oriatur" ¹⁾).

Maar ook het practisch belang brengt er Zwingli niet toe, om zoo streng als Calvijn aan den Dekaloog zich te binden. Pogingen om alle plichten des Christens daaraan aan te sluiten of daaruit af te leiden worden door Zwingli niet aangewend. Wel erkent hij de goddelijke autoriteit der Tien Geboden; als hij de verwijdering der beelden bepleit, beroept hij zich altijd op het tweede gebod. Maar als regel voor het christelijk leven geldt hem niet de Dekaloog als zoodanig. Veel scherper dan door latere Gereformeerden wordt door Zwingli onderscheiden tusschen het ceremoniële en het ethische in den Dekaloog. Alleen het laatste, de zedelijke inhoud, is richtsnoer van het christelijk leven. Alleen datgene is verplichtend, wat met den aard van dat leven zelf overeenkomt en in de twee groote geboden: heb God lief boven al en den naaste als u zelven, gegrond is. Al het andere heeft geen waarde en is geen gebod. »Qui sub Christo merent, ad ea adstringuntur quae caritas jubet; quod illa non jubet aut quae ex ea non proficiscuntur aut praecepta non sunt aut inutilia sunt." Die wetten alleen, »quae ad internum hominem pertinent," blijven eeuwig. En de hoofdinhoud van deze is de »lex naturae," welke is de wet en de profeten, en die het gebod der liefde tot God en den naaste in zich bevat. Naar dien regel moeten al onze daden geconformeerd worden. »Om-nem actionem, omne consilium et quidquid ad proximum

¹⁾ III, 617.

spectat sub hac lege contineri necesse est." Daarmee is tevens de vraag beantwoord, waarom en met welk recht uit dezelfde wet het eene behouden blijft en het andere afgeschaft wordt. »Quae enim ad hanc regulam perpetuae voluntatis Dei: dilige proximum sicut te ipsum, adhibita, explorataque sub ea contineri cernuntur, nunquam aboleri possunt; quae vero minus, iam per Christum antiquata sunt, finis enim legis Christus ¹⁾).

Zwingli legt er zich dan ook op toe, om alle zedelijke verplichtingen uit het gebod der liefde tot den naaste af te leiden. Diefstal, meineed, doodslag enz. zijn ongeoorloofd, niet zoozeer omdat zij in den Dekaloog verboden zijn, als wel omdat zij met dat groote gebod in strijd zijn. Zelfs zuivere rechtswetten tracht Zwingli daaruit af te leiden en bewijst daarmee, dat hem, evenmin als den anderen Hervormers, het onderscheid van »Rechts- und Sittengesetze" duidelijk is. De wijze, waarop hij alle andere geboden uit de twee hoofdgeboden der liefde tot God en den naaste construeert, is soms niet van willekeur vrij te pleiten. Op de tegenwerping b.v., dat de ceremoniën dienen ter vereering van God en dus haar grond hebben in het eerste dezer twee geboden, geeft Zwingli ten antwoord: »minime nam si his rebus coleretur Deus, non rejecisset eas Dominus per Iesaiam et Ezechielem" ²⁾). Ook ondanks het onbepaalde, dat bij Zwingli is waar te nemen, als hij spreekt over de wet en haar betrekking

¹⁾ III, 203. I, 326. Nooit kunnen afgeschaft worden die twee geboden, waaraan wet en profeten hangen. »Quidquid ergo in tota scriptura in ista duo praecepta tendit, nunquam abolebitur et ad hoc omnes ex aequo tenentur."

²⁾ I, 326. cf. III, 286, waar hij op diezelfde tegenwerping antwoordt: »ceremoniae non sunt indicio amari Deum sed si voluntati ejus obtemperemus."

tot het christelijk leven is toch zooveel duidelijk, dat hij zich losmaakt van den Dekaloog en alleen zijn zuiver ethischen inhoud, welke tevens die der »lex naturae" is, wil laten gelden.

Er is bovendien nog eene andere reden, waarom het leven des Christens bij Zwingli veel minder dan bij Calvin door de Wet der tien geboden beheerscht wordt. Veelmeer dan aan enkele voorschriften hecht hij aan de macht van het voorbeeld. »Longum est iter (ut inquit Seneca) per praecepta, breve et efficax per exempla. Unicum sanctae et inculpatae vitae exemplum plus permovet quam decem praecepta. Plus excitat fidei et mansuetudinis exemplum in Mose, quam si nude proponeretur" ¹⁾). Zulk een voorbeeld van een heilig leven is ons in Christus gegeven. Op die beteekenis van Christus wordt herhaaldelijk door Zwingli gewezen. Dit hangt samen met geheel zijne beschouwing van Christus' persoon en werk, en verder met heel zijn theologisch systeem. Christus is niet »auctor" maar »pignus salutis." Hij kwam om in zijn leven de goddelijke gerechtigheid, in zijn dood de goddelijke genade te openbaren. Hij toonde wat in het raadsbesluit, in het wezen Gods reeds voorhanden was, de eenheid n.l. der gerechtigheid en der genade. Ook zonder Christus ware God in staat geweest de zonden te vergeven. Maar Hij heeft den mensch Gods barmhartigheid te gelijk met zijne straffende gerechtigheid voor oogen gesteld ²⁾). Christus' persoon treedt dus bij zijn werk op den voorgrond. Niet op wat Hij deed, maar op wat Hij was valt de nadruk. Daaruit volgt, dat in de moraal Christus optreedt als de volkomen vervulling van het zedelijk ideaal en dus als voor-

¹⁾ VI, 1. 368. 542.

²⁾ Zeller, pag. 69. Sigwart, pag. 121. 131.

beeld onzes levens. »Filius Dei nobis ad confirmationem misericordiae, ad pignus veniae, ad justitiae pretium et ad vitae normam datus est, ut nos certos de gratia Dei faceret et vivendi traderet legem¹⁾. Christus heeft de wet vervuld, niet alleen in dien zin, dat Hij voor ons volbracht heeft, wat wij niet konden volbrengen, en dus aan Gods gerechtigheid heeft voldaan, maar ook alzoo, dat Hij de wet ons duidelijker gemaakt en den wil zijns Vaders ons nader verklaard heeft, waardoor wij nu beter dan voorheen weten, wat van ons geëischt wordt. Terwijl de wet dus eensdeels voor den geloovige afgeschaft is, in zooverre zij hem niet meer veroordeelen kan, is zij anderdeels door Christus hersteld, vernieuwd en uitgelegd²⁾. En dat heeft Hij gedaan niet slechts door zijne leer en zijne woorden, maar bovenal door zijn leven, door zijne geheele verschijning. Christus is »das lebendige Gesetz," de wet in haar zuiverste vervulling, in haar volkomenste uitdrukking. Tusschen Oud en Nieuw Testament is volgens Zwingli slechts een gering verschil; »re ipsa vel quod ad summa pertinet nihil differunt." Maar dit is toch een belangrijk onderscheid, dat »prius nunquam fuit vivum vivendi exemplar mortalibus datum, quod nunc per Christum est propositum." Christus had zelfs wel met de kinderen te Bethlehem tegelijk gedood kunnen worden, zijn bloed ware toch eene verzoening voor onze zonden geweest, »sed sic exemplari caruissemus"³⁾.

In zichzelf een voorbeeld des levens ons te geven, was het doel mede van zijne komst. Hij kwam niet slechts om ons te verlossen, »sed ad docendum quo pacto Deum

¹⁾ IV, 48.

²⁾ I, 459.

³⁾ III, 423.

anemus, quo cultu sit colendus, quae sint vere bona opera quae Deus a nobis requirat, ut discamus ab eo qui est aeterna Dei sapientia, non ex nobis ipsis quid Deo sit gratum, quid divinae majestati placeat, quidque a nobis requirat." Hij kwam om den mensch geheel en al, uit- en inwendig te vernieuwen en te heiligen en een voorbeeld des nieuwen levens in zichzelf voor te stellen. Zoo is Hij »vitae nostrae exemplar et forma, non solum docendo sed et vivendo." Ook de heiligen kunnen ten voorbeeld ons strekken, maar toch met Christus vergeleken, was er niemand onder hen, die met zulk een ijver en duidelijkheid en met zoo groot geloof gerechtigheid en waarheid in de wereld geplant geeft. Door een exempel des levens ons te geven, oefent Hij een vernieuwenden, heiligenden invloed. »Pulcherrima et perfectissima exemplaria virtutis ac verae pietatis proponit et pectus hominis repurgat, interioremque hominem reformat et instaurat." Zelf is Hij »perfectissimum virtutum exemplar", type van hetgeen wij zijn moeten, voorbeeld van allen die in Hem gelooven. Zijne voorschriften zijn »lucernae quaedam, quae totam vitam illuminant, typi quidam et formae ad quae formanda est vita omnium". Vooral die, welke in de Bergrede vervat zijn, zijn bij uitnemendheid geschikt tot vorming des levens en tot aankweeking van de liefde jegens den naaste. Hem moeten navolgen allen, die Gode welbehaaglijk willen zijn. Wie van den regel, dien Hij gegeven heeft, afwijken, moeten in zonden vallen. En voorts worden alle deugden van Christus, zijne zachtmoedigheid en nederigheid, zijn gehoorzaamheid en geduld, zijne armoede en minachting van den rijkdom, zijne ouder- en naastenliefde door Zwingli ons telkens ter navolging voorgehouden. Ja, »omnis doctrina et actio

Christi sine controversia nobis formula est vivendi" ¹⁾).

Het christelijk leven heeft dus in Christus zijn voorbeeld en richtsnoer, maar nader dan in deze algemeene trekken wordt dit door Zwingli niet uitgewerkt noch toegepast. Eene toepassing, die meer in het bijzonder ging, zou ook aanstonds bewijzen, dat de stelling: Christus voorbeeld des nieuwen levens, althans in haar algemeenheid en zonder nadere bepaling, onhoudbaar is. Toen, naar Bullinger's verhaal, Zwingli op het godsdienstgesprek te Marburg zeide, dat het lichaam van Christus aan het onze gelijk was en dus ook aan plaats en ruimte gebonden, antwoordde Luther: »So er uns in all weg glych, so hat er ouch ein wyb gehebt und schwarze öugli" ²⁾. Luther bracht daarmee, ook al had hij in dit bepaalde geval ongelijk, een bezwaar te berde, dat tegen het stellen van Jezus als regel des zedelyken levens met recht kan ingebracht worden. Zwingli zelf gevoelde dat bezwaar. In zijn commentaar op Matth. 1: 18 zegt hij: »Ne dicas: Christus non duxit uxorem, ergo nec ego ducam, neque enim est similis ratio. Nam licet homo fuerit verus, Deus tamen aeternus et verus fuit, cui nuptiae non competeabant. Interim tamen ad commendationem matrimonii de desponsata matre nasci voluit. Est quidam Christus exemplar vitae nostrae, in quo tamen quaedam sunt quae nobis minime competunt. Virtutes, obedientiam, humilitatem, modestiam, patientiam, mansuetudinem, eximiam caritatem ac beneficentiam imitari licet; ad perfectionem divinitatis mortalibus protingere non erit

¹⁾ I, 200. VI, 1. 309. 389. 583. 586. 670. 716. I, 200. 106. 327.

²⁾ II, 3. 49.

fas" ¹⁾). Daarmee levert Zwingli eene kritiek, die van zijn eigen beweren, dat Christus norma des nieuwen levens is, beperking en nadere bepaling noodzakelijk maakt, en zeker voor sommige theologische moraalsystemen van onzen tijd niet geheel overbodig is.

Door dit stellen van Jezus als zedelijk ideaal wordt verklaard, waarom Zwingli zich niet bindt aan den Dekaloog. De wet als zoodanig, buiten Christus, geldt alleen voor hem die niet gelooft. Voor den geloovige is Christus norma en de wet in Hem. Want Hij eerst heeft de wet volkomen verklaard, haar vollen inhoud haar gegeven, haar innerlijk wezen en doel ontsloten en is zelf in leer en leven er de volkomen vervulling en uitdrukking van. God lief te hebben boven al en den naaste als ons zelve, deze beide hoofdgeboden, die de wezenlijke inhoud der »lex naturae" zijn, Gods wil bevatten, door en in Christus hunne volle beteekenis hebben verkregen en den grondslag aller andere geboden uitmaken, vormen den regel des christelijken levens in Zwingli's moraal.

¹⁾ VI, 1. 204.

HOOFDSTUK VII.

HET VOORRECHT DES CHRISTELIJKEN LEVENS :

DE VRIJHEID.

Reeds het minder streng binden van het christelijk leven aan den Dekaloog doet verwachten, dat de christelijke vrijheid door Zwingli ruimer zal opgevat worden dan door Calvijn. Terwijl deze haar tot het negatieve, vrijheid van de heerschappij der zonde beperkt, wordt zij door Zwingli daarom verder uitgebreid, wijl hij haar in den aard van het christelijk leven, ja in het wezen des menschen gegrond acht.

In het eerste geschrift, dat onder zijn naam in 1522 het licht zag¹⁾, gaat hij van de gedachte uit: alles is den mensch onderworpen, hij aan God alleen. »Deus totius naturae conditor quum hominem primitus creavisset, omnia alia quae in hoc mundo sunt, illius imperio subjecta esse voluit, quo idem homo Dei imperium agnosceret et soli Deo servire dignaretur.” Voor Israel werd deze vrijheid door de paedagogische instelling der ceremoniën een tijd lang opgeheven, maar onder het N. Test. is zij volkomen hersteld en door Christus en de Apostelen herhaaldelijk uitgesproken. Alles is het uwe, zegt Paulus, doch gij zijt van Christus, »ubi luce clarius videre licet, haec omnia quae in mundo sunt hominum arbitrio subjecta esse et in illorum salutem esse condita, nec in hoc esse constituta divinitus ut nobis oneri et impedimento sint ;

¹⁾ *De Delectu Ciborum* I. 1—38.

imo ipsos quoque apostolos hominibus, non antem homines apostolis devinctos esse." De Christen staat vrij tegenover al het uiterlijke. Alle »externa" zijn in de macht en ten nutte der geloovigen, om door hen met dankzegging genoten te worden; en kunnen door hen »pro re nata" behouden of afgeschaft worden ¹⁾. De Christen is aan geene viering van bepaalde tijden, geene vereering van sommige plaatsen, aan geen onderscheid van spijzen gebonden. Dat alles is uitwendig en heeft met het wezen des Christendoms, dat geestelijk en innerlijk is, niets te maken. Al die omstandigheden van wijze en tijd en plaats zijn in onze macht gelaten. God is overal en te allen tijde zichzelf gelijk, onveranderlijk, van alle plaatsen, tijden, personen onafhankelijk. De gewetens der menschen gevangen te nemen en door zulke bepalingen te binden is ongeoorloofd. God schenkt ons daarin volle vrijheid. En daarom moeten al deze dingen aan elks geweten worden overgelaten. Van dit beginsel uit, dat de mensch alleen aan God gebonden is en al het uiterlijke hem onderworpen is, wordt met het kerkelijk en wettelijk karakter der R. Kath. moraal volkomen gebroken. Het eenige, waartoe de mensch verplicht is, is datgene wat God gebiedt. Al het andere is onnut en zonder waarde. Alle wetten, die slechts op het uiterlijke betrekking hebben, alle ceremoniën, pauselijke instellingen en menschenlijke traditiën vallen weg. Die op te volgen en daaraan te gehoorzamen is niets dan huichelarij en afgoderij.

In zijne bijzondere toepassing, komt dit beginsel der christelijke vrijheid alleereerst met het wettelijk *vasten*

¹⁾ III, 582. VI, 1. 284.

in strijd. Wil iemand dit doen, niemand verbiedt het hem. Maar aan anderen mag hij zijne bepalingen niet opdringen; de christelijke vrijheid moet daarin bewaard blijven. Het vasten is wel eens goed voor wie in weelde en overdaad leeft. Maar de landman en de arbeider, die zwaar werk verrichten moet en krachtige spijsen noodig hebben, mogen daartoe niet worden verplicht. Dan alleen is vasten goed en nuttig, wanneer het de openbaring is van de innerlijke gesteldheid des harten en het gedaan wordt naar de meening van het voorschrift van Christus. Zonder geloof, zonder de ware gezindheid is al dat uitwendige slechts vertoon en mist alle waarde. »Qui sine fide jejnant, orant aut aliud quiddam faciunt, similes sunt ei qui jusculum coquit sine carnibus. Caminus hypocausti nunquam recte calefit, nisi ignis intus sit, etiamsi foris calida quaedam admoveris." Het ware, christelijke vasten houdt het juiste midden, het willicht het vleesch niet te veel in, maar doodt het ook niet door onmatige onthouding. Matigheid echter is altijd noodig om het vleesch te beteugelen en te brengen onder de heerschappij des geestes. Daarin bestaat het ware vasten. »War Fasten ist nit anders, den do der Mensch zimlich lebt und Meszigkeit vorgat, das damit das Fleisch kein fomentum habe." Gelijk het gebed de ziel, zoo is het vasten een wijden des lichaams aan God, opdat de mensch geheel en al zij een tempel des H. Geestes ¹⁾.

Belangrijker nog is de toepassing, die Zwingli maakt van de christelijke vrijheid op den *Sabbat* en waarin hij noch door Calvijn noch door de latere Gereformeerden gevolgd werd. Door den regel, dien hij in het 25ste der

¹⁾ *De delectu ciborum* I, 1—38. VI, 1. 259. 237. 557. 406.

Artikelen opstelde: »tempus et locus in potestate sunt hominis, non homo in illorum potestate," viel ook het vierde gebod als wettelijke instelling. De Sabbat is er om den mensch, aan zijne macht onderworpen, en moet hem dus ook dienen. Evenals Christus, zijn ook wij door Hem heeren van den Sabbat, want zoowel Hij zelf als al het zijne is het onze. Toch is door Christus de Sabbatsviering niet geheel afgeschaft maar ondergeschikt gemaakt aan wat bij Zwingli zeer bedenkelijk genoemd wordt »quotidianus rerum necessariarum usus." Het uiterlijke en ceremoniële echter in de Sabbatsviering is afgeschaft en gaat den Christenen niets aan. Daartoe behoort het vieren met name van den zevenden of den eersten dag der week. »Wenn wir in nach der Juden art an dem tag wölltind haben, an dem sy in habend denn wäre er ceremonisch, denn er wäre an zyt gebunden, welches ein element diser welt, das ist, ein usserlich ding ist; over wenn wir vermeintind den herren tag, das ist, sunntag also an den tag gebunden syn, dass wir in nit möchtind mit dem fyren und wörthören an einen andren tag legend wo es nothdurft heissen wurde, ja, denn wäre er ceremonisch." Als de nood het vordert, b.v. als het koren moet ingezameld worden, dan heeft elke gemeente het recht, den Zondag of een gedeelte er van na de prediking aan den arbeid te besteden, of een anderen dag voor de godsdienstige bijeenkomsten aan te wijzen ¹⁾. Maar het ethische in het vierde gebod blijft

¹⁾ »In einem schlechten byspil wirst du die ganzen meinung verston. Nimm dir einen gytigen meister für, der sine dienst alle sunntag welle zur arbeit zwingen mit dem wort Christi Mark. 2 : 27, so irret er, das kummt dahar, dass er den Sabath nun für ein ceremonien halt — — und darum so

altijd geldend, of zooals Zwingli het uitdrukt, voor zoover de Sabbat gegrond is in den geest en de kern der wet: God lief te hebben boven al en den naaste als ons zelven, in zooverre kan hij nimmer worden afgeschafft. Want, vrij van het uiterlijke, blijven wij gehouden tot de eere Gods en de liefde tot den naaste. De Sabbat nu is in die twee geboden gegrond; in het eerste, »darum dass man an im zusammen kommt gottes wort zu hören, durch welches wir in die rechten erkanntnuss sin geführt werdend." En in het tweede, »darum dass wir unseren diensten ouch rüw und widerkicking (Wiedererquickung) geben söllend." In zichzelf beschouwd, is de Sabbat niets heiliger dan alle andere dagen. Dan alleen is hij heilig, indien wij heilig zijn en ons Gode toewijden. Evenmin als de feestdagen, is hij voor ledigheid bestemd. »Otium esse cultum Dei nusquam lego, fomentum omnium vitiorum ubique. Feriis agrum colere, terram proscindere, foenum demetere, frumenta aliave opera pro tempore facere (modo cultus Dei praecesserit) non dubito, Deo magis gratum esse quam otio indulgere" ²⁾.

Diezelfde christelijke vrijheid wordt door Zwingli ook

wandelt er nit nach der liebe gegen sinem nächsten — — Harwidrum der dienst oder ein jeder helfer irrete so es sinem meister noth thäte die frucht binyn ze thun und er spräch: es zimmt mir nit, dir zè helfen, es ist Sabath. Worum irrete er? Darum dass er also an die zyt gebunden wär dass er um iretwillen die liebe underliesse." II, 1. 46.

²⁾ I, 331. 332. 12. 13. 231. II, 1. 45. 46. V, 9. 274. VI, 1. 284. VI, 2. 224. Vergelijk de bepalingen over de Zondagsviering in Zurich: *Christoffel, Leben und ausgewählte Schriften H. Zwingli's*. Elberfeld, 1857, pag. 136. 137. *Mörikofer, Ulrich Zwingli nach den urkundlichen Quellen, Leipzig 1867—1869*, II, pag. 286. 287.

toegepast op de *Geloften*. Wyl zij niet geëischt worden, behoeven zij ook niet te worden gehouden. Ja, Zwingli gaat verder en zegt ook, dat zij ongeoorloofd en verderfelijk zijn, een voorwendsel voor allerlei onzedelijkheid. Niet slechts behoeven zij niet, maar zij mogen ook niet afgelegd worden. Onder het O. Test. waren zij tijdelijk geoorloofd. Want God beval vele dingen aan Israël, niet wyl Hij zelf er behoefte of lust aan had, maar »fieri sibi jubeat, ne daemoniis fierent." Maar door Christus zijn zij evenals de offers afgeschaft. Met heftigen ernst wordt door Zwingli dat doen van geloften bestreden. Zij zijn niets dan afgoderij en huichelarij. Zij kunnen alle tot deze twee soorten gebracht worden: »vovemus aut ista quae Dominus jubet aut supra ista quae Dominus jubet quaedam voluntarie." Tot de eerste zijn wij verplicht ook zonder geloften, daarom alleen dat God ze beveelt. Dan nog geloften te doen, is gruwelijke aanmatiging, zichzelve stellen boven God, vertrouwen op eigen woord en kracht, verachting van God en verheffing van zichzelve, niets dan afgoderij. En geloften te doen boven datgene wat God heeft bevolen, is ijdel en zonder waarde; een eigenwillige godsdienst en louter huichelarij. Dat het schepsel iets wil zijn tegenover God, dat is het wat Zwingli in de geloften bestrijdt. Van eene onderscheiding van »consilia" en »praecepta" wil hij daarom niets weten. Het is alles »praeceptum," wat God van ons vordert; wat men daarboven belooft, komt voort uit hypocrisie, en heeft alles zijn diepsten grond in die heidensche vermitselen van 's menschen vrijen wil. Alsof wij niet altijd, met alwat wij hebben en zijn, Gode toebehooren. »Quid ergo opus ut voveamus nos Deo, cuius toti sumus. Statim ut vovemus, ostendimus nos non esse Dei, nam si agnosce-

remus nos totos esse Dei, non voveremus nos fore Dei, quasi ante votum Dei non fuerimus". Alle geloften vallen dus weg. Wat de drie voornaamste betreft, die van *gehoorzaamheid*, *armoede* en *kuischheid* — de gehoorzaamheid aan God en aan allen, wien wij naar Zijn gebod gehoorzaamheid verschuldigd zijn, is dure plicht en door God geëischt. Zich daaraan te onttrekken en aan een ander, een Abt of Prior, zich te onderwerpen is huichelarij. Evenzoo de gelofte der armoede; in zoover daarmee recht gebruik onzer goederen en mededeeling daarvan aan anderen bedoeld wordt, zijn wij daartoe ook zonder gelofte verplicht; overigens is zij onnut. En wat de derde gelofte, die der kuischheid, aangaat, deze mag niet afgelegd worden, wijl het niet in onze macht staat, haar te houden. Niemand kan kuisch leven, tenzij het hem van God gegeven zij. Het huwelijk moet vrijstaan voor allen, en is plicht voor elk, die het »donum castitatis" niet heeft ontvangen. Gelofte der kuischheid af te leggen is steunen op eigen krachten en handelen, »ac si quis obsequium putet se præstare amico, si voveat eius expensis se confecturum negotium". De Christen is van al die geloften ontslagen en mag ze niet afleggen. De eene groote gelofte is die des geloofs, d. i. »da der mensch durch den glouben gott vermählet ist." Waar het geloof is, valt al dat andere weg. »Wo gloub ist, da ist die höchste pflicht, wo man sonst gelübde thut, ist ein gwüsz zeichen, dass gloub da nit ist" ¹⁾).

Alleen gebonden aan God, is de Christen van al het nitwendige onafhankelijk. En zelfs de onderwerping aan God is door Zwingli niet bedoeld in dien zin, alsof God

¹⁾ I, 344. III, 277. II, 1. 191. 193.

en mensch tegenover elkander stonden, en de mensch zich gedwongen aan God onderwierp. Door het geloof is God en mensch één. God is het eigenlijk subject in den geloovigen. Daarom is het geloof zoo spontaan en zelfstandig, dat het elken uitwendigen band kan missen. Het bevat alle elementen in zich, die tot de ontwikkeling van het zedelijk leven noodig zijn. Het christelijk leven is geheel en al theonomisch, en daardoor autonomisch, van elke uitwendige autoriteit bevrijd, alleen aan zichzelf, aan zijn eigen wezen gebonden. Elk wettelijk karakter heeft het verloren; de eenige wet, die eeuwig geldt, is die, welke door God in het hart des geloovigen geschreven is. Volgens zijn principe en idee is het christelijk leven, zooals Zwingli het opvat, volkomen vrij. Dat hij niettemin de uitwendige wet soms weer gelden laat, is eene concessie aan de macht der werkelijkheid, die hij, in weerwil van zijn vurig idealisme en reformatorische kracht, niet veranderen kon en waarmee hij rekenen moest. Van subjectivisme is Zwingli niet geheel en al vrij te pleiten. Hij stond aan het begin der Reformatie, toen deze de objectiviteit niet bezat, die zij en door Luther, in zijne latere periode, en vooral door Calvijn in de leer der rechtvaardiging en in de leer der Schrift verkreeg. Inderdaad staat Zwingli in beginsel veel nader aan de Wederdoopers, dan de beide andere Hervormers. Wat hem voor toepassing van zijn beginsel en voor de eenzijdigheid der Anabaptisten behoedde, was de harmonische vorming zijner persoonlijkheid, de bezonnenheid en helderheid, die hem van nature eigen was, bovenal het juiste inzicht in de beteekenis van geheel het sociale leven.

Maar dat hij aan de Wederdoopers verwant was, dat blijkt wel nergens duidelijker in dan in zijne leer van

het inwendige woord, in 't hart des geloovigen geschreven. Ook Calvijn erkent dat de geloovigen de wet Gods in hun binnenste dragen; in de belangrijke uitspraak, die Lobstein meedeelt ¹⁾, zegt hij: de H. Schrift stelt ons voor oogen wat de H. Geest inwendig in het hart der geloovigen geschreven heeft, zoodat tusschen de leer die verkondigd wordt en de inwendige genade, welke God door Zijnen Geest aan den geloovige schenkt, de hoogste overeenstemming bestaat. Maar zulke uitspraken zijn bij Calvijn zeldzaam. Zwingli daarentegen kent aan het inwendige woord beslissende stem toe en verlegt daarmee alle macht in het subject. Door het inwendige woord, waarmee God den geloovige »illuminat ut intelligat et trahit ut sequatur," oordeelt hij elk uitwendig woord, dat tot hem gesproken wordt, niet naar zijne, maar naar de meening des H. Geestes. Zelf is dat inwendige woord, dat »verbum fidei," boven alle kritiek verheven; het wordt door niemand geoordeeld maar oordeelt zelf alles. Daardoor onderkent de geloovige terstond wat God behaagt en tot Zijne eer geschiedt. »Wenn das gottswort vor der gmeind gepredget wirt, so urtheilt ein jeder heimlich by im selbs, ob es recht dargethon werde oder nit. Ist nun einer ein rechtglöubiger, so wirt er von stund an innen, ob es nach rechtem göttlichem verstand dargethon werde oder nit, denn welcher in Gott vertraut ist, der verstat alle ding, ob sy mit Gott sygind oder nit ²⁾. De stelling, die Zwingli

¹⁾ *Die Ethik Calvins*, pag. 59.

²⁾ II, 1. 16. 132. III, 132. 134. VI, 2. 180. 232. cf. II, 1. 12. Sommigen denken, »wenn man spricht evangelium, man meine die gschrift des evangelii, das aber nit ist, sunder man verstat den gnädigen handel und botschaft den gott mit dem armen menschlichen geschlecht gehandelt hat durch sinen eignen

hiermee uitspreekt, is rijk aan gevaarlijke consequenties. Men vergeete echter niet, dat volgens Zwingli's bedoelen dit oordeelen voornamelijk gaat over de uitlegging der Schrift, niet over haren inhoud. Wat dezen betreft, dan was het geheel in Zwingli's geest gezegd, wat Bucer op de disputatie te Bern uitsprak : »der Geistige hat die Schrift nicht zu richten, d. i. seines Gefallens die Schrift anzunehmen oder zu verwerfen, sondern er hat sie allein müssen annehmen, denn er eben durch den Geist seine Erkenntniss hat, durch welchen die Bibel uns gegeben ist" ¹⁾.

Dat is juist zoo treffend in Zwingli, dat hij in de Schrift niet eene beperking, maar eene uitbreiding van den kring zijner gedachten zag, en volkomen aan haar zich onderwierp, wjl hij het vrijwillig en als vanzelf deed. Haar band voelde hij niet, omdat hij geheel met haar instemde. Hij vond in haar niet slechts de bevreemding van zijn hart, maar ook evenzeer van zijn verstand. De Schrift blijft daarom voor Zwingli haar volle betekenis behouden; hij dacht er niet aan, haar die in eenig opzicht te ontnemen. Maar het kan niet ontkend wor-

sun — — es ist der gnädig handel, da uns gott widerum us fygenden zu kindren mit sim eignen sun gemacht hat. Welcher das gloubt, gloubt dem evangelio. Sprichst du aber, noch muss man die gschrift und buchstaben besehen und probieren ob der gerecht sye. Sich iez willt du von dem buchstaben sagen, da ich allein vom handel und glouben geredt hab, der also an im selbs ist wie ich gsagt hab, *und ob er gleich mit buchstaben nie angezeichnet wär.* pag. 13, 14: der gläubig in welches herz gott sin gsatz geschriben hat und sin gebot in sin gemüt gegeben, bewäret us dem innern glouben und kunst die im gott gegeben hat, den ussern buchstaben, ob er der waren göttlichen glychformig sye oder nit."

¹⁾ H, 1. 87.

den, dat Zwingli in beginsel, alle autoriteit in den geloovige zelven verlegt, en het christelijk bewustzijn zelfs stelt boven de Schrift. Daarom is zij ook eigenlijk niet bron onzer kennis, dat is Gods Geest alleen, maar om de mogelijkheid van dwaling, die niet kon geloochend worden, correctief van wat de geloovige door inwendige openbaring reeds weet. Onze geest en de Schrift stemmen volkomen overeen, maar gene heeft den teugel van deze noodig, om niet overmoedig te worden en buiten het spoor te geraken ¹⁾).

De verwantschap van Zwingli met de Wederdoopers is hier onmiskenbaar. Het baart daarom ook geene verwondering, dat de Zurichsche Hervormer van zijn strijd met de Anabaptisten aan zijn vriend Vadianus in 1525 schreef: »omnes pugnae priores lusus fuerunt prae ista'' ²⁾). De strijd was, behalve om andere oorzaken, ook om deze reden zoo moeilijk, wijl in principes dikwerf veel overeenstemming bestond en de Wederdoopers op menige plaats in Zwingli's geschriften te hunnen voordeele zich konden beroepen. Dat verklaart ook de heftigheid, waarmede deze strijd van Zwingli's zijde werd gevoerd. In de Wederdoopers zag hij, waartoe de christelijke vrijheid, zoo ruim opgevat, leidde. Tegenover hen handhaaft hij de objectiviteit der instellingen van doop en predikambt, van de burgerlijke samenleving en ordeningen. Hun beginselen weerlegt hij slechts zelden. In zijne polemieek verkeert hij hier en daar blijkbaar in eenige verlegenheid ³⁾).

¹⁾ III, 551. VI, 1. 205. 680. cf. *Spörri, Zwingli-studien*, pag. 58.

²⁾ VII, 398. VIII, 52: plus sudavimus in hoc certamine quam in ullo alio.

³⁾ Vooral komt dit uit in zijn eerste geschrift tegen de Wederdoopers, *Vom Toub, vom Widertoub und vom Kindertoub*

De Wederdoopers zijn voor hem geene wederpartij met eigen beginselen, maar eene secte, eene haeresie. Krachtig doet hij het hen gevoelen, dat niet de Reformatie, maar zij die uit haat tegen het Pausdom en niet uit liefde tot God aan de zijde van het Evangelie zich scharen, die de vrijheid tot losbandigheid misbruiken en van alle zedelijke en burgerlijke verplichtingen zich ontslaan, oorzaak geven tot oproer en oneenigheid¹⁾. En dat is het vooral, wat Zwingli in de Wederdoopers bestrijdt, hun separatisme, hun individualistische willekeur, hun verachting van elken objectieven band en historisch verkregen toestand, hun revolutionnaire gezindheid. Dat zijn eigen principe daartoe eenige aanleiding gaf, zag hij niet in, wjl hij zelf aan een misbruik maken van de christelijke vrijheid nooit dacht, en op een practisch, zedelijk leven al zijn streven richtte. Gevaar, dat er twist en oneenigheid zou ontstaan, wanneer elk geloovige het recht had, over het uitwendige woord te oordeelen, bestond er voor hem niet in het minst. »Ubicunque fides vera est, ibi et spiritus coelestis esse cognoscitur, ubicunque autem spiritus coelestis est, ibi studium unitatis et pacis esse nemo ambigit. Quotquot fideles sunt, ad unitatem et pacem tendunt''²⁾.

Zoo blijkt dus, dat de christelijke vrijheid door Zwingli zoo ruim mogelijk wordt opgevat. De geloovige is alleen aan zichzelf gebonden. Geen wet, geen Schrift zelfs heeft hij noodig. Hij draagt de zedelijke wet volkomen

II, 1, 230. — waar hij aan het woord »doopen'' vierderlei be- teekenis geeft, en daardoor alle plaatsen der Schrift in bewijzen voor zijne stelling weet om te zetten.

¹⁾ Zie Zwingli's geschrift: *Welche ursach gebind zo ufrüren*, II, 1. 370.

²⁾ III, 132. VI, 2. 181.

in zich. Al het uiterlijke moet hem dienen. Dat is Zwingli's beginsel. Maar de zonde, welke in den geloovige wonen blijft, zoolang hij op aarde is, de bange strijd tusschen vleesch en geest, zijn oorzaak, dat het principe ook alleen principe blijft, slechts in de idee bestaat, maar nimmer volkomen toegepast kan worden. De werkelijkheid dwingt tot transactie en doet hernemen wat in beginsel verworpen was.

Bij de toepassing der christelijke vrijheid in het leven komen ook de *Ergernissen* ter sprake. Het is belangrijk Zwingli's gevoelens hierover te vernemen, vooral om daardoor de ongegrondheid der beschuldiging aan te toonen, alsof Zwingli in zijne Reformatie een laakbaar radicalisme en rigorisme huldigde en dit zonder schroom en verschooning toepast. Hundeshagen heeft er reeds op gewezen, hoe de Zurichsche Hervorming zich door eene gematigdheid en bezadigdheid kenmerkt, als zelfs de Saksische mist ¹⁾. Zwingli's leer over de ergernissen toont, hoe volkomen hij zijn plicht tegenover zwakke gewetens zich bewust was. Het was hem niet onbekend, dat wie lang in een donkeren kerker heeft doorgebracht, niet in eens het volle zonlicht kan verdragen ²⁾. Op-

¹⁾ Stud. u. Krit. 1862 pag. 690. »Diese Moderation ist um so höher anzuschlagen, je fester bei Zwingli die Gesichtspunkte waren, nach welchen er sein Reformationswerk begann, je misstrauisch-kritischer er der Ueberlieferung gegenüberstand, je weniger er verhehlte, dass Luther allzu nachgiebig sei und schwere Krankheitszustände durch linde Mittel allein nicht geheilt werden könnten.»

²⁾ II, 2, 224. »Ich hab gesehen, dass vil sind in unserer kilchhöre, die dem wort Christi anhangend, doch sind sy so schwach, dass sy die lang yngetrunkne gewonheit und irrsal — — — nit so ylends und schnell ganz lassen könnend noch wöllend, und wo man sy da überylen wollt, dass nit

bouwen, niet afbreken was het doel, dat hij altijd zich voorstelde ¹⁾. Ruim was bij hem het beginsel der christelijke vrijheid, maar in haar gebruik liet hij door de voorzichtigheid zich leiden.

Zwingli onderscheidt drie soorten van ergernissen. »Primum quum pudefacimus proximum immerito; deinde quum impura vita et horrendis sceleribus palam designatis, ut idem designent occasionem aliis praebeamus, offensionem scilicet et lapidem offendiculi in via dei ponentes. Tertium genus est quum infirmorum in fide ratio non habetur ab iis qui adoleverunt, in his scilicet rebus quas ipsi adhuc ex animo non penitus abjicere possunt.” Wat de eerste en tweede soort aangaat, niemand behoeft noch mag goedkeuren, wat op zichzelf zondig en onrechtvaardig is; evenmin het er voor houden, dat anderer misdaden geen misdaden zijn; integendeel moet hij den omgang met zulke menschen vermijden en hun gedrag niet navolgen. Aangaande de derde soort van ergernissen, aan de zwakken mag ook dan niets worden toegegeven, wanneer het de leer en de prediking des Evangelies geldt; hoewel men echter ook daarin altijd met voorzichtigheid moet te werk gaan, gelijk Paulus de Corinthiers eerst met melk heeft gevoed. »Cum hoc pacto res ordienda sit, ut fructum plurimum domino adferamus, nunquam incipimus

kleine verletzung, onch ufrür zu besorgen wäre. Es geschicht disen wie denen, die in einem finstern kerker lange zyt gelegen sind; so die harus genommen werdend, mögend sy den glast der sonnen und des tages nit erlyden; desshalb man sy nit ylends au das liecht sunder an ein dunkel ort thut, nit dass sy allweg in der dünkle syn und blyben söllind sunder so lang bis sy den glast erlyden mögend.” Cf. II, 1. 5.

¹⁾ I, 519: Ex animo hoc unum opto ut singuli aedificare, non destruere conentur.

ab his quae causam totam pessumdent, sed quaedam quae maxime necessaria sunt, ut dei cognitionem, hominis, Evangelii fideliter ac scite proponemus, quaedam vero prememus usque ad opportunitatem" ¹⁾). Maar in zulke zaken, die op zichzelf geene zonde zijn maar door sommigen voor zonde worden gehouden, als: vasten, mis, aflaten, coelibaat enz., geldt de regel van Paulus, dat de sterke den zwakke spare en drage, zijne vrijheid niet gebruike maar inbinde »quantum fidei ratio permittit." »Potius mortem eligere debet homo quam christianum offendere aut pudefacere." Toch mag de sterke niet vergeten dat hij de sterke is; het beginsel der vrijheid mag hij niet prijsgeven, alleen van haar gebruik moet hij een tijd lang afstand doen. Nooit mag hij dulden, »ut quis suave illud Christi jugum et onus leve humanarum traditionum felle et absinthio inficiat." Zijn plicht is, om den zwakken broeder op liefderijke wijze beter in te lichten, tot eene andere overtuiging te brengen, en aldus hem niet te verderven maar te winnen, en onder alles den vrede te bewaren. Indien hij zich echter niet wil laten onderrichten, maar halsstarrig aan zijne meening vasthoudt, dan heeft de sterke het recht, van zijne vrijheid gebruik te maken, indien dit althans zonder oproer

¹⁾ III, 312: Debent ergo quae fidei cardo sunt, incunctanter prodi; quae vero contra ipsam sunt, arte convenit demoliri, ne ruina noceant et lapsa, paucula ista quae exstructa erant, adobruant. *Facile persuadeas senem ut sellam deserat, si baculum prius quo niti possit in manum dederis; qui te alioqui nunquam auditorus est, sed insidiatorem potius indicaturus ut qui cupias pronum ad silicem cranium frangere. Sic mentes humanae ante omnia sunt ad infallibilem dei cognitionem adducendae, quam ubi recte attigerint, iam facile dimittent fallaces in creaturas spes.*

en versterking der publieke orde geschieden kan en de zaak van Christus er geene schade door lijdt. Ook het vermijden van ergernis te geven heeft zijne grens. Niet te allen tijde behoeft men voor de zwakken te wijken. Indien b.v. met het verwijderen der beelden gewacht moest worden, totdat niemand er meer door geërgerd werd, dan kwamen zij nooit weg. Zoodoende kregen wij de vrijheid nimmer. Hoever men hierin gaan mag en moet, kan niet nauwkeurig worden bepaald. Dat moet overgelaten worden aan de geloovigen zelve; »ostendet enim spiritus sanctus qui eos intus docet ac ducit, quo tempore utendum libertate Christiana, quoque tempore iugum humanarum constitutionum sit perfringendum." Gebruiken als zalvingen, zegeningen en dergelijke ceremoniën mogen wel een tijd lang behouden blijven, totdat meer kennis verspreid en de ijdelheid en onwaarde van zulke dingen aangetoond is, maar op den duur mogen zij niet worden geduld. »Auferenda enim sunt hosti arma, ne ipsis aliquando se rursus ad pugnam instruat." Bij alles moet de eere van Christus en de liefde tot den naaste ons leiden. »Caritas regula est et index, juxta quam omnia sunt moderanda. Sic omnia moderanda ut aedificemus. Ubi solius Dei gloria spectatur, omnia feliciter procedunt" ¹⁾.

¹⁾ I, 20. 385. III, 311. VI, 2. 128. 158.

HOOFDSTUK VIII.

HET CHRISTELIJK LEVEN IN DEN INDIVIDU.

De Zwitserse Hervorming droeg een bij uitstek ethisch karakter. Het schrikkelijk zedenbederf dat onder alle standen heerschte, had het eerst bij Zwingli de gedachte aan de noodzakelijkheid eener hervorming opgewekt. Hoe diep hij den zedelijken nood van zijn volk en vaderland gevoelde, bewijzen de schilderingen het best, die hij telkens van dat algemeen bederf ons geeft. »Si Satanic pro Christianis diceremur haud sane aliis moribus, alio vitae nostrae usu et consuetudine opus esset atque ea quam nunc sectari solemus. Inspice enim si libet totum cleri ordinem, horum mores et vitam universam, et mirabor si quicquam aliud praeter avaritiam, superbiam, dolos, imposturam et hypocrisin deprehendes. Deinde, ad totius mundi contemplationem conversus, praeter vesanam quidvis committendi libidinem nihil comperies. Imo ea iam vitae nostrae consuetudo est, ut nos homines nedum Christianos esse obliiti esse videamur''¹⁾. In dien toestand verandering te brengen en het leven en de zeden van zijn volk te verbeteren, dat was het doel, dat Zwingli beoogde. Al vroeg dacht hij over de oorzaak van dit algemeen zedenbederf na. En reeds in 1510 kwam hij tot het resultaat, dat hij in zijn gedicht: *der Labyrinth* ons meedeelt:

In uns ist gar ghein gottes lieb,

Die gar vil übels überhüb²⁾.

¹⁾ I, 120. 121.

²⁾ II, 2. 250.

Van den aanvang af was het dus Zwingli duidelijk, waarin de oorzaak gelegen was van de schrikkelijke immoraliteit, die hij rondom zich zag. Het stond voor hem vast, dat het zedelijk leven zonder het godsdienstige niet bloeien kon. De zonde tegenover God en die tegenover den naaste dragen beide één zelfde karakter, dat van zelfzucht; zoowel het ongodsdienstig als het onzedelijk leven is voor Zwingli een dierlijk leven, een leven voor zichzelf. Maar het christelijk leven kenmerkt en openbaart zich daarin, dat het een leven is voor anderen, voor God en den naaste. De mensch is niet »sui juris"; hij behoort aan anderen toe, en moet daarom altijd zichzelf leeren verloochenen.

Allereerst is het een leven voor God. Christen is hij, die zichzelf en al het zijne Gode toewijdt. »Christianorum sacrificium est sese totos Deo dedicare et offerre, ut abnegent sese, abnegent affectus, Christoque commoriantur et simul cum eo crucifixi conspeliuntur". Dat is de grootste, Gode welbehaaglijkste offerande. De eisch der zelfverloochening houdt in een ernstig bestrijden der zonde, eene dooding des vleesches, maar ook een met geduld en lijdzaamheid dragen van het kruis, dat God oplegt. De verdrukkingen, beproevingen, tegenspoeden, zelfs de zonden, zijn voor de geloovigen niets dan opvoedingsmiddelen, door God hun toegezonden om hen te oefenen en bewijis leverend van zijne vaderlijke liefde¹⁾.

¹⁾ I, 263. 665. 666. VI, 1. 275. 325. 378. 515. VI, 2. 120 enz. cf. VI, 1. 341: Cogitemus nos in manu dei esse quemadmodum instrumenta in manu artificis; si contingeret nos ingredi in officinam argentarii nihil intelligeremus ad quem usum quodque instrumentum factum sit, ipse vero probe intelligit et nunc illo nunc alio utitur, prout ei visum fuerit. Quo frequentius utitur, hoc magis amat attamen ipso usu

Alle dingen werken dengenen, die God liefhebben, ten goede mee. Van dit gezichtspunt uit beschouwt Zwingli geheel het christelijk leven. Het is een leven van volkomen vertrouwen en van volle overgave aan God. Hoofdgedachte, die bij Zwingli telkens terugkeert, in het leven der Christenen is: Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, hoe zal Hij ons met Hem niet alle dingen schenken? Vandaar, dat Zwingli over verzoeking, aanvechtingen, twijfelingen zelden spreekt. Alleen den strijd tegen het vleesch, tegen de zonde, dien kent hij. Maar ook dan blijft het Godsvertrouwen ongeschokt. Het christelijk leven beweegt zich gelijkmatig, langzaam maar zeker wordt het ook door middel van den strijd geoefend, ontwikkeld, versterkt. Ontzaglijke tegenstellingen kent het niet, en is daarom ook niet rijk aan ervaringen. Maar het heeft tegelijk ook niets van dat angstige, in zichzelf gekeerde, bijna lichtschuwe, waarin het soms bij anderen voorkomt. Het vertoont zich altijd in het helderste licht, in de grootste klaarheid. Mystisch is het door en door, van rationalistische ondiepte niet te beschuldigen. Maar het drijft daarom niet op een duister en onbepaald gevoel, maar treedt aan het licht, en is gezond en krachtig, zonder eenige zweem van dweeperij. Het christelijk leven is bij Zwingli in één woord een echt menschelijk leven; de gemeenschap met God is de herstelling, de bevrediging van den mensch. Zelfs in zijne teederste en verborgenste uiting, in den omgang met God,

consumitur quod carissimum est prae caeteris omnibus. Sic cogitemus nos instrumenta esse dei, infirmitatem, languorem, tribulationem nihil esse quam instrumenta per quae operatur deus et suos praeparat. Quos pluribus sinit vexari malis, hos prae ceteris diligit.

kenmerkt het christelijk leven, zooals Zwingli dat teekent, zich door eene klaarheid en helderheid, gepaard met eene innigheid en kinderlijk vertrouwen, als inderdaad niet zeer dikwerf gezien wordt.

In zijne onmiddellijke verhouding tot God, openbaart het christelijk leven zich in het *Gebed*. Gelijk het geheele leven des Christens, rust ook het gebed op het geloof, dat er tevens door gevoed en versterkt wordt. Het is de eigenlijke werkzaamheid en uiting des geloofs, ja het geloof zelf is gebed. »Quoties fidem exercet homo, toties orat. Oratio esse non potest, ubi deo non in primis tribuimus quod est, ubi ad ipsum non ea cum fiducia adcurrimus qua solemus ad carnalem patrem". Het ware gebed is eene verheffing der ziel tot, en eene samenspraak met God, een toevlucht nemen tot Hem, van wien al het goede nederdaalt. Ook in de beschouwing van het gebed onderscheidt Zwingli zich kennelijk van Luther en Calvijn. Het is voor hem niet zoozeer het krachtigst wapen in den geestelijken strijd, noch gebed in enger zin, bede; maar hij ziet daarin vooral de daad van het hart, dat God liefheeft, de uiting van het nieuwe leven zelve, datgene, waarin de mensch eerst volle rust en vrede en troost geniet. »Nec enim est consolatio maior, nulla quies gravior animae fidei, quam cum Deo familiariter colloqui et ex vera fide et spe mentem in Deum transferre". Het is dus allereerst *dankgebed*, een loven en prijzen Gods; en het oefent op ons altijd een heiligenden invloed. Wanneer wij reeds wijzer en beter worden door de gesprekken en den vertrouwelijken omgang met een verstandig en edel mensch, hoeveel te meer, »si cum deo familiariter collocuti fuerimus. Haec lux omnia illustrat, nemo hanc accedet qui non melior discedat." En daarom alleen zijn wij

zoo ellendig, blind, traag en koud van hart, wijl wij zoo zelden tot Hem gaan, onze gedachten niet voortdurend bij Hem zijn en wij ons niet met Hem gemeenzaam maken. Want wie de gewoonte heeft, dikwijls zich tot Hem te wenden en met Hem om te gaan als met zijn vriend, die neemt altijd in kracht en opgewektheid toe ¹⁾).

Maar ook het gebed in engeren zin, als bede, ontbreekt bij Zwingli niet. Behalve toch dat het gebed is een »laudare et colere Deum," is het ook eene »*invocatio cum fiducia pro nostris necessitatibus*." Deze zijde van het gebed komt echter niet zoo duidelijk uit als de andere. Zelf zegt Zwingli, dat het dankgebed het ware, eigenlijke gebed is. Het gebed kan van twee zijden beschouwd worden, »*est enim in oratione caro et spiritus*." In het eerste geval vragen wij iets van God, dat ons ontbreekt, en waar het vleesch begeerte naar koestert. In zulk een gebed is altijd eenige kwelling en onrustige bezorgdheid: »*ut quum dicimus: Ah domine, cur permittis ut sic vexer, cur tam duram crucem mihi imponis, cur impiis tantum in nos permittis?*"" Dan eerst wordt dit een waar gebed, als de biddende dien klaagtoon varen laat en geloovig in het: Uw wil geschiede, berust. Dat moet in elk gebed de grondtoon wezen. »*Hic Spiritus orationis est, haerere firmiter deo, seque totum in ejus voluntatem ut in fortissimam petram conjicere et resignare*" ²⁾). De geloovige vraagt God om niets, dat tegen Zijn wil is, maar ver-

¹⁾ I, 317. VI, 1. 501. 612. 632.

²⁾ VI, 1. 501: *Utramque faciem in oratione Christi videre est, quum caro imminente passione diceret: Pater, transfer a me calicem istum; horrebat mortem et supplicium sed mox subjicit quasi corrigens affectum carnis: Non mea sed tua voluntas fiat.*

trouwt dat hem gegeven zal worden, wat goed en nuttig voor hem is. Want God, het hoogste goed, geeft ook alleen wat goed is. »Cur ergo non committimus ei omnia? Cur petere audemus res, quae prosint an obsint ignoramus?» Het gebed moet ons juist leeren, alles aan God over te geven en onszelf te verloochenen. »Quod vero aliquando anxii sumus et cum deo quasi expostulamus quod quaedam non facit quae nobis optima videntur ex eo venit, quod deum non recte cognoscimus, naturamque non probe expendimus.» Zijn wil, die altijd heilig is en goed moet ons genoeg zijn. Al schonk hij ons wat wij begeerden, het zou ons toch onnut en schadelijk wezen ¹⁾).

Voor al komt Zwingli op tegen al wat het gebed verontreinigen en in een blooten vorm kan doen ontaarden. In veelheid van woorden bestaat het niet, aan vaste vormen is het niet gebonden. Het gebed van den tollenaar »praestat omnium Nonnarum et Beguinarum multiloquio et battologia.» Op het hart alleen komt het aan. Het gebed met den mond alleen is een spotten met God. Er verdienste aan toe te kennen en »istam mentis cum deo conjunctionem prostituere» is God onteeren en Christus miskennen en strijdt ook met den aard van het gebed zelf ²⁾). Hoewel alles van Gods verkiezing afhangt, daar-

¹⁾ VI, 1. 341. 501. 582. 633. VI, 2. 251.

²⁾ I, 317. III, 287. cf. pag. 289: quis unquam tibi pro bono opere imputare queat, quod crebro ad ipsum venias, nunc pecuniam, nunc vestem, cibum, consilium, opem oratum? Quum ergo nostra ad deum oratio nihil aliud sit, nisi opis aliqua in re imploratio, cur pro meritorio opere imputamus? quatenus autem adoratio, hoc est mentis affixio ac fiducia est, nihil nisi tuae mentis affixio est, quomodo ergo istam poteris alii commodare? Potes quidem ex fide in deum pro alio orare, sed

door wordt het gebed niet overbodig of onnoodig; God zelf gebiedt het en wekt er toe op. Het christelijk leven is geheel en al een gebedsleven. De Christen bidt zonder ophouden, maar niet »*vocali oratione*. Neque enim adeo usque communis est et frequens mentis ardor cum verborum multitudine diu durans; in veritate autem spiritus possibile est hominem in pia meditatione diu perseverare; nempe quoties gloriam dei recolit, quum gratias agit pro beneficiis, quum necessitates corporis et animi recte expendit, quum se totum abjicit et misericordiae dei committit, quum quotidie ad novos conatus resurgit, novam vitam subinde meditans." Ten slotte moet nog vermeld worden, dat elk gebed geschieden moet in den naam van Christus, in wien alleen God ons verhooren, en met wien Hij alles ons schenken wil. Voorts moet ook het gebed in dienst staan van den naaste; voorbede voor onze naasten, vooral de armen, is noodig, want wij zijn elkanders leden ¹⁾.

Maar het christelijk leven bestaat niet slechts in een leven voor God, maar ook evenzeer voor den naaste. De eisch der zelfverloochening geldt ook in betrekking tot den medemensch. Daarom juist dat de Christen leeft voor God, leeft hij ook voor den naaste. Want beide, de liefde tot God en tot den naaste zijn onafscheidelijk met elkaar verbonden; de eene kan niet bestaan zonder de andere ²⁾. Het is ééne liefde, die, vrucht des geloofs,

fidei tuae partem non cuiquam impartiri; fides enim eius solummodo est, qui fidit, neque opus est meritum.

¹⁾ I, 286. 320. 321. 335. V, 780.

²⁾ VI, 2. 336. *Dilectionem dei et proximi ita unitam, adeoque inter se cognata esse inquit (Joannes), ut neutra sine altera esse queat.*

God en den naaste tegelijk tot voorwerp heeft. »Cognitio Dei fides auget, fides auget caritatem in deum et proximum." In de vervulling van die beide bestaat heel de godsdienst. De liefde tot God gaat voor, maar uit haar wordt die tot den naaste geboren. Indien wij weten, dat wij niet onszelfen maar Gode toebehooren, »iam et proximi non esse non possumus" ¹⁾).

Het nauw verband, dat Zwingli aanneemt tusschen de liefde tot God en tot den naaste, toont op nieuw, hoe weinig hij dacht aan eene scheiding van godsdienst en zedelijkheid. Van welken aard nu dat verband is, en op welke wijze »ex caritate dei caritas in proximum nascitur", wordt door Zwingli verschillend en niet altijd even duidelijk aangegeven. Het is eene schoone en rijke gedachte, als hij zegt, dat de herstelling onzer ware verhouding tot God, tevens eene herstelling is van onze verhouding tot alle schepselen. »Patre offenso offensa est tota familia. Creator quum offenditur, quis non videt offendi omnes creaturas. Quum igitur vere conversi sumus ad patrem, beneficiamus et reconciliemur omnibus creaturis" ²⁾. De liefde tot God en die tot den naaste zijn niet twee, maar ééne, en de liefde, aan onzen medemensch betoond, is eene middellijke liefde jegens God. God acht de liefde, die den naaste bewezen is, zóó als ware ze Hem zelfen bewezen, ja zij is ook Hem zelfen bewezen. »Quod enim in proximi commodum fit, Deo praestitum esse scriptura indicat." Zoodat God zich ook door ons niet bemind rekent, tenzij wij ook den naaste heminnen. Onze naaste moet bemind worden in en om God, uit liefde tot Hem.

¹⁾ I, 478. VI, 1. 644. VI, 2. 65.

²⁾ VI, 1. 673.

Hij heeft de liefde tot den naaste geboden, en de zonden, tegen onzen medemensch begaan, zijn daarom zonden, wijl ze strijden tegen Gods bevel ¹⁾. God is »das einzig gut, das unbetrogen ist,» en daarom mag alleen op Hem vertrouwd worden. Maar Hij laat ons het goede dikwerf toekomen door den naaste. »Dass uns aber gott gutes durch den nächsten zufüget beschicht us der ordnung dass, syntemal uns gott die liebe sin selbs also empfohlen hat, dass er sich nit rechnen will liebgehalten werden, wir liebhabind dann ouch den nächsten, wir mit *einer* liebe gott als den brunnen und ursprung des guten und den menschen, durch den er uns als durch ein känel und ror das gut zuflözt, umpfahind" ²⁾.

Eene andere wijze, om het verband tusschen beide aan te toonen, ontleent Zwingli aan zijn Godsbegrip. Sigwart heeft op het verschil gewezen, dat daarin tusschen Calvijn en Zwingli bestaat ³⁾. Bij Calvijn is God de Verhevene en de Heilige, die in alles zijne eer zoekt, tot wiens verheerlijking alles moet dienen. Bij Zwingli daarentegen is God de Algoede, die alles schiep, opdat liet Hem genieten zou. Bij genen is de eere Gods, bij dezen de zaligheid en het geluk der schepselen het einddoel. God is alles voor zijne schepselen, en daarom ook »summum bonum". »Deus nihil facit sui commodi sed aliorum". Hij zoekt nooit zichzelf, maar deelt zich aan al zijne schepselen mede. Daarin nu ligt eene drangreden voor onze liefde tot den naaste. Want God wil, dat wij zullen zijn, gelijk Hij is. Wie Hem liefheeft, volgt Hem na, wordt Hem gelijk, geeft zichzelf aan anderen en

¹⁾ I, 59. 391. III, 289. VI, 1. 531. VII, 315. 318.

²⁾ II, 1. 204.

³⁾ U. Zwingli, pag. 62.

heeft den naaste lief. God is dan in hem, en waar God is, daar is ook zijn geest en zijne gezindheid. Bovendien, God gaf in Christus zich over in den dood, zoo lief had Hij de wereld. Dit is voor ons eene aansporing, om ook voor anderen te leven en allen alles te worden. »Christus,” schreef Zwingli aan zijn stiefzoon, »sese pro nobis exposuit nosterque factus est, ita et te oportet omnibus expositum esse, non te tuum putare sed aliorum; non enim ut nobis vivamus nati sumus, sed ut omnibus omnia fiamus”¹⁾.

Het leven des Christens is dus waarlijk een leven voor en ten dienste van den naaste. En onze naaste is elk, die onze hulp noodig heeft en door God ons toegezonden wordt. »Necessitas proximi te illi et illum tibi proximum facit.” Onze medemenschen bij te staan is plicht, wijl God het wil en al het onze het zijne is. Wij zijn slechts verzorgers en bestuurders van zijne goederen en Hem in alles rekenschap schuldig. God heeft ons als zoodanig aangesteld, niet om het zijne naar onzen lust en willekeur te gebruiken, maar om daarmee voor anderen nuttig te zijn. Ons is alles maar in leen gegeven. Niet het bezit, alleen het gebruik er van is ons toegestaan, en wel ter eere Gods en tot heil des naasten. Daarin bestaat juist onze zonde, dat wij alles tot ons eigendom maken, misbruiken naar ons gevalt, en onszelven toeschrijven wat Godes is²⁾.

¹⁾ IV, 155. In secundis et adversis aliorum non aliud se geret quam si sibi ipsi accidissent. Rem etenim publicam unam veluti domum ac familiam existimabit, imo unum corpus, in quo membra ita simul gaudent, moerent ac se mutuo iuvant, ut quidquid uni acciderit, omnibus acciderit. I, 456. 477. VI, 2. 61.

²⁾ VI, 1. 607. 631. 634. 639. 640. 651. 676.

De liefde, welke vrucht is des geloofs, is dus bij Zwingli de ééne groote, christelijke deugd. Maar nadere, dan deze algemeene bepalingen over het christelijk leven in den individu geeft hij niet. Een systeem der deugden vinden wij niet bij hem. Toch zouden sommige plaatsen een anderen indruk kunnen geven. Reeds meermalen maakten wij opmerkzaam op den invloed, dien vooral Plato en Seneca op Zwingli's systeem hier en daar hebben geoefend. Vooral was die invloed merkbaar in zijne leer over de affecten, de verhouding van vleesch en geest, en de providentia. Maar niet minder is die waar te nemen in zijne beschouwing van de deugd. Dit nu is geen verschijnsel, dat alleen bij Zwingli valt op te merken, maar was in de middeleeuwen, op welker grens Zwingli staat, algemeen. Sedert Petrus Lombardus werden de drie christelijke deugden met de vier philosophische cardinaaldeugden tot één systeem verbonden, zonder dat echter beider verhouding grondig onderzocht en aange-toond werd. Zelfs bij Thomas Aquinas komt het tot geen eigenlijk systeem der deugden. De philosophische blijven los naast de theologische staan, en zelfs onder de laatste zijn geloof en hoop bestaanbaar zonder de liefde.

Eene dergelijke vereeniging van theologische en philosophische deugden is ook bij Zwingli aan te wijzen. Evenals de Stoa, legt ook Zwingli allen nadruk op de gezindheid. Zij bepaalt de zedelijke waarde eener handeling. »Nobis in rebus gestis non solum quid, sed qua causa factum sit, spectandum est. Non nudum opus considerandum est in se quod quisque facit, animus potius spectandus est qui facit opus bonum aut malum¹⁾. In

¹⁾ V, 213. VI, 1. 657. cf. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*. III, 1. pag. 226.

zijne beschrijving der deugd stemt Zwingli soms woordelijk met de Stoa, vooral Seneca, overeen. Zij heeft haar waarde in zichzelf, en moet alleen om haarzelve begeerd worden. Niets is met haar te vergelijken. Zij is de eenige weg tot waren roem; »vera gloria virtutis solidae umbra est et virtutem sequitur". Niets is met haar te vergelijken. Niet geboorte, maar de deugd maakt den waren adel uit. Aan adellijke geboorte hecht Zwingli zeer weinig. »Quod ad carnis nativitatem attinet, nemo alium praecellit, nisi ingenio et virtute praepolleat". In den adel zag hij de oorzaak »omnium fere excidiorum quaecunque usu venerunt populis atque urbibus ¹⁾). Voor titels koesterde hij zeer geringe achting; zelf weigerde hij ooit zijn doctoralen graad te voeren ²⁾). »Quid iuvat vanis titulis gloriari. Vera ingenuitas ex virtute nascitur et factis egregiis." De deugd eischt ons geheel; niemand bezit ze of kan volmaakt in haar zijn, tenzij hij volkomen aan haar zich wijde en opoffere. Alles, geld, goed, vriendschap, het leven zelfs moet eerder prijsgegeven worden dan zij. »Animam perdere virtutis gratia, hoc demum vincere est". Zij is een schat, die in waarde heel de wereld te boven gaat en hem, die ze bezit, verrijkt en altijd bijblijft. Want niets is meer des menschen eigendom, dan de deugd. Roem en schatten en zingenot na te jagen is dwaasheid. »Virtutem solidam et veram pro scopo sibi praefigere, hoc demum aeternum est". De deugd ziet uit de hoogte op de wereld neer

¹⁾ V, 41. VI, 1. 288. 658. In een brief aan Blaurer VIII, 507 voegt hij er echter bij: »verum in hoc non sum ut extinctam nobilitatem cupiam sed emendatam, atque quod ad rem christianam pertinet in ordinem conductam."

²⁾ II, 1. 471.

en veracht haar; wie op God vertrouwt is boven alles verheven en heeft Hem alleen boven zich. Zij bestaat daarin, dat de mensch het ware en goede nastreeft, en alwat schandelijk is en slecht, ontvlucht. Zij is »vera pietas" en bevat alwat schoon en goed is in zich. Zij is daarom eene gave des H. Geestes. »Solida virtus est, quam Spiritus Sanctus menti indit et suggerit." Dan alleen is zij de ware, elke andere is slechts schijn. Volkomen haar te bereiken, is hier op aarde onmogelijk. »Virtus in se perfectissima quidem est, at in exhibendo (ut est omnium creaturarum vanitas et imperfectio) homines plurimum fallunt et peccant." Op zichzelfe aanbevelenswaardig, wordt ze het voor ons toch dan eerst waarlijk, wanneer wij ze zien in het leven, in den mensch die haar beoefent. Haar recht te kennen en te onderscheiden, is slechts het voorrecht van de weinigen, die door Gods Geest zijn verlicht.

Zelfs van eene indeeling der deugden vinden wij bij Zwingli eenige sporen. Althans worden de vier deugden: »veritas, prudentia, justitia en sapientia" niet slechts meermalen samen genoemd, maar ook bepaald als »primae virtutum" aangewezen. Bovenal legt Zwingli, die van alle leugen en huichelarij een diepen afkeer had, nadruk op de waarheid. Hij vat ze op niet slechts als een systeem van waarheden, maar ook als eene deugd, eene gezindheid des harten, en verbindt beide beteekenissen nauw met elkander. Zij is bron, fundament, moeder en voedster aller andere deugden. Zij is voor het menschelijk gemoed, wat de zon is voor de aarde. Zij beveelt zich

¹⁾ V, 41. VI, 1. 250. 288. 297. 304. 354. 378. 542. 584. 586. 609. 613. 625. 647. VIII, 529. cf. Zeller, *Die Philos. der Griechen*, III, 1. 217.

zelve aan, en heeft geene verdediging noodig; aan het licht gebracht, verdrijft ze de leugen en de huichelarij vanzelf. Zij is vol majesteit en heerlijkheid ook voor de boozen, zoodat dezen alwat zij kwaads doen, nog ver-richten »*praetextu veritatis*." Haar openlijk bestrijden durft niemand. »*Nemo dicit: haec est veritas, hanc nolo, sed tribuit veritati nomen mendacii; in aliena persona contra illam pugnant*." Zij is onverwinnelijk, machtiger en beter dan vele wonderen, en Zwingli bewees in zijne prediking en hervorming, dat hij op haar macht een onbepaald vertrouwen had. Door haar gelijkt de mensch het meest op God. Want God is de waarheid, »*simplex veritas, non hypocrita aut injustus, ut aliud dicat ac simulet, aliud corde gerat, non est duplici animo*." De zucht naar waarheid is allen menschen ingeschapen. Haar kennen, is God kennen. Indien zij er is, is er ook elke andere deugd: »*Restituta veritate, restituetur et justitia, pax denique et omnis virtus pulcherrime et felicissime reflorebit*"¹⁾. Alle deugden, blijken daarin waar te zijn, dat zij toenemen en grooter worden en met standvastigheid en volharding worden betracht. »*Es ist kein Tugend ein Tugend, wenn sy nit mit standhafte usgemachet wird*"²⁾. Hoe deze deugden nu onder elkander en met de christelijke deugd, met de liefde, in verband verstaan, wordt door Zwingli niet aangetoond. Mogelijk zijn ze alleen daar, waar de waarheid is. En op de eenheid aller deugden wijst Zwingli, als hij zegt, dat die deugden alleen de

¹⁾ V, 680. VI, 1. 231. 292. 294. 540. 639. 648. 664. 665. De waarheid kennen en erkennen en nochtans bestrijden, daarin bestaat de zonde tegen den H. Geest. VI, 1. 648. Vroeger had Zwingli eene andere meening, I, 409.

²⁾ II, 1. 227. cf. VI. 1. 270. 380. 536. 625.

ware zijn, welke gewerkt worden door den H. Geest en vruchten zijn des geloofs. »Quaecunque virtus ex fide nascuntur et fiunt, verae et solidae sunt''¹⁾).

Om volledige beschrijving van het christelijk leven, zooals het in den enkele zich vertoont, was het Zwingli niet te doen. Het was hem genoeg, telkens op dit eene terug te komen: het christelijk leven moet zijn een deugdzaam en heilig leven. Door de waarheid, welke hij vond in de Schrift, de zeden te verbeteren, en christelijke deugden te planten, daartoe was hij als Hervormer opgetreden. Dat doel verloor hij nimmer uit het oog, al zijn streven was op de praktijk, op het leven zelf gericht. Dogmatische kwesties hebben voor Zwingli betrekkelijk weinig waarde. Niet dan gedrongen ging hij den strijd met Luther aan. Want hij meende, gelijk hij hem schreef, dat in plaats van te twisten over zulke dingen, waarin toch de zaligheid niet gelegen was, veel-
eer tegen de zonden gestreden moest worden, en alle krachten ingespannen, om de koninklijke deugd en den christelijken eenvoud weer in hun eere te herstellen²⁾. Niet Lutheraan of Zwingliaan, maar Christen te wezen is de hoofdzaak³⁾. En een Christen te zijn bestaat niet

¹⁾ VI, 1, 591.

²⁾ III, 503. cf. VI, 1. 373. Quid opus est contentiosis istis quaestionibus, quid et quantum possit baptismus? sitne corpus et sanguis in pane et vino? Quin potius curamus ut iustitiae simus defensores, ut beneficiamus proximis, ut feramus infracto pectore crucem post Christum, ut caritate ardeamus.

³⁾ I, 276. Nullus quaerat a proximo, Lutheranusne sit, sed hoc quid de Christi doctrina sentiat, quam oblectet verbum dei, christianus an sit, id est, an assidue bonum operetur erga deum et proximum. Hic enim christianus dicitur, qui indefesso studio bonum operatur erga deum et proximum.

daarin, dat men prachtig over dogma's spreken kan, maar dat men altijd met God moeilijke en groote daden doet. Zwingli wordt niet moede, dit telkens te herhalen; al zijne geschriften leggen van die practische richting getuigenis af. Het Christendom is geen leer, maar leven. Een rein en heilig leven, dit en niets anders is het, wat God met al zijne voorschriften van ons verlangt. Christen te zijn is »nit schwatzen von Christo, sunder wandeln wie er gewandelt hat." Schoon moge het zijn, vroom te spreken, schooner nog is het, vroom te leven. Zonder doen en handelen, is al dat spreken slechts hui-chelarij en hoogmoed ¹⁾. Zoo zeer heeft deze practische richting bij Zwingli de overhand, dat hij dikwerf geheel het christelijk leven als »innocentia" en »innocentiae studium" beschrijft, en zelfs in eene reeds vroeger geciteerde plaats er toe komen kan, om te zeggen: een vroom Heiden is een Christen, ook al kent hij Christus niet. Daarom dacht hij ook zoo gunstig over de zaligheid van sommige Heidenen. »Non fuit vir bonus", schreef hij aan Frans I, »non erit mens sancta, non fidelis anima, ab ipso mundi exordio usque ad ejus consummationem, quem non sis in coelo cum deo visurus" ²⁾.

Niet, dat daarom Zwingli den godsdienst in de zedelijkheid zou laten opgaan, maar wel worden beide zoo nauw verbonden, dat ze te scheiden onmogelijk, en ze te onderscheiden moeilijk is. Want dat was de bedoeling van Zwingli, dat de godsdienst eerst in het leven zijn volle wezen ontplooit. Het is vooral van zijne ethische zijde, dat de godsdienst door Zwingli beschouwd wordt.

¹⁾ III, 237. 240. 285. 503. 571. 622. II, 1. 269. 383. II, 2. 339. IV, 158.

²⁾ IV, 65.

Scholastische redeneeringen en logische onderscheidingen hadden voor hem geene waarde. In elk dogme was het het ethische, dat hij zocht op te sporen en dat hem boeide. Wat dat niet bevatte, werd door hem wel niet geloochend, maar had toch zijne rechte beteekenis voor hem verloren. Zijne praktische natuur kon geene bevrediging vinden, in wat alleen voor het verstand en niet ook voor het hart en het leven vruchten afwierp.

HOOFDSTUK IX.

HET CHRISTELIJK EN HET BURGERLIJK LEVEN.

Met hoeveel kracht Zwingli ook op persoonlijk christelijk leven aandrong, daarmede tevreden stelde hij zich niet. Zijn blik reikte verder. De godsdienst is voor hem niet iets innerlijks slechts, weggelegd in het binnenste heiligdom des gemoeds, maar een beginsel, dat ook naar buiten zich openbaart en vormend inwerkt op het geheele menschelijke leven. Veel meer dan Luther, zag Zwingli de beteekenis in van het sociale leven in zijn ganschen omvang. Misschien heeft geen der hervormers het beter dan Zwingli verstaan, dat het Christendom een zuurdeeg is, dat heel de maatschappij doordringt, een zout der aarde, eene macht, die niet rust voor dat zij de wereld beheerscht. Christus — sprak hij meermalen uit — is gekomen, om de wereld te verlossen niet alleen, maar om ze ook te vernieuwen en te heiligen. Zijne hervorming is van dit beginsel de toepassing. Zij droeg een patriotisch zoowel als een kerkelijk karakter. Beider belangen, van kerk en vaderland, waren hem één. In het Evangelie zag Zwingli de bevrediging van het beangstigde geweten, maar evenzeer ook de rust van den Staat en van de maatschappij. De hervorming moet van binnen, van den mensch uit beginnen, maar dan ligt ook de gansche wereld voor haar ter bearbeiding open. »Nobis mutatis et renovatis, mundum mutari et renovari necesse est." En Zwingli stelde bij zijne Reformatie zich ten doel, zoowel om door

de prediking der waarheid de burgerlijke gerechtigheid te herstellen, als zielen te winnen voor Christus ¹⁾).

Toch wacht ons eenige teleurstelling, wanneer wij meenen dat Zwingli datgene, wat hij practisch zoo uitnemend verstond en in beoefening bracht, nu ook theoretisch zuiver aangeven en uiteenzetten zal. Duidelijk treedt dit aan het licht, als hij het karakter van het christelijk leven in onderscheiding van dat van het burgerlijk leven, of gelijk Zwingli zelf het noemt, de goddelijke en de menschelijke gerechtigheid bespreekt ²⁾).

De christelijke volmaaktheid bestaat in de volkomene vervulling der »divina justitia," en wijl deze niet een willekeurig gebod, maar de uitdrukking is van Gods wezen en natuur, in gelijkvormigheid aan God. »Tales nos esse vult, qualis ipse est." Dat is voor den Christen het zedelijk ideaal. De inhoud dier goddelijke gerechtigheid kan alleen gekend worden uit Gods Woord. In de tien geboden hoofdzakelijk vervat, is zij, gelijk wij vroeger reeds zagen, door Christus in woord en daad volkomen verklaard en duidelijk gemaakt. Haar hoofdinhoud luidt: God lief te hebben boven al en den naaste als onszelfen, hetgeen in het wezen der zaak met den inhoud der »lex naturae" overeenstemt en daarvan slechts de nadere beschrijving is. Zwingli spreekt daarmee de eenheid uit der ware godsdienst en zedelijkheid, welke onder alle volken, over de geheele aarde, dezelfde is; alwat daar buiten valt,

¹⁾ Cf. *Hundeshausen, Stud. und krit.* 1862 pag. 638. *H. Lang, Religiöse Charaktere*, I, pag. 120; pag. 101—183 is eene verhandeling over Zwingli.

²⁾ Bron voor dit hoofdstuk is vooral Zwingli's geschrift: *De divina humanaque justitia*, I, 437—480 en zijne commentaren op de Bergrede bij Mattheus en Lukas.

HOOFDSTUK IX.

HET CHRISTELIJK EN HET BURGERLIJK LEVEN.

Met hoeveel kracht Zwingli ook op persoonlijk christelijk leven aandrong, daarmede tevreden stelde hij zich niet. Zijn blik reikte verder. De godsdienst is voor hem niet iets innerlijks slechts, weggelegd in het binnenste heiligdom des gemoeds, maar een beginsel, dat ook naar buiten zich openbaart en vormend inwerkt op het geheele menschelijke leven. Veel meer dan Luther, zag Zwingli de beteekenis in van het sociale leven in zijn ganschen omvang. Misschien heeft geen der hervormers het beter dan Zwingli verstaan, dat het Christendom een zuurdeeg is, dat heel de maatschappij doordringt, een zout der aarde, eene macht, die niet rust voor dat zij de wereld beheerscht. Christus — sprak hij meermalen uit — is gekomen, om de wereld te verlossen niet alleen, maar om ze ook te vernieuwen en te heiligen. Zijne hervorming is van dit beginsel de toepassing. Zij droeg een patriotisch zoowel als een kerkelijk karakter. Beider belangen, van kerk en vaderland, waren hem één. In het Evangelie zag Zwingli de bevrediging van het beangstigde geweten, maar evenzeer ook de rust van den Staat en van de maatschappij. De hervorming moet van binnen, van den mensch uit beginnen, maar dan ligt ook de gansche wereld voor haar ter bearbeiding open. »Nobis mutatis et renovatis, mundum mutari et renovari necesse est." En Zwingli stelde bij zijne Reformatie zich ten doel, zoowel om door

de prediking der waarheid de burgerlijke gerechtigheid te herstellen, als zielen te winnen voor Christus ¹⁾).

Toch wacht ons eenige teleurstelling, wanneer wij meenen dat Zwingli datgene, wat hij practisch zoo uitnemend verstond en in beoefening bracht, nu ook theoretisch zuiver aangeven en uiteenzetten zal. Duidelijk treedt dit aan het licht, als hij het karakter van het christelijk leven in onderscheiding van dat van het burgerlijk leven, of gelijk Zwingli zelf het noemt, de goddelijke en de menschelijke gerechtigheid bespreekt ²⁾).

De christelijke volmaaktheid bestaat in de volkomene vervulling der »divina justitia," en wijl deze niet een willekeurig gebod, maar de uitdrukking is van Gods wezen en natuur, in gelijkvormigheid aan God. »Tales nos esse vult, qualis ipse est." Dat is voor den Christen het zedelijk ideaal. De inhoud dier goddelijke gerechtigheid kan alleen gekend worden uit Gods Woord. In de tien geboden hoofdzakelijk vervat, is zij, gelijk wij vroeger reeds zagen, door Christus in woord en daad volkomen verklaard en duidelijk gemaakt. Haar hoofdinhoud luidt: God lief te hebben boven al en den naaste als onszelfen, hetgeen in het wezen der zaak met den inhoud der »lex naturae" overeenstemt en daarvan slechts de nadere beschrijving is. Zwingli spreekt daarmee de eenheid uit der ware godsdienst en zedelijkheid, welke onder alle volken, over de geheele aarde, dezelfde is; alwat daar buiten valt,

¹⁾ Cf. *Hundeshagen, Stud. und krit.* 1862 pag. 638. *H. Lang, Religiöse Charaktere*, I, pag. 120; pag. 101—183 is eene verhandeling over Zwingli.

²⁾ Bron voor dit hoofdstuk is vooral Zwingli's geschrift: *De divina humanae justitia*, I, 437—480 en zijne commentaren op de Bergrede bij Mattheus en Lukas.

toestand tegen dat zedelijk ideaal prijs te geven, en zijne practische natuur komt wel daarin het meest uit, dat hij in weerwil van zijn beginsel, het streven der Anabaptisten met kracht en heftigheid bekampt. Wat aan den eisch der »divina justitia" getoetst, ongeoorloofd of althans onvolkomen bleek, trachtte hij volgens de »humana justitia" te handhaven. Want hij begreep zeer goed, dat deze absolute geboden der goddelijke gerechtigheid in het openbaar, maatschappelijk leven en onder menschen niet als verbindende wetten konden worden ingevoerd en toegepast. Deze »divina justitia" toch kan niemand bereiken. Haar voorschriften volbrengen is onmogelijk. De christelijke volmaaktheid is een hier op aarde onbereikbaar ideaal; elk mensch, ook de vroomste en heiligste, blijft met verkeerde neigingen en hartstochten behept ¹⁾. Bovendien zijn er vele goddelooze menschen, die zoo weinig aan die goddelijke gerechtigheid en haar bevelen zich storen, dat zij zelfs in hun uitwendig gedrag er geen gehoor aan geven, en niet alleen God niet vreezen, maar ook den naaste het zijne ontrooven en hem dooden. Zoo zou de burgerlijke samenleving dreigen ontbonden en vernietigd te worden, en het recht van den sterkste gaan heerschen. Dit voorziende, heeft God nog andere wetten

¹⁾ Merkwaardig is, wat Zwingli aangaande zichzelven meedeelt: als hij kwam aan de bede: vergeef ons onze schulden enz., moest hij altijd »terga vertere et retrocedere," en denken: »si tu non carior esses deo quam tibi sit hostis tuus, recte laetari non posses. — — — Post multam tum accusationem tum excusationem conscientiae meae miserae cum pudore cogebar discedere victus et captivus in solam misericordiam dei me conjiciens et hisce verbis veniam deprecans: Domine, non ausim hanc apponere conditionem ut non secus mihi remittas quam ego proximo." I, 319.

gegeven, die alleen de uiterlijke daden des menschen regelen, en de handhaving daarvan aan de overheid opgedragen. Deze »humana justitia" nu, zoo genoemd, »non quae ab homine sit inventa aut dictata sed ea qua se deus ad humanam infirmitatem attemperat," maakt het burgerlijk en maatschappelijk leven mogelijk en tot plicht. Want even goed als de goddelijke, rust ook deze menschelijke gerechtigheid op goddelijke instellingen en wetten, en moet dus evenzeer als gene door ons opgevolgd worden. Ja, meermalen spreekt Zwingli het uit, dat het Evangelie van Christus de burgerlijke samenleving niet ontbindt, maar haar bevestigt en haar ordeningen handhaaft. De »divina justitia" zelve dwingt ons, om de wetten der »humana justitia" te gehoorzamen, en doet ons haar juist met ijver en nauwgezetheid betrachten. Vandaar, dat er van de prediking der goddelijke gerechtigheid, ook al maakt zij de armoede en de onvolkomenheid der menschelijke gerechtigheid openbaar, voor de burgerlijke instellingen en rechten niets te vreezen, maar alleen zegen te verwachten is ¹⁾.

Zoo houdt dan ook Zwingli het recht der burgerlijke samenleving en hare ordeningen en instellingen tegenover de Wederdoopers staande, en toont aan, dat het betalen van rente, pacht en tienden plicht is. Ja, hoewel

¹⁾ Om dat aan te toonen, schreef Zwingli juist zijn boek *De divina humanaque justitia*. In de voorrede zegt hij: »videbis in hoc opusculo, Evangelium J. C. cum magistratus auctoritate et potentia nequaquam pugnare, neque tumultus et seditionum turbas propter temporaria et externas opes parere; quin potius magistratus imperium stabilire, eundem certis et infallibilibus regulis dirigere plebemque cum illo vere conciliare, si quidem christiane et pie secundum leges a Christo domino praescriptas manus suum administraverit." I, 439.

erkennend, dat de eigendom door de zonde in de wereld gekomen is, en met den eisch der »divina justitia" in strijd is, toch wil hij niet, dat hij daarom afgeschaft wordt. Voor zichzelf zou Zwingli het met blij gemoed kunnen dragen, dat alles gemeen was ¹⁾. Maar God laat het toe, dat wij alles tot privaat eigendom maken, »ea tamen ratione ut debitores ipsius constituamur, simulque injungit ut opes has terrenas et caducas ex verbi sui prae-scripto et legibus usurpemus" ²⁾. Behalve de zuiver geestelijke geboden, gaf God immers nog »nidrere gsatz: du sollt nit stelen, du sollt bezalen, die bist du ouch schuldig ze halten. Hie sichst du ouch, dass uns gott die zem-mengeschütten gemeinschaft nit gebüt; denn wo dem also, könnte nieman stelen, denn es wäre alles gemein; wo gemein ist, da ist das gemein eins jeden. Darum hat ouch gott fürsehen, dass keiner eim andren sins neme, und hat gesprochen: du sollt nit stelen. So folgt ouch, dass 's eigentum ist, obglych dasselb mit gott nit ist, denn wir sind allein schaffner. Wer erkennt aber um eigentum? Der richter, Hierum, alldiewyl der richter etwas für eigentum erkennt, sollt du es dafür halten" ³⁾. Evenzoo weerspreekt Zwingli zijne vroegere meening, als hij zegt, dat Jezus' gebod aan den rijken jongeling, om al zijne goederen den armen te geven, geen rechtstreeks gebod is, maar eene »probatio, hyperbolica locutio." Iemand, zegt hij elders, kan een goed Christen wezen, ook al is hij rijk. »Omnia abjicere non est opus virtutis aut perfectionis." Het voorbeeld van Nicodemus leert ons, »opes et potentiam cum fide jungi posse et magnum decus

¹⁾ III, 296.

²⁾ I, 473.

³⁾ II. 1. 390.

addere credentibus. Nihil impediunt opes, si oculus simplex et animus fidelis fuerit." En in een brief aan Berchtold en Franciscus te Bern schreef hij: de Wederdoopers verwarren de gemeenschap van goederen met de ondersteuning der armen. Deze laatste is plicht en mag niet nagelaten worden, maar »communitatem non possumus nec debemus exigere" ¹⁾.

Kennelijk was het dus Zwingli's streven tegenover de Wederdoopers het burgerlijk leven met zijne instellingen te handhaven. Maar het zedelijk recht daarvan aan te toonen en een zedelijken grondslag daarvoor te winnen, gelukt hem slechts onvolkomen. De »humana justitia" toch, welke bij Zwingli de menschelijke maatschappij en haar ordeningen en verhoudingen in stand houden en rechtvaardigen moet, is wel door God ingesteld, maar is, wyl zij alleen op het uiterlijke ziet, arm, gebrekkig en zwak, en heeft waarde alleen in het oog des menschen, die niet kan oordeelen over het hart, en met het uitwendige zich tevreden moet stellen. Ook wie aan haar volkomen voldoet, is nog volstrekt niet rechtvaardig in de oogen van God. Tusschen de goddelijke en de menschelijke gerechtigheid is even groot verschil, als tusschen God en den mensch. Van de »humana justitia" geldt, wat Ezechiël van de ceremoniën zegt: het zijn geboden die niet goed zijn en rechten, waarbij men niet leven kan. Zij is eene straf eer dan eene weldaad ²⁾.

Door de goddelijke en de menschelijke gerechtigheid zoo scherp te scheiden en tegenover elkander te stellen, wordt het Zwingli onmogelijk, deze laatste als zedelijk goed in het licht te stellen. Wel zegt hij meermalen, dat de »divina justitia" de »humana" niet opheft maar

¹⁾ VI, 1. 521. 654. VI, 2. 50. VIII, 56.

²⁾ I, 449—456.

bevestigt, doch deze gedachte vast te houden en uit te werken gelukt hem niet. Altijd dringt het zich weer aan hem op, dat het volbrengen van gene, deze overbodig maakt. Indien wij, zoo zegt hij herhaaldelijk, de twee groote geboden der wet volbrachten, waren alle andere wetten overbodig. De »humana justitia" blijft het karakter dragen van een noodzakelijk kwaad, dus altijd toch van een kwaad. Haar bestaansrecht is voor Zwingli niet zoozeer gelegen in haar goddelijke instelling en bedoeling, als wel in haar noodzakelijkheid voor de instandhouding der maatschappij, in het gevaar, dat het sociale leven anders onmogelijk worden zou; zij is een kwaad, noodig om iets nog ergers te verhoeden¹⁾. Wetende, dat wij de volmaaktheid toch niet kunnen bereiken, en niet zonder affecten kunnen zijn, heeft God met de instelling dezer menschelijke wetten, zich naar onze zwakheden geaccommodeerd. »Deus se nostris infirmitatibus nonnihil accommodat. Leges humanae justitiae ad nostram imbecillitatem moderatae sunt"²⁾.

De werkelijkheid was daarom het eenige standpunt, van waaruit Zwingli de Wederdoopers met goed gevolg bestrijden kon. De noodzakelijkheid der »humana justitia" voor de menschelijke samenleving wordt door hem dan ook ten sterkste bepleit; daarop beroept hij zich tegenover hunne idealistische eischen. »Toto coelo errant Catapultistae, qui in tanta consceleratione, quae hodie tantum non regnat, abolitas volunt omnes leges, abolitum volunt magistratum; si veterem possent restituere innocentiam, legibus quidem nihil opus esset; antequam vero illam restituunt, sinant nobis leges integras." Tegelijk laat

¹⁾ Cf. Zeller, *das theol. System Zwingli's*, pag. 185.

²⁾ VI, 1. 587. 588.

Zwingli niet na, hen krachtig te doen gevoelen, hoe weinig hun eigen onzedelijk leven aan het ideaal, dat zij zich stellen, beantwoordt. Zoo er geene wetten en geen magistraat waren, zouden zij juist om hunnentwil moeten ingesteld worden ¹⁾).

Hoezeer Zwingli nu echter ook van de onbereikbaarheid der christelijke volmaaktheid en van de noodwendigheid der »humana justitia" overtuigd was, hij kon zich toch niet onttrekken aan de vraag, of dan toch niet naar het hoogste ideaal, de volbrenging der »divina justitia" moest gestreefd worden. Zwingli kan daarop natuurlijk slechts een bevestigend antwoord geven, want met deze alleen kunnen wij voor God bestaan. Maar daar elke stap in deze richting eene toenadering tot de Wederdoopers is, haast hij zich er bij te voegen: »Interim tamen nostrae infirmitatis conscius Christus nonnihil concedit nostrae infirmitati, admonens ut si non omnino ad summum praestare quae *perfectissima* sunt possimus nec omnibus affectibus esse liberi, modum tamen quendam servemus, nec immodestius erumpamus — — Quasi diceret, scio infirmitatem vestram, scio vos non posse omnino esse sine affectu, scio quam sit impetuosus irae impetus, at operam date ne se notis quibusdam prodat foris. Quodsi fit, iam curate ne in factum, hoc est in laesionem erumpat" ²⁾). Zoo

¹⁾ VI, 1. 586. 588. III, 297. *Elenchus contra Catabaptistas* III, 357 vlg.

²⁾ Comm. in Matth. 5 : 22. In summa: tria docet Christus. Primum quod est perfectissimum ut sine affectu simus irae. Hoc vero quum impossibile esse novit, sese nostrae imbecillitati attemperans praecepta alia ponit, quae cohibeant affectuum impetum effrenum ne impudentius erumpat. Si ab ira vobis omnino temperare non potestis, quod tamen maxime urgeo, hoc tamen curate ne signa irae et rancoris, ne contu-

wordt de strenge eisch van het zedelijk ideaal in theorie volgehouden, maar in de practijk verzwakt. De »divina justitia" blijft zuiver ideaal. Bij Luk. 6 : 29 wordt door Zwingli opgemerkt: »hic virtutem veram describit Christus in se ipsa scilicet et propria specie, non in subjecto existentem sed nudam. Quemadmodum de Platone dicitur quod rempublicam finxerit aut laudarit, sed quae hactenus nondum sit visa existere." De Roomschen, die deze uitspraak van Jezus voor een »consilium" houden, bestrijdt hij. Daarentegen dwalen de Wederdoopers volgens Zwingli hierin, »quod omnes sine exceptione damnant, quotquot haec non ad unguem et perfectissime exprimant et praestent." De goddelijke gerechtigheid kan niet verwerkelijkt worden. Onze taak is, haar »quam proxime accedere." »Modum servare" is het doel, waarnaar in dit leven gestreefd moet worden. »Sit justus justitia humana, si non potest divina. Quodsi non possumus omnia cavere peccata, caveamus tamen a pessimis" ¹⁾.

Terwijl Zwingli dus de dualistische moraal der R. Kath. Kerk verwerpt, dreigt voor hem van eene andere zijde toch weer het gevaar, de onderscheiding van eene hoogere

meliosa verba effundatis. Quodsi affectus irae vos et huc impulit, manum tamen cohibete ne ferociat et saeviat. Mallem ego vos omnino puros esse et sine omni affectu et hoc lege mea requiro, tales discipulos volo et amo. Verumtamen non abjiciam vos etiamsi primis assultibus cesseritis, modo ne quid petulantius et impudentius, modo ne frena affectibus nimium laxetis. Modus servandus in omni re. VI, 1. 225.

¹⁾ V, 188. VI, 1. 548. 560. VI, 2. 61. cf. VI, 1. 237: Tametsi hoc (zijne goederen den armen te geven) perfectissimum et absolutissimum (deze superlativi zijn verdacht) esset, non tamen omnibus competeret. Modum ergo quendam in his temporariis rebus praescribit Christus ne quid nimis, ut qui perfectissima assequi non possunt, saltem media quadam via incedant.

en lagere moraal toe te laten. Niet ongelijk aan de Stoïsche wijsgeeren. Ook zij, het zedelijk ideaal in eene onverzoenbare tegenstelling met de werkelijkheid plaatsend, zagen zich genoodzaakt, te onderscheiden tusschen de »media officia," die voor alle menschen, en de »recta, perfecta" die alleen voor den wijze golden. Alleen ontkende Zwingli, evenals Cicero, dat er zulk een wijze of vrome hier op aarde gevonden werd. Dezelfde tegenstelling, welke wij in Zwingli's anthropologie opmerkten en die vooral bij den geloovige in den strijd tusschen vleesch en geest uitkomt, treffen wij ook hier aan. Gelijk de geest staat tegenover het vleesch, zoo vormen ook ideaal en werkelijkheid een scherp contrast. Zoolang Zwingli de verwezenlijking van het zedelijk ideaal niet in, maar buiten en tegenover het burgerlijk leven zich dacht, kon hij voor dit laatste moeilijk iets beters dan het twijfelachtig recht van een noodzakelijk kwaad vindiceeren. Toch zagen wij ook betere elementen bij Zwingli. De gedachte, dat het christelijk leven bestemd is om heel het burgerlijke en sociale leven te doordringen, is niet alleen door hem ook uitgesproken, maar tot grondslag van alle zijne hervormingen gelegd. De practische richting van Zwingli behoedde hem voor de dwaling der Wederdoopers, hoewel het hem niet helder voor den geest stond, waarin die dwaling gelegen was, en hij dus theoretisch ook niet volkomen voor haar zich wachten kon. Bij Zwingli komt het duidelijker uit dan bij de andere Hervormers, maar ook van dezen geldt, gelijk Zeller opmerkt ¹⁾, dat zij de zedelijke waarde van zulke burgerlijke en maatschappelijke verhoudingen, wier rechtmatigheid zij voor het eerst weeruitspraken, theoretisch niet altijd zuiver wisten aan te toonen.

¹⁾ *Das theol. System Zwingli's*, pag. 189.

HOOFDSTUK X.

HET CHRISTELIJK LEVEN IN DE MAATSCHAPPIJ.

Uit het voorgaande hoofdstuk is ons gebleken, dat het christelijk leven, hoewel grootelijks onderscheiden van het burgerlijk leven, toch naar Zwingli's gevoelens bestemd is om dit laatste niet op te heffen, maar te bevestigen en te hervormen. In dit hoofdstuk hebben wij na te gaan, hoe het christelijk leven inwerkt, en welke vernieuwende kracht het doet uitgaan op de verschillende kringen en betrekkingen, waarin het maatschappelijk leven zich openbaart.

Daardoor bovenal heeft de Reformatie den bloei van het zedelijk leven bevorderd, dat zij den grondslag en type aller andere maatschappelijke verhoudingen, het *Huisgezin* en wat daarvan de basis uitmaakt, het *Huwelijk* weer in zijn eere hersteld en gewijd heeft. De onzedelijke instelling van het coelibaat werd ook door Zwingli met kracht en ernst bestreden. Reeds in 1522 bepleitte hij de noodzakelijkheid van de afschaffing dier instelling in zijne *Supplicatio* aan den Bisschop van Constanz en in zijne *Amica Paraenesis* aan den Bondsstaat ¹⁾. Gedrongen door de schrikkelijke onzedelijkheid, waartoe het coelibaat aanleiding gaf, door de heiligheid van het geestelijk ambt, door de ernstige begeerte naar een rein en zedelijk leven, verzocht hij vrijlating van het huwelijk, ook voor de geestelijken. Bovendien toont hij aan, dat het coelibaat eene inzetten is van menschen,

¹⁾ III, 17. I, 39. In datzelfde jaar trad Zwingli in het huwelijk, maar hield dit tot 1524 geheim.

in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk niet bestond en een beletsel is voor de verbreiding van het Evangelie. Het is eene bron van allerlei onzedelijkheid, wijl het den mensch onmogelijk is de kuischheid te bewaren, tenzij het hem van God gegeven zij, en hem dus doet uitzien, om op ongeoorloofde wijze te genieten, wat naar de wet hem niet wordt toegestaan ¹⁾. En dat niet alleen, het coelibaat heeft een ganschen nasleep van jammerlijke gevolgen; want de kinderen, uit eene ongeoorloofde gemeenschap geboren, worden veracht; hunne opvoeding wordt verwaarloosd; den toegang tot maatschappelijke betrekkingen zien zij zich dikwerf gesloten en daardoor tot een onzedelijk leven zich gedoemd. Dit alles is bewijs genoeg, »hujus pestis auctorem non alium esse nisi satanam, qui honesto quodam pudicitiae praetextu, quo magis nocere posset, hanc nobis commendare voluit'' ²⁾.

Door dezen strijd tegen de heillooze instelling van het coelibaat en tegen de algemeen heerschende onzedelijkheid verklaart het zich zeer natuurlijk, dat de beschouwing van het huwelijk als »remedium salutare omnibus qui uruntur," zooals Zwingli het noemt, bij alle Hervormers op den voorgrond staat. Geen hunner gelukte het, en ook Zwingli niet, om de zedelijke zijde en de hoogere natuur van het huwelijk volkomen tot haar recht te laten komen. Gelukkig acht Zwingli elk, die de gave der onthouding bezit, »cui divinitus datum est, ut ab uxore possit abstinere." Maar zoo iemand is »albo

¹⁾ Openhartig zegt Zwingli van zichzelf: »Nos satis infeliceiter hactenus experti hoe donum (castitatis) esse negatum, diu nobiscum deliberavimus quonam pacto tam inauspicato coepta castitati mederemur". III, 20. cf. VII, 54—57.

²⁾ I, 54.

corvo rarior." In het algemeen geldt als regel, dat op elk, die deze gave mist, de verplichting rust om in het huwelijk te treden. Beter is het, gelijk Paulus zegt, te trouwen dan te branden. »Dum duae res incidunt difficiles, una autem altera difficilior est, satius est, minus difficilem amplecti" ¹⁾. Mag naar goddelijk noch menschelijk recht, aan niemand de verplichting worden opgelegd tot volkomen onthouding, toch moet niet vergeten worden, »quod, tametsi castimonia libere erret, ipse tamen coitus minime debet vagari ac promiscuus esse sed lege fideque constringi et ad frugalitatem compelli, haud secus ac reliquus victus, qui ut liber est ita, ni parsimonia temperetur, furor fit et confusio, ne in porcos degeneremus." Daarin is dan ook volgens Zwingli de monogamie gegrond, want hij laat er op volgen: »quod rerum omnium opificem iam inde ab exordio creationis voluisse videmus, quum Adam adjutricem foeminam unam tantum, non sylvam aut vulgus foeminarum ex costa finxit, quam et paulo post tali foedere iunxit ut patrem citius et matrem vir relinquat quam uxorem, duo enim coituos esse in carnem unam" ²⁾. Eenig bewijs, dat de monogamie in het wezen des huwelijks gegrond en daardoor geboden is, vinden wij bij Zwingli niet. Overal gaat hij echter van

¹⁾ I, 54. III, 22. 277. VI, 1. 516: Carnis ustionem et pruritum semper sentire et vivere absque remedio res est longe difficilima. Amplectendum igitur quod minus incommodum est, utcumque et suam molestiam habeat, nempe uxor ducenda quantumvis sit morosa.

²⁾ III, 21 cf. VI, 1. 343: Deus, qui cuncta creavit, in usum ea hominum creavit, non ut in his voluptuarentur, aut iis abuterentur sed ad necessitatem. Feminam itaque in adiutorium homini dedit, non ad luxum, ut hac una, uxore scilicet, contentus, alias ne appetat quidem.

de onderstelling uit, dat deze alleen geoorloofd is. Onder het Oude Verbond hadden velen wel meer dan ééne vrouw, maar dat heft voor ons het gebod der monogamie niet op. »*Paucorum privilegia legem communem nequaquam infringunt.*” Tot hunne verontschuldiging geldt, dat zij, ten minste Abraham, niet uit wellust of affecten dit gebod overtraden. Bovendien, »*aliud iam tempus alios mores postulat.*” En — wat Zwingli bij eenige moeilijkheid terstond bij de hand heeft — »*omnia in figura illis contingebant*” ¹⁾).

Toch ontbreekt de hoogere beschouwing van het huwelijk ook bij Zwingli niet. Ernstig komt hij op tegen de onzedelijkheid en de »*connubia spiritualia*” der Wederdoopers ²⁾). Dat men zelfs ouders er voor verlaten mag, toont reeds, hoe groote waarde het huwelijk heeft in de oogen van God. Het is eerbaar en heilig naar het oordeel Gods en der menschen, en hoewel geen sacrament toch »*sanctissima res, quae sacramenti nomenclatura non sanctior fit aut clarior sed obscurior et confusior,*” beeld van Christus en Zijne gemeente, »*foedus vitae fortunaeque omnium conjunctio et communis alea*” ³⁾).

Daardoor is tegelijk de wederzijdsche verhouding van man en vrouw bepaald. Zij zijn verplicht alles voor elkander te doen en te dragen. Het huwelijk is een leven van wederkeerige toewijding. De man moet zijne vrouw liefhebben, beschermen, zich voor haar opofferen, gelijk Christus voor Zijne gemeente. De vrouw moet den man onderworpen zijn, matig en kuisch wezen en het huis wel bewaren. »*Quibus fiat, ut conjuges deo sint*

¹⁾ V, 63. 109. 132. VI, 2. 153.

²⁾ III, 382 vlg.

³⁾ I, 52. 466. III, 231. 275.

quam simillimi" ¹⁾). In stee van schadelijk of ten minste hinderlijk, is het huwelijk veeleer bevorderlijk aan den dienst van God en aan het bereiken van 's menschen bestemming. Zelfs het zinnelijke in het huwelijk trekt niet van God af. »Ustio a deo abstrahit, non actus conjugalís, si cum castitate et modestia fiat." Want ook in het huwelijk moet kuischheid heerschen en aan de affecten maat worden gesteld. Nooit mogen wij zoo aan het vergankelijke en aardsche ons hechten, dat onze ziel van God wordt afgetrokken. Overigens moet aan ieder overgelaten worden, die levenswijze te kiezen, »quo totus et indivulsus deo possit haerere. Si potes plus Christo vacare in virginitate, virginitatem amplectere. Si te propius et vicinius Christo adhaerere putas in conjugio, duc uxorem" ²⁾).

Al wordt op den »consensus" het huwelijk gesloten, toch is niet deze, maar de trouw, »fides eaque vera et integra" het wezenlijke in het huwelijk. Daarop moet voornamelijk worden gelet. In de keuze eener vrouw mag men niet overhaast en onberaden te werk gaan. »Consideranda sunt multa, spectandi sunt mores, educatio, pudicitia, castimonia. Qui voluptatis tantum gratia uxores ducunt, aut ut carnis libidini satisfaciant, aut qui formam tantum attendunt, inhonesti sunt amatores, parumque a meretricio amore absunt et talia matrimonia parum feliciter coeunt, multaque non immerito habent incommoda quia haec tantum spectarunt quae caduca et instabilia sunt" ³⁾).

Eene meer verhevene beschouwing van het huwelijk

¹⁾ III. 231. VI. 1. 344. ²⁾ VI. 2. 157, 233.

³⁾ V. 109. VI. 1. 344. cf. IV, 154, waar hij aan zijn stiefzoon den raad geeft: »amare dum incipit adolescens, animi sui tirocinium exhibere debet; ac dum alii viribus et armis

dan als »remedium vitandae scortationis" is er dus ook bij Zwingli aan te wijzen, maar heerschende wordt zij niet. Behalve uit de polemische bedoelingen en de tijdsomstandigheden, is dit bij Zwingli nog uit iets anders te verklaren. De Stoïsche leer van de affecten had te grooten invloed op hem geoefend, dan dat hij de huwelijksliefde op haar rechte waarde kon schatten. Zwingli geeft wel toe, dat er sommige affecten zijn, die door het geloof bestuurd volstrekt niet verkeerd zijn, zooals de liefde der ouders tot hunne kinderen, enz. Maar daar is toch altijd in die affecten iets buitensporigs en harts-tochtelijks, dat eene eenigszins vrije verhouding des Christens tegenover hen niet toelaat en teruggedrongen en in de maat gehouden moet worden. Beven de liefde staat voor Zwingli dan ook de *vriendschap*. »Amor ex affectibus, amicitia ex virtute nascitur. Amor aliquando flagrat sed ad tempus tantum, amicitia constans et perpetuo. Si quem tibi eligis amicum, opus est ut prius et mores et vitam ejus sic explorata habeas, ut possis cum eo fortunas omnes et consilia tua communicare. Omnis amicitia amor est, sed non omnis amor amicitia. Exempli gratia; coitur conjugium inter adolescentem et puellam aliquando, amor est; mox defervescente amore odium intercedit. Cur hoc? neuter alterius mores sapienter observavit sed affectu quodam juvenili in amorem mutuum rapti sunt. Amor saepe caecus est, per tumultum lacertos suos explorant, hic noster omne robur huc vertet, ut se ab amoris insania tueatur, cumque amandum prorsus esse viderit, caveat ne depereat, sed talem eligat ad amorem, cuius se ferre mores in perpetuo matrimonio posse confidat, eique congressum suum usque ad connubium tam illibate custodiat, ut praeter hanc ex omni mulierum virginumque corona nullam noverit."

amicitia sapientia nititur." Alleen in ware vriendschap is duurzame vrede mogelijk ¹⁾. En al wordt nu deze vriendschap door Zwingli tot eene christelijke deugd gewijd, toch blijft haar verheffing boven de liefde »ein antiker Zug" in zijne ethiek, dien hij niet aan de Christelijke, maar aan de Stoïsche leer had ontleend.

Even koud als over de liefde, is Zwingli's oordeel over de *vrouw*. Haar meer verleidelijk karakter staat reeds in verband met de wijze, waarop zij uit eene rib van Adam geschapen werd. »Quid enim non audebit femina spe fallendi maritum atque latendi, posteaquam nata videt eum tam alium dormisse, ut convelli latus non sentiret costamque eximi?" Behalve dat zij listiger is dan de man, is zij ook »von natur blöd und begirig nüwer und hübscher dingen, zierden, kleidren und kleintoten." Ondanks haar scherpzinnigheid en vlugheid van begrip ²⁾, wijsheid (sapientia) mag haar toch niet toegeschreven worden. Zij zijn gevoelig, spoedig tot medelijden bewogen en veel meer dan de mannen tot allerlei zonden geneigd. Gierigheid is haar meer eigen en draagt bij haar ook een gevaarlijker karakter. Voor genot en weelde meenen zij geschapen te zijn. Alleen de vreeze Gods kan haar van die gebreken genezen. Maar deze brengt bij haar weer het gevaar mede, dat zij in bijgeloof vervallen. Daarom moeten zij onderwezen worden en den man onderworpen zijn. Zelfs de deugd is bij de vrou-

¹⁾ VI, 1. 603: Deus principium et fundamentum est verae et perpetuae amicitiae. VII, 282: An non arctius cohaerebunt qui in Christo connexi, quam quos carnis affectus conjunxit.

²⁾ En zelfs deze heeft nog weinig waarde: »astutia seu acumen mulierum spicarum aristis simile est, quae aciem quidem habent sed admodum imbecillem; pungunt non perforant." VI, 1. 308.

wen te zwak, om aan de affecten weerstand te bieden en haar van de zonde terug te houden. De overheersching van het gevoel in de vrouw bracht Zwingli, die helderheid en bezonnenheid voor alles eischte en in alle affecten iets onbehoorlijks zag, tot zulk een ongunstig oordeel. Gelukkig voegt hij er bij: »de mulieribus in genere locuti sumus; reperiuntur enim inter eas honestae quaedam piaae et fortes, magnanimae, sapientes, ut videmus in Sara, regina Sabaeorum et Abigail." Maar dan is het juist het heldhaftige en het verstandelijke in haar, dat hem een gunstiger oordeel vellen doet. Zelfs wordt de verhouding van den geest en het vleesch door Zwingli vergeleken bij die van man en vrouw ¹⁾).

Wat de *graden van bloedverwantschap* betreft, die het huwelijk verhinderen kunnen, daarin is Levit. XVIII voor Zwingli ten richtsnoer. Maar hoewel hij toestemt, dat de Mozaïsche wet het huwelijk met ooms of broeders vrouw verbiedt (patet ut lex huc tendat, ut mortuo fratre aut patruo non liceat ejus uxorem attingere,) toch meent hij, »per caritatem nepoti patru defuncti uxorem non esse adimendam," en laat voorts aan elk over, dit zijn gevoel en te nemen of te verwerpen. Het peter- en meterschap mag den echt noch verhinderen noch ontbinden, wijl de Schrift daarvan niets gebiedt; echter moet het geven van ergernis vermeden worden ²⁾).

Hoezeer Zwingli op zedelijke hervorming van het huiselijk leven en op bewaring van het heilig karakter des huwelijks bedacht was, kan blijken uit de bepalingen, die hij dienaangaande zelf maakte en in Zurich invoerde.

¹⁾ III, 630. II, 2. 296. VI, 1. 308. 591. cf. *Spörri, Zwingli-studien*, pag. 105.

²⁾ I, 175. III. 619. II, 2. 345. 357.

Volgens die bepalingen moest elk huwelijk voor het in 1525 ingestelde »Chor- und Ehegericht" worden voltrokken in bijzijn »zweyer frommer eersamer unterworffner mannen." Toestemming der ouders of voogden is vereischte, tenzij hij die huwen wil den leeftijd van 19 jaren bereikt hebbe. Tot het huwelijk dwingen is ongeoorloofd. Het mag aangegaan worden, als de jongeling 16, en het meisje 14 jaar oud is. Wie een meisje onteert, moet haar ten huwelijk nemen, of zoo zijne ouders zich hier tegen verklaren, haar eene vergoeding geven naar de bepaling der Overheid. Elk huwelijk moet na voltrekking voor het »Ehegericht," kerkelijk ingezegend worden. Zwingli's »Liturgisches" bevat ook »ein segen über die, so sich eelich verpflichtet." Echtbreuk werd door de Overheid streng gestraft ¹⁾).

Daarentegen werden de redenen, welke Zwingli voor *Echtscheiding* voldoende acht, door hem verder dan in eenige andere kerkordening uitgebreid. Hij gaat uit van het beginsel, dat Jezus in het verbod, zijne vrouw te verlaten anders dan om hoererij, niet de eenige, maar bij wijze van voorbeeld, slechts eene van de vele »causae divortii" noemt. Jezus veroordeelt wel de roekelooze echtscheiding der Joden, maar niet alle echtscheiding, en bepaalt in de hoererij »terminum, infra quem nemo uxorem repudiare debet." Maar andere oorzaken, die met die zonde gelijk staan of haar te boven gaan, zooals »proditiones, veneficia, parricidia" sluit hij daarbij niet uit ²⁾). De door Zwingli opgestelde Zurichsche »Chorge-richtsordnung," noemt dan ook onder de oorzaken van

¹⁾ II, 2. 229. 358. VI, 1. 517. cf. *Mörkofer, Ulrich Zwingli*, I, pag. 260. II, pag. 43—45. 287.

²⁾ VI, 1. 228. 345. VII, 316.

echtscheiding niet alleen echtbreuk, impotentia, maar ook levensgevaarlijke daden of handelingen van een der echtgenooten, en zelfs geheel onschuldige dingen, ziekte b.v. die tijdens het huwelijk een hunner overkomen, terwijl deze dan nog slechts bij wijze van voorbeelden genoemd worden en het aan de Overheid overgelaten wordt, deze verder uit te breiden ¹⁾). Voorts is ook, wyl een geloovige geen ongeloovige mag huwen, scheiding, wanneer zulk een huwelijk bestaat, niet verplicht, maar geoorloofd ²⁾).

Weinig spreekt Zwingli verder over het huisgezin en de onderlinge verhouding van ouders en kinderen, des te meer over het *onderwijs* en de *opvoeding* der kinderen. De verwaarloozing daarvan acht hij een zeer ernstig gebrek van zijn tijd. Velen leggen er zich op toe, zegt hij, om roem te verwerven en hun geslacht tot aanzien te brengen, maar onze kinderen »*imaginem dei et nostram veram ac vivam*," verwaarloozen en verachten wij. In dien toestand werd door Zwingli groote verandering gebracht, en in de regeling van het onderwijs komt zijn organiseerend talent niet het minst voor den dag. Niet alleen het onderwijs der kinderen, maar ook van het volk, en vooral het hooger onderwijs werd door hem met zorg behartigd ³⁾). Grondbeginsel van Zwingli was, dat het onderwijs tevens

¹⁾ Item grösser sachen denn ebruch, als so eines das leben verwurkte, nit sicher vor einandren wärind, wütende, unsinnige, mit hury trätzen, oder ob einer das ander unerloubt verliesse, lang us wäre, ussätzig und derglychen, darin nieman von unglyche der sachen kein gwüss gsatz machen kann; mögend die richter erfaren und handlen wiesy gott und gestalten der sachen werdend underwysen. II, 2. 359.

²⁾ VI, 1. 345. 517. VI. 2. 155.

³⁾ Tichler, H. Zwingli, I. pag. 323 vlg. Christoffel, Huldreich Zwingli, pag. 9. 96. 97. 150.

opvoeding moet wezen. »Non satis est si doceant pueros scribendi artem aut legendi, sed oportet insuper et moribus eos instituere bonis et totam vitae rationem ordinare." Daaraan is alles gelegen. Want het menschelijke gemoed is gelijk aan een tuin, die, niet goed bearbeid, allerlei onkruid voortbrengt. Vooral van de ouders wier plicht het is hunne kinderen wel op te voeden, hangt veel af. »Vineta et tenera quaeque quae flagella et brachia habent temere quaeque occurrentia apprehendunt seque illis accommodant et aptant ut vitis palo. Arbor aut palus puerorum genuinus parens est." De kinderdoop wordt door Zwingli verdedigd ook daarmede, »dass es ouch besondere gute stück sind, die us dem kindertouf folgend. Das erst ist, das wir alle in einer christlichen leer erzogen werdind. Das ander ist, dass die kinder genötiget werdend christenlich von jugend uf ze leben und die elteren sy christenlich ze erziehen" ¹⁾).

Vooraf komt hier in aanmerking het keurig boekje, dat Zwingli aan zijn stiefzoon, Gerold Meyer, schreef en de vraag beantwoordt: »quo pacto adolescentes formandi sint" ²⁾. Het behandelt in drie hoofdstukken de wijze, waarop het gemoed des jongelings onderricht moet worden in die dingen welke op God, op hemzelven en op anderen betrekking hebben. Meer dan eenig ander, is dit geschrift geschikt, om ons Zwingli's karakter en zijne verhouding tot de wereld te doen kennen. Christelijke en humanistische levensbeschouwing vormen hier een schoon harmonisch geheel. Allereerst moet de geest des

¹⁾ I, 260. VI. 1. 216. 326. 334. 347. 558. 672. V, 166. II, 1. 300.

²⁾ IV, 149—158. Over de aanleiding tot dit geschrift zie: *Mörikofer*, I, pag. 204.

jongelings op God gericht worden, en tot ware vroomheid worden opgevoed. Dit is onmisbare voorwaarde. Maar dan versmaadt Zwingli niets, wat tot ontwikkeling dienen kan. Het woord van God zij echter bij alles ten richtsnoer; en om dat beter te verstaan en ook om zichzelf moeten de talen beoefend worden, want deze zijn eene gave Gods. Door recht verstand der Schrift, zal men ook altijd beter Christus leeren kennen, die het voorbeeld is, waarnaar de jongeling in heel zijn leven en gedrag, in spreken, zwijgen, zelfbeheersching enz. zich vormen moet. Voor onmatigheid in het gebruik van wijn, van spijs en kleeding moet hij zich wachten, bezadigd zijn in zijne liefde, niet jagen naar geld of roem, maar kennis vergaderen, de wetenschap, ook de mathesis en de muziek beoefenen. Zelfs oefening in de wapenen is niet af te keuren, als het geschiedt met het doel, om het vaderland te beschermen. Voorts moet heel ons leven een leven zijn voor anderen, een treuren met de treurenden en een blijde zijn met de blijden. Eene bruiloft en andere feesten bij te wonen is goed op zijn tijd, maar men zorgte altijd, van zulke gezelschappen iets goeds weg te dragen. Spelen, die leerzaam zijn, zooals schaakspel en allerlei lichaamsoefeningen zijn, ook ter ontspanning, zeer nuttig. Dobbel- en kaartspel echter zijn ongeoorloofd. Zwemmen heeft minder nut, hoewel het wel eens aangenaam is, »*piscem fieri*” en het soms goed te pas komt, zooals het voorbeeld van Cloelia leert. Bovenal moet al ons spreken en ons geheele gedrag het karakter der waarheid dragen. «*Quid multa? huc omne studium accelerandum est, ut Christum adolescens quam purissime hauriat, quo hausto, ipse sibi regula erit.*” Mocht Zwingli elders den indruk geven, dat het christelijk leven in

eene meer of minder vijandige houding staat tegenover het burgerlijke en maatschappelijke leven, en valt het ook niet te ontkennen, dat zoowel Calvijn als Zwingli veel meer op beperking en dooding, dan op wijding en heiliging van het natuurlijke den nadruk leggen, het laatste ontbreekt toch bij geen van beiden en Zwingli's geschrift aan Gerold Meyer leert dit te zijnen aanzien zeer duidelijk. Vrij staat de Christen tegenover de wereld. Positief werkt hij op haar in en eigent zich toe alwat waar is en goed en schoon. De tegenstelling van den geest en het vleesch is hier verzoend, de christelijke vrijheid hersteld. Ondanks de onmiskkenbaar groote verwantschap met de Stoa, in den grond heeft hij haar moraal overwonnen. Van de voorname minachting, waarmede de Stoïsche wijze op alles neerziet, is bij Zwingli geen spoor te vinden. Liet hij zich soms verleiden tot uitdrukkingen, die van eene verachting van al het uiterlijke schijnen te getuigen, toch schreef hij ook: »Christianus homo non debet esse tam durus tamque severus, ut Stoice omnia et rigide ad vivum resacet sed aliquando divino spiritu quem hausit consulat malis, is autem spiritus benignus est, commodus, mansuetus." En elders: »pessimi sunt, qui omnem humanum sensum exuerunt, crudeliores et ferociiores feris facti, qui cives, rempublicam, patriam, liberos denique pro pecunia vendunt ac produnt, nihil quam humanum sanguinem sitientes" ¹⁾. En een blik op zijn persoon en leven kan leeren, hoe oneindig ver zijn zedelijk ideaal van de apathie van den Stoïschen wijze verwijderd was. In weerwil dat hij soms zegt, dat de ziel eerst volkomen vrij wordt wanneer zij van het lichaam is ontslagen, toch

¹⁾ V, 126. 192.

erkent hij de roeping volledig, die de mensch ook voor dit aardsche leven heeft. Ja, veel minder nog dan van de beide andere Hervormers is zijn oog op het »Jenseits» gericht. De taak voor dit leven hem opgelegd, houdt hem zóó zeer bezig, dat zijn geest zich slechts zelden in de gedachte over het toekomstige vermeien kan. Er is hem veel meer aan gelegen, dit leven reeds te wijden aan God, gelijk alles dan eerst goed is en aan zijne bestemming beantwoordt, wanneer het in den dienst van God wordt besteed.

Ook in de wijze, waarop Zwingli over de *Wetenschap* spreekt, komt dit duidelijk uit. Deze wordt door hem op grooten prijs gesteld, zij is eene gave Gods, heeft groote waarde en wordt eerst door misbruik schadelijk. Opdat zij beantwoorde aan het doel, waartoe zij gegeven is, moet zij in dienst staan van de ware wijsheid, welke bestaat in God te kennen en lief te hebben. Wanneer zij van deze wijsheid niet vergezeld is, is ze schadelijk. Geleerdheid is niet genoeg, indien zij niet met geloof gepaard gaat. »Non enim est venenum aliud praesentius quam eruditio sine pietate.” Wie haar misbruiken tot verwerping van eer en roem, handelen evenals iemand, die »pro hera et legitima uxore ancillam accipit et cum ea adulteratur.” Zij mag overal gezocht worden, in de geschiedenis, in de wijsbegeerte, in de wetten, enz. Zwingli verzet zich tegen zulke Critici, »quibus ipsa mundities immunda est, quique arbitrantur, flagitium summum esse, si gentilem poetam legas.” Het is bekend, hoe hij zelf evenzeer de studie der Klassieken als die der Schrift behartigde, en haar aan elk aanbeval, zoo om daardoor de Schrift beter te leeren verstaan, als ook om uit de woorden en daden der ouden voordeel te trekken »ad bene honesteque vivendum.”

Maar Zwingli wil niets weten — en zijn eigen voorbeeld bewijst dit — van eene geleerdheid, die alleen in veelweterij bestaat. Ook de wetenschap heeft bij hem een practisch doel; zij is er om het leven en voor het leven. »Haec est vera eruditio, quum homo ex divinis et humanis litteris quærit ac investigat honesta necessaria, utilia quaeque quae in se derivet et deinde utatur in aliosque transfundat ut et illos eruditos faciat”¹⁾.

Ten aanzien van de verhouding, die Zwingli aannam tegenover de *Christelijke Kunst*, rust op hem eene zware beschuldiging. Het verwijderen der beelden uit de kerken, het afschaffen van gezang en orgel wordt door velen aan gebrek aan kunstzin toegeschreven of geweten aan een overdreven rigorisme, dat donker afsteekt bij de bezadigdheid en de kunstwaardeering van Luther en zelfs in strengheid den ijver van Calvijn overtreft. Maar Zwingli zelf was een hartstochtelijk minnaar van de muziek, bespeelde niet minder dan zeven instrumenten en moest er zich veel spot en laster om getroosten. Hij oordeelde daarenboven, dat er géen mensch is, wien het gevoel voor haar ten eenenmale ontbreekt. »Mirum est, nullius disciplinae rationem tam profunde omnium animis immersam atque innatam esse atque hujus (musices). Nulli enim tam stupidi sunt qui ea non capiantur etiamsi artem prorsus ignorent.”

Maar als van alles, wilde Zwingli ook van de muziek en van de kunst in het algemeen, dat zij aan de phantasie en aan het gevoel geene heerschappij zou verleen en ten koste van de klaarheid en bezonnenheid des verstands. Ook de muziek is den menschen gegeven »ad moderandum

¹⁾, IV, 162. VI, 1. 281. 305. 376. 556. VII, 305.

et demulcendum feros affectus, non ad magis ac magis extimulandum concitatos" ¹⁾).

Vóór alle dingen eischte Zwingli waarheid, ook in de kunst. De latijnsche mis- en koorzangen schafte hij af ook daarom, dat men niet verstaat wat men zingt en mond en hart dus niet in overeenstemming kunnen zijn. Zuiver æsthetisch waardeeren, iets alleen om den vorm prijzen, dat kon Zwingli niet. Indien het schoone niet de openbaring was van het ware en goede, kon hij het ook niet schoon vinden. Hij legde altijd te veel nadruk op het innerlijke, het wezen, om aan het uiterlijke, den vorm, iets te hechten, tenzij het daarmee in volkomen overeenstemming was. Hoewel zelf minnaar van muziek en zang, bij het inrichten der godsdienstoefeningen liet hij zijn individueelen smaak niet heerschen, maar schafte alles af, opdat de macht van het zinnelijke het geestelijke niet terugdringen, en de mensch niet aan het uiterlijke zou blijven hangen ²⁾).

Ditzelfde leidde hem bij het verwijderen der beelden. Niet dat hij ze op zichzelf afkeurde. Integendeel, »imagines, quae non prostant ad cultum aut ubi cultus futuri nullum est periculum, tam abest ut damnem, ut et pictoriam et statuariam Dei dona esse agnoscam" ³⁾).

¹⁾ V, 604. II, 1. 2. II, 2. 441. cf. *Mörkofer, U. Zwingli*. II, pag. 91—95.

²⁾ I, 383—385, vix centesimus eorum qui quotidie canunt psalmos intelligit. Lingua et mens in oratione breviter consonant, brevius vox et mens in canendo. cf. *Spörri, Zwingli-studien*, pag. 111. Ebrard, *Dogma vom h. Abendmahl*, II, pag. 58.

³⁾ IV, 15. cf. *Antwort an Valentin Compar*, II, 1. 1—62. aldaar zegt hij, pag. 20, van zichzelf, »dass mich die bilder wenig verletzen mögend, dass ich sy übel sehen mag (wegens

Maar dit doet hem op verwijdering der beelden aandringen, wijl altijd het gevaar van vereering dreigt en het beeld, in stee van tot God op te voeren, ons van Hem aftrekt, en maakt dat wij aan het schepsel blijven hangen. En elke vereering van het schepsel, zelfs van Christus naar Zijne menschelijke natuur, is afgoderij. Het zinnelijke is door de zonde, wier karakter de huichelarij is, niet meer het adaequate orgaan van het geestelijke; het vleesch is zelfzuchtig en trekt ons nederwaarts. Daarom moet al dat zinnelijke zoo veel mogelijk verwijderd worden; alle »Vermittelungen" tusschen Gods Geest en den geest des menschen zijn hindernissen. Ook al was Zwingli voor zichzelf niet tegen de kunst, zijne beschouwing van het verband tusschen het innerlijke en het uiterlijke, het vleesch en den geest, bracht toch mede, dat hij ze niet op die waarde schatte als Luther en althans aan een opnemen en dienstbaar maken van de kunst aan den cultus niet denken kon. De cultus moest zoo eenvoudig mogelijk zijn, dacht Zwingli, maar hij was mild genoeg, om aan andere gemeenten haar gevoelens te laten. »Der mitlaufenden ceremonien halb, schrijft hij in de voorrede van zijne liturgie van het Avondmaal, möchtind wir villycht etlichen ze vil, etlichen ze lützel gethon haben geachtet werdend. In disem aber habe ein iedliche kilch ir meinung; dann wir desshalb mit nieman zanken wölend. Dann was schaden und abfürungen von gott us vile der ceremonien bishar erwachsen sygind, wüssend alle glöubigen one zwyfel wol. — — — Indem wir aber andrer kilchen mee ceremonien (als villycht inen füglich und zu andacht fürderlich), als da sind gesang kortsichtigkeit), ouch das ich für andre menschen lust hab in schönem gmäld und stehnden bilden."

und anders, gar nit verworfen haben wellend, dann wir hoffend alle wächter an allen orten sygind dem herren ze buwen und vil volks ze gewünnen allweg geflissen" ¹⁾).

Den engeren kring van het huisgezin en van het intellectueele leven verlatend, hebben wij vervolgens na te gaan, hoe Zwingli de beginselen zijner ethiek toepast op den *Staat* en de *Kerk*.

Met de beide andere Hervormers gaat Zwingli uit van de stelling, dat de overheid er alleen is om de zonde. Indien wij naar den eisch der twee groote geboden God liefhadden boven al en den naaste als onszelven, dan ware zij onnoodig. Zoolang wij echter die geboden niet allen volbrengen, mag zij niet afgeschaft worden. »Tunc tandem abolendus magistratus, quum flagitia sic erunt abolita ut nemo peccet neque lingua neque facto. Hoc autem in alio mundo eveniet, huic enim negatum est tanta innocentia frui" ²⁾. Dat neemt niet weg, dat de overheid bestaat bij goddelijk recht. Want juist wijl wij de »divina justitia" niet kunnen volbrengen, heeft God eene lagere soort wetten gegeven, en de overheid aange-steld om haar te handhaven en haar overtreding te straffen, »ne humana conversatio et mutuis ille communisque omnium nostrum convictus in latrocinium quoddam degeneret et mutuis caedibus dehonestetur" ³⁾. Tegenover de Roomsche geestelijken, die beweerden dat met hunne

¹⁾ II, 2. 233.

²⁾ I, 361. 381. III, 296. 302. cf. VI, 1. 331: quandoquidem homo ex animo et corpore constat, corpus magistratui subjectum est, spiritus divino spiritu regitur. Nam donec non sumus spirituales, parere debemus magistratui donec spiritus plene in nobis obtineat et regnet.

³⁾ I, 452.

macht ook die der overheid viel, en tegenover de Wederdoopers wordt dit »droit divin" door Zwingli streng gehandhaafd. Alle overheid is van God. Wie haar weerstaat, weerstaat Zijne ordening. Ook de kwade overheid, zooals Pharao, bestaat bij goddelijk recht en wordt ons dan gegeven tot straf voor onze zonden¹⁾. Het is onverschillig, welke regeeringsvorm in een land bestaat, alle overheid, monarchale of republikeinsche, heeft hare aanstelling van God. De eene vorm is echter boven den anderen te verkiezen. Zwingli zelf, op eene groote mate van burgerlijke vrijheid gesteld, spreekt onverholen zijn afkeer uit van de monarchie. Het scheen hem al te gevaarlijk voor de vrijheid, dat alle macht bij één persoon berust, die door vleierij bedorven, licht dwalen en in een tiran ontaarden kan, en bovendien, zoo het eene erfelijke monarchie is, nog door een zoon of bloedverwant kan opgevolgd worden, wien alle geschiktheid tot regeeren ontbreekt. Evenals Calvijn, kiest dan ook Zwingli zeer beslist voor de republiek, en wel zulk eene, waar de edelsten regeeren, voor de aristocratie. Daar toch is minder strijd tusschen het algemeen belang en dat der overheid, bestaat meer kans op billijkheid en gerechtigheid en minder gevaar, dat de overheid haar macht misbruikt²⁾.

Als goddelijke instelling, heeft de overheid op gehoorzaamheid aanspraak; en deze moet haar betoond worden, niet om de straf, maar om des gewetens wille. Die gehoorzaamheid houdt echter op, wanneer de magistraat iets beveelt, wat met Gods gebod strijdt. Dan moet Gode meer

¹⁾ III, 305. I, 363.

²⁾ V, 483—489.

gehoorzaam worden dan den menschen. Maar zelfs als de overheid vervolgt en ter dood brengt, is tegenstand ongeoorloofd en moet dat om Gods wil gedragen worden. Voor Christus te sterven, blijft nimmer zonder vrucht; geen Nero zelfs kan het Evangelie uitroeien ¹⁾).

In weerwil van deze uitspraak, is Zwingli er echter ver van af, alleen lijdelijk verzet te leeren. Door geen der Hervormers is het recht tot opstand en tot afzetting van de overheid zoo luide gepredikt als door Zwingli. Ook Calvijn sprak dat recht uit, en kende het toe aan wie er in een Staat, zoo veel als de Ephoren te Sparta, regeerden als »populares magistratus ad moderandum regum libidinem constituti" ²⁾). Zwingli kent het recht toe aan het volk. Wel drukt hij zich soms voorzichtiger uit, en zegt hij, dat eene kwade overheid gedragen moet worden »donec divina gratia nos liberare dignetur" en later in zijn commentaar: in zulk een geval moet God worden geboden, »ut nobis tandem Mosen aliquem alleget, qui a servitute in veram libertatem adserat" ³⁾). Maar tot deze afwachtende houding bepaalt hij zich niet. Als vorsten hunne roeping vergeten, in plaats van het algemeen belang hun eigen belang zoeken, voor oorlogen en verkwispende levenswijze belasting op belasting heffen, en hun volk berooven en dooden, dan mag het volk bedenken, dat zij wel aangesteld zijn om de boozen te straffen, maar niet om de goeden te onderdrukken, en mag het niet gedwongen worden, altijd maar aan hun eischen te voldoen. En als zij nog verder gaan en in strijd handelen met de voorschriften van Christus, dan moeten zij in

¹⁾ I, 369. 464.

²⁾ *Instit.* IV, 20 : 31.

³⁾ I, 470. III, 305.

Godes naam worden afgezet, opdat niet heel het volk, als Israel om Manasse, om hunnentwil gestraft worde. Dan lijdelijk te blijven, zou zijn, hunne misdaden goedkeuren en bewijs leveren, dat het volk even bedorven en diep gezonken was als zijn vorsten. Niet slechts ter wille der vrijheid, om van den onderdrukker verlost te worden, maar vooral om Gods ongenoegen en straffen zich niet op den hals te halen, daarom is volgens Zwingli verzet tegen een misdadigen vorst geoorloofd, ja zelfs roeping en plicht. Elk vorst, hoe machtig ook, is dienaar, een instrument in de hand van God, en »instrumenta propter usum sunt non propter se et nisi usui serviant nihil sunt." Een slecht vorst is een dienaar Gods ja, maar zooals ook Satan een dienaar Gods is, die altijd verleidt en ten verderve voert. Tegen zulk een is verzet plicht en afzetting geoorloofd ¹⁾. Toch wil Zwingli niet, dat dit door elk privaat persoon of met geweld geschiede, maar »cum modestia et timore Dei," door de stemmen van hen, door wie zulk een vorst verkozen is. En indien het een erfelijk vorst is, dan mag hij afgezet worden bij stemming van het geheele volk of van de meerderheid. »Deo fit auspice." Indien zij dat niet willen, »ferant iugum tyranni et cum eo denique pereant" ²⁾.

De *plichten*, welke de overheid te vervullen heeft, zijn tweeërlei: de goeden te beschermen en de kwaden te straffen. Daartoe moet zij weten, wat goed en kwaad is, en deze kennis kan zij alleen verkrijgen uit de goddelijke

¹⁾ I, 379. III, 301. 307. VI, 1. 332. 567. 604. VIII, 493. In Jezus woord: indien uw oog u ergert enz. verklaart Zwingli *oog* door rex, princeps, episcopus etc. VI, 1. 228. 336. 513.

²⁾ I, 381. VI, 1. 332.

wetten, wier korte inhoud is de »lex naturae.” Het is bepaald Zwingli's bedoeling, dat alle wetten, ook die van den Staat, in deze wet der natuur gegrond en daaraan conform moeten zijn ¹⁾; zoo weinig is hem het onderscheid der »Rechts- und Sittengesetze” duidelijk. Hij geraakt daardoor terstond in moeilijkheden. Want deze »lex naturae” is nooit te bereiken, noch voor den enkele noch voor den Staat; en daar de overheid bovendien alleen over het uiterlijke, de daad oordeelen kan, zoo kunnen haar wetten uitteraard nooit met die goddelijke wet overeenstemmen. Er blijft dus niets anders over, dan te zorgen, dat de overheid »humanam justitiam administret et servet quantum fieri potest, ut quam proxime ad divinam legem eam omnesque leges suas dirigat” ²⁾. Gods wil en wet is ook voor den Staat de hoogste norma. Het Evangelie is bij Zwingli niet alleen voor den enkele bestemd, maar is ook het wetboek der overheid. Maar daar de wet Gods alleen door den geloovige goed gekend en uitgelegd kan worden, zoo is het voor de overheid, indien zij goede wetten wil geven, noodig dat zij zelve geloovig en vroom zij, en God vreest ³⁾. Dit is voor de overheid zulk een vereischte, dat zij anders geene goede overheid zijn kan. »Adime magistratui timorem Dei, tyrannum reddidisti; insere tyranno timorem Dei, iam suapte sponte liberius ac fidelius faciet quod lex jubet quam ullus terror efficere potuisset” ⁴⁾. Zwingli bestrijdt daarom ook de

¹⁾ I. 370. 373.

²⁾ I, 374. VI, 1. 517 jura gentium aut civilia tum bona et honesta sunt, quum ad jus naturae quam proxime accedunt.

³⁾ I, 373.

⁴⁾ III, 297. VIII, 179: tolle a magistratu religionem, tyrannus est, non magistratus.

Wederdoopers, volgens wie de Christen geen overheidsambt mag bekleeden, en stelt tegen hunne bewering de roeping des Christens ook op dit gebied. »Non debent Christiani detrectare imperium sed operam dare ut sit quam piissimum et aequissimum sub quo degimus"¹⁾. Hij handhaaft tegenover hen het recht der overheid en door hunne consequenties soms van het minder juiste zijner eigen beginselen overtuigd, komt hij dikwerf op vaster bodem te staan. Als de Anabaptisten uit Jezus' woord: Mijn rijk is niet van deze wereld, concludeerden: dus past den Christen geen overheidsambt, leidt Zwingli daaruit af: »ergo Christus de ordine reipublicae et magistratus qui a patre olim institutus est, nihil immutat." En al de wetten en rechten, die God over de overheid vroeger gegeven heeft blijven door Christus gehandhaafd. De goddelijke wetten zelve dwingen ons, aan de »humana justitia," al is die gebrekkig, te gehoorzamen. Christus zelf beval, den Keizer te geven wat des Keizers is, en weigerde in eene rechtszaak uitspraak te doen. Hij kwam niet, »ut regnum in hoc mundo sibi compararet, sed ut qui dominus omnium erat, sese omnibus subiceret"²⁾. De magistraat heeft van het Evangelie niets te vreezen. Integendeel, »magistratus publicus firmatur verbo et facto Christi." Daar is geen rustiger, gelukkiger en langduriger regeering, dan die luistert naar het Evangelie en alles regelt naar de voorschriften van Christus. Daaruit volgt, dat de magistraat niet beter zijn eigen belang en tevens dat van het volk behartigen kan, dan door de zuivere kennis van God onder het volk te verspreiden en Zijn Woord vrij te laten pre-

¹⁾ III, 305. V. 263.

²⁾ I, 361. 364. III, 402. VI, 1, 563. VIII, 55.

diken. Want het is niet genoeg goede wetten te hebben; er moeten bovenal goede burgers zijn, die ze volbrengen ¹⁾. En dan eerst zal de overheid goed zijn, wanneer het eene Christelijke overheid is, en dan eerst haar roeping verstaan en haar plichten vervullen, wanneer zij in alles luistert naar Gods Woord.

Wat nu de plichten der overheid tegenover de goeden betreft — deze bestaan alle daarin, dat zij hen beschermen moet. Tegenover hen heeft de overheid eene zuiver negatieve houding aan te nemen. Voor de goeden op zich zelve is zij onnoodig, zij is er alleen om de kwaden. De Staat verliest naar die mate zijne rechtstreeksche heerschappij, als de zonde afneemt en minder wordt. Voor den geloovige toch is niet slechts de zedelijke, maar ook de burgerlijke wet afgeschaft. Hij gehoorzaamt voortaan vanzelf, of om geene ergernis te geven. »Qui in omnibus indivulsa deo haerent, et spiritui ejus obtemperant, magistratu nullo egent, attamen parent ne offendant, cujus rei exemplum in Christo hic propositum est qui fuit spiritualissimus” ²⁾. Omdat echter en voor zooverre zij hier op aarde niet volmaakt worden, is de Staat ook rechtstreeks voor hen noodig. Maar toch bovenal is het de roeping der overheid, hen te beschermen. Dat is haar gewichtige taak, en zij heeft wel te zorgen, dat zij die ter harte neme en den goeden niet tot vreeze zij, opdat zij niet afzetting zich waardig make. De magistraat verliest voor de geloovigen het karakter van magistraat; hij is voor hen geen gebieder meer, als een broeder heeft hij zich jegens hen te gedragen, en niet zoo zeer daarop zich toe

¹⁾ I, 360. 373. 374. 439. 465. III, 297.

²⁾ VI, 1. 332.

te leggen, »ut in sceleratos animadvertat, quam ut bonos a vi et injuria servet ac vindicet, ne in impietatem aut scelus ruant, magis anxius pro animabus subditorum quam pro eorum rebus" ¹⁾).

De plichten der overheid tegenover de kwaden bestaan in het bedwingen en straffen hunner misdaden. Allen te sparen, ware even onbillijk als niemand te sparen. De overheid heeft het »jus gladii," maar mag daarvan nooit gebruik maken uit toorn of affecten, want dan wordt zij moordenares. Streng toepassing wordt door Zwingli niet verlangd. Hij beschouwt de straf meer als noodzakelijk om de rust en de veiligheid te bewaren en de goeden te beschermen, dan als handhaving der gerechtigheid. De overheid heeft de kwaden te bedwingen, en de doodstraf is het uiterste middel. »Si sine gladio fieri potest, fiat in his nempe, de quibus spes melior arridet, sin minus, non fert gladium frustra. Satius est, morbidum et infectum membrum quod nulla cura refici potest, tollere et resecare, quam ferre ut totum corpus pereat" ²⁾).

De macht van den Staat strekt zich uit tot onze goederen en zelfs tot onze lichamen; de overheid heeft recht, van ons gehoorzaamheid, belastingen, diensten te vorderen. Maar die macht heeft haar grens in het geweten. »Nec quidquam imperii in mentes et conscientias hominum magistratui concessum est" ³⁾. Wjl het geloof alleen door God kan geschonken worden, is dwang ongeoorloofd en onnut. Christus zelf »hat sin leer und glouben nit mit gwalts hñlf ufgebracht sunder mit dem lyden," en wil

¹⁾ I, 374.

²⁾ I, 375. VI, 1. 228. 562.

³⁾ I, 472. 473.

ook niet, dat wij dit zullen doen. Dwing ze, om in te gaan, moet verstaan worden in den zin van »vehementer urge. Neque enim verisimile est, eum qui negavit regnum suum esse de hoc mundo, hic sui oblitum imperasse, ut increduli ad se cum imperio cogerentur aut satellitum vi, sed invitantium indefatigato studio" ¹⁾). Het 65ste der Artikelen luidt: »qui errorem non agnoscunt nec ponunt, deo sunt relinquendi, nec vis corporibus illorum inferenda, nisi tam enormiter ac tumultuose se gerant, ut parcere illis magistratui salva publica tranquillitate non liceat." Zwingli is er voor, in zulk een geval hun pythagorisch stilzwijgen op te leggen, nadat zij nl. gehoord en met Gods Woord weerlegd zijn ²⁾). Aan de dwaling even veel recht te laten, als aan de waarheid, dat wilde hij niet. Zelfs gaat hij elders verder, en acht ook dwaling strafbaar voor de overheid. Zwingli maakt onderscheid tusschen tot het geloof dwingen en Godslasteraars straffen. Het eerste is altijd ongeoorloofd, maar iets anders is het »blasphemantes fidem et nomen dei, venenumque falsae doctrinae spargentes punire et coercere, aut abducentes a deo et vera pietate e medio tollere." Dit acht Zwingli wel geoorloofd en beroept zich daarbij op O. Testamentische voorbeelden ³⁾). De gewetensvrijheid werd dus ook door Zwingli niet uitgesproken. De nauwe vereeniging van godsdienst en politiek, het gezag, dat aan het O. Test. toegekend werd, en de bepaald Zwingli eigene gedachte ⁴⁾), dat geen volkseenheid zonder godsdiensteenheid mogelijk

¹⁾ II. 1. 409, II, 2. 309. I, 362. 684. III, 68.

²⁾ I, 433.

³⁾ VI, 1. 274. VIII, 178.

⁴⁾ Es mag das christlich burgrecht zweyerley leer nit erlyden. II, 3. 75.

was, was oorzaak dat de ketterij ook als politieke misdaad en dus strafschuldig beschouwd werd. Toch werden de Wederdoopers in Zurich, naar Zwingli zelf zegt, niet om hunne ketterij gestraft. Hunne geschriften werden niet verboden, gelegenheid tot dispuut hun toegestaan, en slechts de houding, die zij aannamen tegenover Staat en Kerk, hun als schuld aangerekend. Na de tweede disputation, 20 Maart 1525, besloot de Senaat, de straf der verdrinking toe te passen op wie iemand herdoopte. Zwingli, dit verhalende, voegt er bij: »haec forsán paulo fastidiosius tibi obtrudo, optime lector, sed traxit me nullus plane aestus aut affectus, sed fidelis pro ecclesiis vigilantia ac sollicitudo." Op de beschuldiging van Faber, dat hij (Zwingli) leerde, dat men niemand om des geloofs wil straffen mag, en toch de Wederdoopers strafte, antwoordde Zwingli: »es ist by uns kein taufer nie mit marter angfochten, dass er diss oder jens glonbte. Es sind villycht einer oder zween mit marter versucht um andrer dingen willen, in denen sy verdächtig gewesen" ¹⁾.

Hoewel Zwingli echter hierin niet geheel vrij te pleiten is ²⁾, en in de boven aangehaalde plaats de ketterstraf goedkeurt, toch ligt in zijne beginselen de vrijheid des gewetens opgesloten, en het lag slechts aan de tijdsomstandigheden, dat hij ze zelf niet duidelijk uitsprak. Dit kon eerst, toen in één Staat meer dan ééne confessie en godsdienstige richting ontstond, en zoo het probleem zelf in de werkelijkheid aan de orde werd gesteld.

¹⁾ II, 2. 9. II, 1. 259. III, 364. II, 2. 435, 451. VIII, 91 zegt Zwingli: »Pro Catabaptistis ipse quoties coram senatu cum ipsis actum est, anxie oravi, et precibus nostris factum est, ut senatus tam cunctanter cum eis egerit."

²⁾ *Mörkofer, U. Zwingli*, II pag. 69—75.

Behalve het recht der straf, wordt ook dat van den Oorlog door Zwingli verdedigd. Zeker ware deze onnoodig, wanneer wij allen Gods geboden volbrachten. Maar zoolang die volmaaktheid niet is verkregen, moeten wij den oorlog gebruiken, om de boozen te bedwingen, de waarheid, den godsdienst, het vaderland te beschermen, en in vrede te kunnen leven. De geboden van Christus, zeventig maal zevenmaal te vergeven en de linkerwang toe te keeren, aan wie ons op de rechter slaat, worden door Zwingli in dit verband, bij het verdedigen van den oorlog, niet in absoluten zin opgevat, immers dan had Jezus zelf er niet aan beantwoord. Die voorschriften gelden alleen private personen, maar niet den Staat, wiens roeping is, de gerechtigheid te handhaven en het land te verdedigen. Christus noch zijne Apostelen hebben den oorlog verboden¹⁾. Niettemin zag Zwingli de rampen en ellenden van den oorlog goed in. Alle krachten spande hij in, om zijne medeburgers van de onrechtvaardige oorlogen in dienst van vreemde vorsten, van paus en bisschoppen soms, wien het oorlogvoeren in het geheel niet past, terug te houden. Alleen om soldij ten strijde te gaan, en een onschuldig volk te berooven en te vermoorden, dat is wreed, onmenschelijk, met alle ware vroomheid in strijd. Zulk een oorlog is niets dan roof en moord; wie daaraan deelneemt staat schuldig aan het vergoten bloed³⁾. Oorlog is nooit anders dan in den uitersten nood geoorloofd; »ultimum remedium". Eerst

¹⁾ VI, 1. 562 vlg.

³⁾ Zie Zwingli's geschrift: *Ein göttlich vermanung an die eidgnossen, dass sy sich vor frömden herren hütind und entlaidind*. II, 2, 286. cf I, 102. 376. 364, etc.

als wij alles in het werk gesteld hebben, om onzen vijand te winnen, maar hij voortgaat de rust te verstoren, dan is oorlog plicht. Want het is de roeping der overheid, »ut a populo sibi commissio omnem injuriam quantum poterit vel bello repellat, si alia ratione fieri non possit.” Als de waarheid, de gerechtigheid, de vrijheid, het vaderland worden aangevallen, dan moeten de wapenen worden opgevat. Wie dan weigert, »non bonus civis est nec christianus sed nequam et impius, quum et fide in deum et caritate in proximum careat.” Zoo geldt als regel dan, dat geen oorlog geoorloofd is uit heerschzucht en andere onedele beginselen, maar alleen, wanneer God het gebiedt, d. i. wanneer geloof en liefde beide het voorschrijven ¹⁾).

Evenals de oorlog, zou ook de *Eed* onnoodig wezen, indien wij volmaakt waren. Nu echter is hij juist door de liefde tot God en den naaste geboden. Christus heeft alleen het lichtvaardig eedzweren in het dagelijksch leven, en het zweren bij eenig schepsel verboden, maar niet den eed, die door de overheid afgenomen wordt ²⁾. De eed is van zóó groot belang, dat wie hem verwerpt, alle ordeningen omkeert. »Jusjurandum tolle, iam omnem ordinem solvisti. Qui juramentum e medio tollere conantur, omnem obedientiam, qua vel magistratibus publicis, vel privatim proximo devincti sumus, tollunt, ut deinde fronte posita licenter in omne facinus erumpant.” Want de eed is eene aanroeping Gods, een beroep op Hem, wanneer menschen ten einde raad zijn, en een, indien men bedriegt, zich verbinden tot de zwaarste straf der godde-

¹⁾ VI, 1. 562 vlg. V, 58. 260.

²⁾ I, 440, 448, V, 97. 105.

lijke wraak, eene heilige zaak, »species religionis,” een heilig anker, waartoe men de toevlucht neemt, wanneer menschelijke wijsheid te kort schiet. Die dus in ernstige en moeilijke gevallen een eed aflegt of eischt, zegt als het ware: »vide frater, ambo mortales sumus, mendaces et fallaces. Tu dicis te metuere et colere deum et ego hunc eundem metuo et colo. Adstringemus ergo nos sacrosancto juramento illi summo aeterno, vero et incommutabili deo qui nec fallit nec falli potest, ut qui fallat fidem in deum fregerit gravissimaeque se poenae subjecerit.” De heiligheid van den eed vordert, dat hij nooit roekeloos mag afgelegd worden, maar alleen bij zeer gewichtige gelegenheden, dan, wanneer de eere Gods en het belang des naasten het eischen. Tegen misbruik moet ernstig gewaakt worden; in het dagelijksch leven zij ons eenvoudig woord genoeg. Meined is de zwaarste misdaad en eischt strenge straf. »Nam pejerare aliud nihil est quam deo qui est veritas et justitia ad mendacium, ad fraudem, ad injustitiam abuti. Qui pejerat, dominum prodit” ¹⁾).

De toepassing, die Zwingli van zijne ethische beginselen op de *Kerk* maakt, levert voor de ethiek weinig stof. De zelfstandigheid en de vrijheid, welke Zwingli aan den enkelen geloovige toekent, kan de vraag doen rijzen, hoe zoo eene kerkelijke gemeenschap, eene gemeente tot stand komen kan. Maar de H. Geest, zegt Zwingli, die in de harten der geloovigen woont, is in allen dezelfde, blijft altoos zichzelf gelijk, en leert allen hetzelfde.

¹⁾ III, 407 vlg. V, 97 vlg. 105, 272. VI, 1. 229. VI, 2, 286.

Gelijk de leugen zich kenbaar maakt door twist en verdeeldheid, openbaart de Geest der waarheid zich in eenheid en vrede. Van alle separatisme en sectarisch wezen heeft Zwingli een diepen afkeer. De gemeenschap te verlaten, op zichzelf te gaan staan en zoo de van nature bestaande gelijkheid op te heffen, dat acht hij eene van de grootste zonden. »Deo nihil odiosius quam sectae" ¹⁾. Door die zelfstandigheid der geloovigen, die tegelijk eene gemeenschap vormen, komt Zwingli vanzelf tot de autonomie der enkele gemeente.

Theoretisch wordt het onderscheid tusschen Staat en Kerk door Zwingli goed vastgehouden, en de autonomie der kerk duidelijk uitgesproken. Maar de door Zwingli niet gezochte, maar door de omstandigheden hem geboden, nauwe vereeniging van godsdienstige en politieke belangen, de oproeren en muerijen van het volk, de hardnekkige strijd der Wederdoopers deden het wenschelijk schijnen, deze autonomie niet aanstonds in de werkelijkheid toe te passen. De kerk draagt »*tacito consensu*" al hare macht in uitwendige zaken, waarbij ook gerekend wordt het afschaffen van de mis, de beelden enz. over aan den Staat, echter zoo, dat deze handelt in haar naam, en alleen voor zooverre hij zich laat leiden door Gods Woord, en dus een Christelijke Staat is ²⁾. De kerk is dus, zooals Zwingli die in Zurich organiseerde, geen op zichzelf staand lichaam met zelfstandige inrichting en bestuur, maar de Staat zelf, van eene bepaalde zijde beschouwd. Zooals een Christen niets anders is dan een

¹⁾ VII, 269. Zijn verlaten van de R. Kath. Kerk rechtvaardigde hij altijd daarmee, dat hij slechts het oude, waarvan zij afgeweken was, herstelde.

²⁾ III, 339. 341. VIII, 177. 178.

goed burger, zoo ook is »*urbs christiana nihil quam ecclesia christiana*'' ¹⁾. Staat en kerk hebben denzelfden omvang, de eenheid des geloofs strekt zich uit tot de eenheid des volks ²⁾.

Staat en kerk eischen beide hetzelfde en komen in het uiterlijke geheel overeen. »*Requirit civitas, ut rem publicam colas non privatam, ut communia habeantur pericula atque etiam fortunae, si usus postulet, ut nemo sibi sapiat, ut nemo extollatur, ut nemo factiones excitet.*'' Datzelfde eischt ook de kerk. »*Sed quod ad interiorem hominem attinet, immensum est discrimen.*'' De staat let alleen op het uiterlijke, de kerk ook op het innerlijke ³⁾. Gene vertegenwoordigt de menschelijke, deze de goddelijke gerechtigheid. Beide zijn op Gods ordeningen gegrond, maar de staat toch alleen, omdat en zoolang de zonde heerscht. Zoolang de kerk niet volmaakt is en allen nog niet door Gods Geest zich laten leiden, is de staat ter beteugeling der boozen noodzakelijk. Naar haar nitwendige zijde is de kerk geheel onderworpen aan den staat. Al datgene, waarin de kerk zich anders als eene eigen instelling openbaart, is opgedragen aan de overheid. Maar des te sterker zoekt Zwingli hare voortreffelijkheid boven den staat daarin aan te wijzen, dat haar de H. Geest geschonken is en in haar werkt, dat zij Gode ter eere leeft en volkomene reinheid des levens eischt. Dat

¹⁾ VI, 1. 6. VIII, 183.

²⁾ *Constat spiritu et corpore ecclesia et respublica perinde atque homo carne et animo. Ut enim innumerabiles humani corporis partiunculae uno animo et connectuntur et servantur; sic ecclesia, sic populus uno spiritu, in unum sensum ac mentem et deinde in unum quoque corpus, quantumvis immane coit.* VI, 1. 2.

³⁾ III, 296.

is het eigenlijk gebied, waar zij heerscht niet door uitwendige, maar door zuiver geestelijke middelen, door de macht van haar geest. De Kerk is bij Zwingli, op zichzelf beschouwd, wat men tegenwoordig noemt, eene belijdende gemeente, een organisme, geen instituut.

Dit komt het sterkst uit in Zwingli's oordeel over den *Kerkelijken Ban*. Theoretisch wordt het recht, om dien uit te oefenen, toegekend aan de gemeente. Hij is het uiterste middel der Kerk, om openbare zonden te bestraffen, en moet toegepast worden bij zulke zonden, die »veluti contagio quaedam offendunt et totum corpus inficiunt.” Naar Jezus' bevel moet hij van eene vermaning, eerst zonder, dan met getuigen, voorafgaan; de gemeente beslist ten slotte, of hij uitgeoefend moet worden of niet. Voor God geldt niemand als geëxcommuniceerd, dan op wien de ban naar den regel van Christus toegepast is ¹⁾. »Der bann ist nüzid anders weder ein ussatz und usschliessen des bösen glids, das vorhin vor gott schon verworfen ist und mit sünden verwürkt; ein eröffnung des bösen, der die ganzen kilchen verärgern mag.” De wederopneming bij berouw en bekeering moet altijd open blijven; »widerum yngenommen werdend die, die vorhin von gott begnadet sind” ²⁾. De ban is van groot belang, een uitnemend middel, om misdaden te keer te gaan en goede zeden onder de Christenen te bevorderen. Volgens een voorstel van Zwingli aan den raad van Zurich, moest de ban, bestaande in uitsluiting van het avondmaal en van de kerkelijke en burgerlijke gemeenschap, toegepast worden op allen, die aan echtbreuk, hoererij, Godslastering, dronkenschap, moord, meened, diefstal, beeldendienst,

¹⁾ I, 348 - 355. III, 304. 390.

²⁾ II, 1. 84.

gierigheid, woeker en bedrog zich schuldig maakten ¹⁾).

Maar bij deze theorie blijft het. Eene enkele maal slechts werd aan grove zondaren het avondmaal ontzegd. Overigens werd de excommunicatie in Zurich nooit toegepast. Door de omstandigheden gedwongen, om de kerk te plaatsen in de bescherming van den Staat, kwam Zwingli later tot een ander gevoelen over den ban. Hij berispte de Wederdoopers, dat zij om elke lichte zaak excommuniceerden, ook om zulke misdrijven, die aan de overheid moesten overgelaten worden. Streng toepassing van den ban keurde hij af, omdat deze toch altijd maar uitwendige zonden treffen kan en andere mensen, die in hun hart veel slechter zijn, vrij laat. De strengere praxis van Oecolampadius vond dan ook bij Zwingli geene instemming. De Apostelen hebben de uitoefening van den ban aan de gemeente opgedragen, omdat zij onder eene heidensche overheid leefden; nu echter zijn de omstandigheden veranderd en is het de taak der christelijke overheid, de zonden te straffen en tegen te gaan ²⁾).

Daarvan ging Zwingli dan ook uit bij al de maatregelen van tucht, die hij in Zurich nam, en welke alle, vooral het in 1530 ingevoerde en streng gehandhaafde »Sittenmandat" ³⁾, het bewijs leveren, hoezeer hij bevordering van een waarlijk christelijk leven zich ten doel stelde.

Ten slotte moet nog gelet worden op de beteekenis, welke Zwingli hecht aan het *Kerkelijk Ambt*. Hij gaat

¹⁾ II, 2. 353.

²⁾ VIII, 54. III. 390. VIII, 402. 510. cf. *Christoffel, Huldreich Zwingli*, pag. 138—140. *Tichler, Huldreich Zwingli* II, pag. 379.

³⁾ Zie: *Mörkofer, Ulrich Zwingli*, II, pag. 283—293.

uit van de gedachte van het algemeene priesterschap der geloovigen. Er is in de gemeente geen andere macht, dan die zij zelve heeft. Het ambt der geestelijken is geen »dignitas nec potestas quaedam nec etiam magistratus sed evangelicae doctrinae dispensatio" ¹⁾. In zijn geschrift *Von dem Predigamt* ²⁾ bespreekt hij de Ef. IV : 11—14 genoemde bedieningen. Tusschen het ambt der Apostelen en dat der Evangelisten maakt hij dit onderscheid, dat genen zonder uitrusting uitgezonden zijn en bepaald onder Heidenen arbeidden, dezen eene vaste gemeente tot standplaats hebben. Het ambt der Profeten, dat onder het O. Test. bestond in voorspelling en ook in het uitroeien, verbreken en verstoren van al wat tegen Gods wil opgericht is en in het planten en bouwen van wat Gode behaagt, bestaat onder het N. Test. vooral in het uitleggen der Schrift. Om het groote belang, dat het volk en de overheid en ieder mensch heeft bij de kennis der Schrift, werd den 19^{den} Juni 1525 in Zurich een begin gemaakt, om iederen morgen één uur voor het volk, één uur voor geleerden de Schrift te verklaren. Deze samenkomsten droegen den naam van Profetie en werden later ook te Bern, Bazel en St. Gallen gehouden. Zwingli hechtte daaraan groote waarde. De profeet is in de kerk, wat de overheid is in den staat, noodig om haar in stand te houden, want de leer is het fundament der kerk, zonder welke zij niet kan bestaan. De plichten der profeten bestaan daarin, dat zij de waarheid allereerst zelve kennen en verstaan, en dan prediken, leeren, verdedigen, niet met het zwaard, maar door hun woord en

¹⁾ I, 251. 358. 460. III, 203. 276.

²⁾ II, 1. 304—336.

hun gebed. Zij zijn zóó noodig, dat zonder hen overheid en volk niet goed kunnen zijn; »ubi propheta nullus est, nihil efficiet magistratus, nec pius unquam erit populus'' Het ambt van den profeet staat boven dat der overheid; »quamvis neque propheta magistratui neque magistratus prophetae debeat religione cedere, primas tamen ea in re propheta tenet, quia praeceptorum primum munus est docere, posterius ea quae non recte intellecta aut coepta sunt emendare''¹⁾).

Behalve deze zijn er nog het predik- en het herdersambt, welke in eene kleine gemeente kunnen samengaan²⁾. Tot geen dezer ambten mag iemand zich naar eigen believen opwerpen. Daarom berispt Zwingli de Wederdoopters zoo scherp, wíjl zij aan de gemeenten zich opdringen en nieuwigheden invoeren buiten hare toestemming. Want evenals in zaken des geloofs, berust ook in het verkiesen en afzetten van een leeraar de beslissing bij de gemeente, echter »mit rat etlicher frommen wol verständigigen bischofen oder christen''³⁾. In de practijk is dit door Zwingli niet altijd volgehouden.

Het toezicht op de leer en het leven der geestelijken en ook van hunne huisgezinnen werd door Zwingli opgedragen aan eene Synode, die in 1528 ingesteld werd en jaarlijks twee malen bijeenkwam⁴⁾.

De plichten, die op den geestelijke tegenover de gemeente rusten, zijn door Zwingli in zijn geschrift over den »Pastor'' helder en grondig aangewezen⁵⁾. Het zijn

1) VI, 1, 2, 3. 367. 375. 550. VI, 2. 178.

2) II, 1. 326. 3) II, 1. 332.

4) *Mörikofer, Ulrich Zwingli*, II, pag. 118.

5) *Pastor, quo docetur quibus notis veri pastores a falsis discerni possint et quid de utrisque sit statuendum*. I, 657—708.

vooral ethische eischen, die aan den herder gesteld worden. Hoofdvereischte is, dat hij zelf vroom zij en, Christus navolgende, een goed voorbeeld geve aan de gemeente, opdat deze door zijn leer en leven gesticht en gebouwd worde. De pastor moet zijn ambt stellen boven vader en moeder, zichzelven verloochenen, alle hoop en vertrouwen vestigen op God, en dan, boete en bekeering predikend, vooral aandringen op reinheid des levens. Het is de zedelijke bekwaamheid, welke Zwingli vooral in den herder, veel meer dan de dogmatische, verlangt; op diens persoonlijkheid en leven komt het in de eerste plaats aan.

De verhouding, waarin de herder tot de gemeente staat, is zoo anti-hierarchisch mogelijk. Hij heeft haar niet te beheerschen, maar te dienen en zich voor haar op te offeren. Een vader moet hij voor haar zijn, die allen met liefde leidt, en ook hen, die overtreden en in zonden vallen, wel ernstig en zonder schroom, maar toch zacht en liefderijk bestraft. Zelfs zijn leven moet de herder voor zijne schapen over hebben. Gelijk de valsche herder daaraan kenbaar is, dat hij eigen meeningen leert in plaats van Gods Woord, en alleen voor zichzelven, voor roem en genot leeft; zoo wordt de ware herder daarin openbaar, dat hij alleen op God vertrouwt, alleen Zijn Woord predikt en het belang en het welzijn zijner gemeente zoekt.

Maar zoo bescheiden en vol toewijding de pastor moet zijn tegenover de gemeente, zoo sterk en dapper en niets ontziende moet hij zich stellen tegenover de overheid. Gelijk er te Sparta Ephoren en te Rome Tribunen waren, om de overheid in het misbruiken harer macht te keer te gaan, zoo heeft God ook onder zijn volk de herders aangesteld, om te waken, en haar misdaden haar voor te

houden. Vrees mag hij daarbij niet kennen, maar steunende op God, moet hij haar bestraffen, evenals Nathan en Elia en Johannes de Dooper. Op dezen plicht van den herder legt Zwingli allen nadruk. De pastor moet profeet zijn, de waarheid verkondigen, en onderwijzen wat goed en kwaad is. Als de overheid aan allerlei misdaden zich schuldig maakt en het volk komt er niet tegen op en duldt dat, en keurt het stilzwijgend goed, dan moet de profeet hun allen, volk en overheid, in het aanzicht weerstaan, tegen hunne gruwelen de stem verheffen, en liever het leven verliezen, dan dulden, dat Gods geboden overtreden en misdaden voor deugden gehouden worden.

Deze plichten van den herder tegenover de overheid vloeien vanzelf voort uit de verhouding, waarin Zwingli de Kerk plaatste tot den Staat. Wyl de Kerk alle zelfstandigheid mist en elken maatregel van tucht en verbetering des levens aan de overheid heeft afgestaan, is er te meer aan gelegen, dat deze zelve vroom en christelijk zij, haar roeping begrijpe en de tucht handhave. Taak van den herder is het dus, op het gedrag en de daden der overheid te letten en haar tot trouwe waarneming harer plichten aan te sporen ¹⁾.

De Oud-testamentische profeet is het ideaal van den herder, gelijk hij het ook was voor Zwingli zelven, die door Bullinger niet ten onrechte met een Jesaia en Jeremia werd vergeleken.

¹⁾ I, 656—708. IV, 162. VI, 1. 281. 305. 376. 556. VIII, 305.

SLOTWOORD.

Wij hebben onze taak ten einde gebracht, en ten slotte nog slechts tot beter overzicht de voornaamste resultaten van ons onderzoek in een kort woord samen te vatten.

De onzedelijke toestand van zijn volk allereerst had Zwingli het werk der Hervorming doen ondernemen. De zonde met haar zelfzuchtig, dierlijk karakter, zooals zij den mensch verlaagt en met zijn wezen in strijd is, te keer te gaan; haar ontzettende macht, waarmee zij den mensch beheerscht en Staat en Kerk en maatschappij met ontbinding en vernietiging dreigt, te betengelen; den mensch weer tot zijne bestemming te brengen en van alle schepsel af tot God terug te voeren, tot wiens kennis en gemeenschap hij werd geschapen, dat was kortelijk het doel, waarmee Zwingli als Hervormer optrad. Het eenige middel, om dat doel te bereiken, vond hij in de waarheid en in haar alleen. Maar hij verstond onder haar geene abstracte theorie, noch eenig dogmatisch of wijsgeerig systeem, maar de waarheid, welke hij in de H. Schrift had gevonden en wier levende, herscheppende kracht hij zelf had ervaren. Met vurige liefde tot haar beziel, met een onbegrensd en nimmer wankelend vertrouwen op haar innerlijke kracht en waardij, beschouwde Zwingli het als zijne taak, haar weer aan het licht te brengen en op te delven uit de menschelijke traditiën, waaronder zij begraven lag, en haar te laten schijnen in haar eigen glans en majesteit.

Door dat bijna ondenkbaar groot vertrouwen op de waarheid voelde Zwingli zich onverwinnlijk sterk. Zij alleen is in staat, om de macht der zonde te breken; want zij verdedigt en beveelt zichzelf aan, en heeft ter overwinning niemands hulpe noodig. In het diepst van het menschelijk gemoed vindt zij weerklink en bevestiging; en Zwingli wanhoopt nooit aan iemands behoud, omdat ook in den diepstgezonkene de stem des gewetens zich nog laat hooren, tegen de zonde protesteert en der waarheid en der deugd getuigenis geeft. Hoe de zonde den mensch ook beheersche, zijne zedelijke natuur kan verontreinigd en bedorven, maar nooit geheel vernietigd worden; de zonde is tot huichelarij en tot zelfverberging gedoemd. Indien het Evangelie maar gepredikt wordt, baant het verder zichzelf den weg en opent zich de harten der menschen.

Het Woord van God met al wat waar en goed ook elders gevonden wordt, moet daarom tot heerschappij gebracht worden over het geheele leven; de onzedelijke toestand, die er nu heerscht, moet plaats maken voor dien anderen en beteren, waarvan Zwingli het beeld uit de Schrift zich gevormd had. Onverdeeld offert Zwingli aan deze zijne roeping zich op, en heeft er zelfs zijn leven voor prijs. »Ego quod ad me attinet, schreef hij in 1520 aan zijn vriend Myconius, *dudum devotus expecto omne malum ab omnibus, hoc unum Christum obtestans ut masculo omnia pectore ferre donet et me figulinum suum rumpat aut firmet ut illi placitum sit*''¹⁾).

Want vastelijk gelooft Zwingli de Voorzienigheid en de Verkiezing Gods. Ongeschokt is zijn vertrouwen op God,

¹⁾ VII, 144. cf. 186. 187.

onwankelbaar zijn geloof, vol moed en kracht zijne energie, omdat hij zich een instrument weet in de hand van God, die door hem zijn werk volvoert. Zwingli vreest dan ook niet, dat de belijdenis dier verkiezing het zedelijk leven zal schaden; zij waarborgt en sterkt het veeleer. God vernietigt niet, maar verhoogt onze activiteit en doet ons streven, datgene te verrichten wat Hij door ons doen wil. De verkiezing is de grondslag van alle zedelijk leven, zonder welken het slechts schijn is en niet kan bestaan. Maar hoe vast overtuigd van hare waarheid, in hare behandeling laat Zwingli door de voorzichtigheid zich leiden; het misbruik, dat van die leer door goddelooze menschen gemaakt kan worden, verliest hij nimmer uit het oog.

Gelijk de verkiezing de grondslag, zoo is het geloof de bron van het nieuwe leven des Christens. Dat geloof is geene meening, maar eene innerlijke ervaring, een onwankelbaar vertrouwen op God en op Hem alleen, in tegenstelling met alwat schepsel heet; de volle bevrediging en de volkomene herstelling van den mensch. Het staat niet vijandig tegen de werken over, het is zelf de hoogste daad, en bevat alle goede werken in kiem in zich; het is een beginsel, dat vol activiteit en spontaneïteit den geheelen mensch zoekt te beheerschen, en in een heilig leven zich openbaren moet. En dat leven, daar komt het ten slotte op aan. Daarin eerst vinden de verkiezing en het geloof hunne volle openbaring en bevestiging. Een rein en een heilig leven te kweeken; den mensch en heel de wereld te vernieuwen en te heiligen; het leven der zonde, der zelfzucht te doen verwisselen met een leven voor God en den naaste — dat is het plan Gods, het doel van Christus' komst, daarin bestaat het gansche Christendom.

Vrij is dat christelijk leven in de hoogste mate, onafhankelijk van al het uiterlijke, alleen gebonden aan de liefde tot God en den naaste, welke zijn eigen levenswet is, door God in 't hart der geloovigen geschreven en in de leer en het leven van Christus volkomen en helder is voor oogen gesteld. Daarmee erkent Zwingli het recht der individualiteit en spreekt hij de autonomie uit van den Christen en van de gemeente. Voor zichzelf handhaafde hij die vrijheid en zelfstandigheid van overtuiging tegenover Luther, aan wiens meerderheid hij overigens volle hulde brengt. Volkomen overtuigd van de waarheid van hetgeen hij voorstaat, vergeet hij toch nooit, dat dwalen mogelijk is, niemand de waarheid geheel bezit, en is tevreden als maar in de hoofdzaken overeenstemming bestaat. Nimmer zocht hij anderer geweten te beheerschen of met geweld zijne meening op te dwingen; hij betoovert niet gelijk Luther, maar overtuigt de gemoederen en bindt allen aan zich door de macht zijner persoonlijkheid, zoodat Calvijn later nog getuigen moest, dat den Zurichers aan niets meer gelegen was, dan om Zwingli in eere te houden.

Maar met die erkenning van de vrijheid en de zelfstandigheid van den enkelen geloovige, gaat gepaard een helder inzicht in de beteekenis van geheel het maatschappelijk leven. Zwingli blijft niet bij den enkele staan. Wie eene beschrijving zoekt van alle de zielservaringen des Christens, keert van zijne geschriften onbevredigd weer. Het christelijk leven in al de stadiën zijner ontwikkeling, in al de wisselingen zijner toestanden na te gaan, lag niet op zijn weg. Alleen de strijd, dien het tegen de zonde, tegen het zelfzuchtige vleesch heeft te voeren, de inspanning, welke het den Christen kost, om geheel zijn

leven door het geloof te laten beheerschen, die trekt zijne aandacht en wordt herhaalde malen door hem beschreven.

Nooit echter beschouwt Zwingli den individu op zich-zelfen — dat is het juist wat hij in de Wederdooper zoo streng afkeurt — maar altijd in verband met al de kringen der maatschappij. Het christelijk leven is naar zijn aard en wezen een leven der gemeenschap, een leven voor God en den naaste. En wie zich daaraan onttrekt en die innerlijke wet des christelijken levens niet gehoorzaamt, die bewijst daarmee voor Zwingli, dat hij geen Christen is; en de uitwendige, burgerlijke wet komt dan, om hem tot het vervullen der maatschappelijke plichten te dwingen. Ook al gelukt het Zwingli nu slechts onvolkomen, om deze plichten op een hechten, zedelijken grondslag op te bouwen; dat het christelijk leven een leven der gemeenschap is en bestemd om het alles te bevestigen door het te heiligen, was eene gedachte, die hij wel niet theoretisch uitwerkte, maar toch uitsprak en bij alle zijne hervormingen toepaste.

Want het was de hervorming van het sociale leven in zijn ganschen omvang, welke Zwingli zich ten doel stelde. In het Woord Gods zag hij de artsensij van alle kwalen, der Kerk niet alleen, maar ook van den Staat en de maatschappij. In 1518 ging hij naar Zurich, omdat, wanneer zulk eene beroemde stad het Evangelie aannam, geheel Helvetië spoedig volgen zou. De belangen van kerk en vaderland zijn ten nauwste bij hem verbonden. Zwingli wil een christelijken Staat en eene christelijke maatschappij, en eene Kerk, die op zichzelf beschouwd, wel volkomen zelfstandig en autonoom is, maar deze onafhankelijkheid te minder behoeft, naarmate de Staat meer christelijk is. Van den aanvang af staan deze ver reikende

plannen hem helder voor den geest. Zijne beginselen zijn alle vast bepaald. Maar nooit past hij ze overhaast toe. Altijd eerbiedigt hij zoo veel mogelijk elks geweten en handhaaft hij de persoonlijke vrijheid. Bezonnen, klaar, helder is hij van geest, ook in de ingewikkeldste toestanden der Zwitserseche republiek. In het bewustzijn zijner roeping, alleen het oog op God geslagen, in de volkomenste onderwerping aan Zijn Woord en met een onbepaald vertrouwen op de macht der waarheid, zet Zwingli het werk der hervorming voort. Hij haast zich niet, omdat hij gelooft. Het Evangelie van Christus zal de overwinning behalen.

En evenals Zwingli zijn tijd gadesloeg, den gang der godsdienstige en staatkundige bewegingen volgde, en zelfs op sluiting van een verbond tusschen geheel het Evangelisch Europa bedacht was, zoo liet hij zijn blik ook gaan in het verleden en de toekomst. Hij is zich bewust, eene roeping te hebben niet alleen voor zijn tijd, maar ook voor de volgende geslachten. »Es ist zu gedenken" schreef hij eens, »dass wir nit uns selbs lebend sunder ouch den nachkommenden zyten und menschen, und so wir iez die warheit nit bis in'n tod binyt bekenntind, sunder dero abstündind us forcht oder begird, wär das nit ein verwirrung ouch der köntigen welt" ¹⁾?

Bezorgd, om de waarheid zuiver aan de toekomst over te leveren, weet hij ook zelf haar aan het verleden te danken te hebben. Hij voelt zich verbonden aan de voorgaande en de volgende geslachten, en heeft een voor zijn tijd ongewonen historischen zin. In zichzelf het Humanisme en het Christendom vereenigend, zoekt hij die-

¹⁾ II; 3. 89.

zelfde harmonie ook in het plan Gods, in de leidingen der volken, in de wegen der geschiedenis. Zoo liet hij dan altijd op het ware, het eeuwige, zoekt dat overal op te sporen en daarmee ook voor zijn tijd winst te doen. Want het is dezelfde Geest van God, die door wie dan ook de waarheid spreekt en het goede doet. Zacht oordeelt Zwingli daarom over vele Heidenen. Niet omdat hij met eenige moraal zich tevreden stelt, maar wijl hij, gelijk hij zeide, niet wist en niet beoordeelen kon, hoe groot geloof ook in het hart der Heidenen door Gods Geest gewerkt was. Bovendien werd hij ook in dit oordeel door de gedachte geleid, welke hij eens tot Myconius uitsprak: »malo in eam partem peccare, ut de malo (modo me lateat malum esse) magnifice sentiam, quam de bono iniquius" ¹⁾. Wie de »auctores secundarii" der waarheid waren, onderzocht Zwingli te vrijer, omdat hij van den »Auctor primarius" altijd ten volle verzekerd was. Zonder veel strijd verlaat hij daarom ook de Roomsche Kerk, want hij weet zich één met die gansche wolke van getuigen, die voor de waarheid hebben gestreden.

Even ruim is Zwingli's blik op al wat tot wezenlijke ontwikkeling dienen kan. Vóór alle dingen echter eischt hij, dat alles, kunst en wetenschap, dienstbaar zij aan de liefde tot God en den naaste en beoefend worde om en voor het leven. Gelijk altijd, wilde hij, dat ook hier en in geheel 's menschen wezen en daden, klaarheid en waarheid, geen hartstocht en geen zelfzucht heerschen zou, dat verstand en hart in volkomen overeenstemming zouden zijn. Maar dan versmaadt Zwingli ook niets, dat waar is en goed en acht het alles eene gave Gods. Zijne

¹⁾ VII, 98.

levens- en wereldbeschouwing is eene humanistische, maar door het Evangelie gewijd. Beide, Humanisme en Christendom, hebben hem tot die persoonlijkheid gevormd, die met alle energie en kracht op hervorming des levens en der leer van zijnen tijd zich toeleigde, maar ook, ver boven zijn tijd verheven, nog vertrouwelijk tot ons spreekt door zijn woord en zijn geest.

Geen der Hervormers is onzen tijd zoo na verwant als Ulrich Zwingli. De humane toon, de vermijding van al die onkiesche beelden, waarin de eeuw der Reformatie smaak en welgevallen vond, het gemis van scholastische redeneeringen, de eerbiediging van anderer overtuiging, de ruime, ver ziende blik, de historische zin, bovenal de ethische beschouwing zijn zoovele trekken, die van onmiskenbare verwantschap met onzen tijd getuigen. Er ligt waarheid in het scherpe woord van Luther, tot Zwingli gesproken: gij zijt van een anderen geest dan wij. Maar men is het aan den beteren Luther, op wien Zwingli zich eenmaal van den toornenden Luther beriep, verschuldigd dat woord niet tot minachting van den Zwitserschen Hervormer te misbruiken. Zwingli is groot genoeg, om naast de andere Hervormers eene eigene eervolle plaats in te nemen, indien men hem maar toelaat, zichzelven te zijn, en iedere afwijking van Luther en Calvijn niet aanstonds op de rekening zijner minderheid plaatst. Dat toch ware miskennis van de waarheid van dat andere en veel betere woord, hetwelk ook op de Hervormers toepasselijk is: er is verscheidenheid der gaven, doch het is dezelfde Geest.

